

Ernst Kapp, 1808-1896 : de betekenis van zijn denkbeelden voor de sociale geographie van de 20ste eeuw

<https://hdl.handle.net/1874/344720>

A. qu. 192, 1939.

J. G. VAN DER VALK
ERNST KAPP.

1808—1896

DE BETEEKENIS VAN ZIJN DENKBEELDEN VOOR
DE SOCIALE GEOGRAPHIE VAN DE 20ste EEUW

Job. van LINT
Boekbinder
Tel. 24171
UTRECHT

ERNST KAPP.

DE BETEKENIS VAN ZIJN DENKBEELDEN VOOR
DE SOCIALE GEOGRAPHIE VAN DE 20de EEUW

ERNST KAPP.

1808 — 1896

DE BETEKENIS VAN ZIJN DENKBEELDEN VOOR
DE SOCIALE GEOGRAPHIE VAN DE 20ste EEUW.

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING
VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR IN DE
LETTEREN EN WIJSBEGEERTE AAN DE RIJKS-
UNIVERSITEIT TE UTRECHT, OP GEZAG VAN
DEN RECTOR-MAGNIFICUS DR. F. H. QUIX,
HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER GENEES-
KUNDE, VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAAT
DER UNIVERSITEIT TEGEN DE BEDENKINGEN
VAN DE FACULTEIT DER LETTEREN EN
WIJSBEGEERTE EN VAN DE FACULTEIT DER
WIS- EN NATUURKUNDE TE VERDEDIGEN OP
VRIJDAG, 8 DECEMBER 1939, DES
NAMIDDAGS TE 4 UUR

DOOR

JAN GERARD VAN DER VALK
GEBOREN TE ROTTERDAM.

AAN MIJN PROMOTOR,
PROF. L. VAN VUUREN.

In dit boek wordt o.m. gesproken over:

I. Kant (1724—1804)	op bladz.	11 e.v.
K. Ritter (1779—1859)	” ”	15 ”
E. Kapp (1808—1896)	” ”	24 ”
O. Peschel (1826—1875)	” ”	60 ”
F. von Richthofen (1833—1905)	” ”	62 ”
A. Hettner (geb. 1859)	” ”	64 ”
H. Spethmann (geb. 1885)	” ”	71 ”
F. Ratzel (1844—1904)	” ”	73 ”
P. Vidal de la Blache (1845—1918) ..	” ”	83 ”
J. Brunhes (1869—1929)	” ”	83 ”
O. Schlüter (geb. 1872)	” ”	93 ”
L. van Vuuren (geb. 1873)	” ”	102 ”

Wanneer men de geographie van de 20e eeuw zou willen kenmerken met een enkele uitdrukking, dan zou men wellicht het beste daarvoor het woord *richtingenstrijd* kunnen gebruiken. In verschillende landen en aan verschillende universiteiten hangt men vrij uiteenlopende opvattingen over de probleem- en doelstelling van de geographie aan. Een belangrijk deel der literatuur over de methode van de geographie houdt zich bezig met het feit van het uiteenloopen der meeningen. Veel verwarring wordt daarbij gesticht door het gebruik van woorden en begrippen over welke beteekenis men het niet eens is kunnen worden. Daarom zal men, wanneer men deze* geographie wil inleiden, haar historie moeten schrijven. De woorden, die begrippen moeten dekken, krijgen door een bestudeering van hun gebruik in den loop van de ontwikkeling van het vak, een gezuiverde en scherper omljnde beteekenis. En ook de begrippen zelf staan ons rijker aan inhoud voor den geest, wanneer men in de geschiedenis van hun groei de aanleiding en de motieven van hun ontwikkeling leert zien. Op deze wijze ook, kan men beter den toestand teekenen, waarin zich de geographie van deze eeuw bevindt: Inleiden van een wetenschap toch wil zeggen, de eigenschappen van den toestand, waarin zich die wetenschap bevindt, beschrijven en verklaren. Vanuit deze vooropstelling zullen wij ook onze historische beschouwingen-zelf moeten beginnen.

De aardrijkskunde is een vak, dat zeer sterk de weerslag pleegt te ondervinden van de algemeene wetenschappelijke conceptie van den tijd, waarin wij haar bestudeeren. Zij heeft deze eigenschap gemeen met de wijsbegeerte. De verbondenheid van de wijsbegeerte en de aardrijkskunde is dan ook vaak, zij het door bemiddeling van de aan

haar verwante wetenschappen, zeer groot geweest. Een enkele maal zelfs heeft de geographie, die in de voortdurende moeilijkheid verkeert, dat zij zich nauwelijks scherp omlinjende ideeën kan stellen over de grenzen van haar werkterrein, zich zoo sterk door de algemeene wetenschapstheorie der wijsbegeerte laten leiden, dat zij het begrip voor haar eigenlijke doel verloor. Men kan de ontwikkeling van de geographie in de 20e eeuw dan ook gedeeltelijk zien als *een strijd om het terugwinnen van het juiste uitgangspunt*.

Na een korte beschouwing van den huidige toestand der aardrijkskunde zullen wij dan ook trachten in het verleden de verklaring voor de tegenstellingen van het heden te vinden. Wij zullen trachten het punt aan te wijzen, waarop deze tegenstellingen ontstonden en daarna verklaren hoe zij konden ontstaan. Het werk van Ernst Kapp moet ons daarbij belangrijke diensten bewijzen.

Tegenwoordig aanvaardt men algemeen, dat de geographie zich bezig houdt met verschijnselen, welke waar te nemen zijn aan het aardoppervlak, op geringe diepte onder het aardoppervlak en in de onderste lagen van den dampkring. Wanneer men echter vraagt, welke verschijnselen in de genoemde sfeer zullen worden beschouwd en met welk doel, dan treden onmiddellijk meeningsverschillen naar voren. Over de vraag op welke betrekkingen men de feiten, waaruit deze verschijnselen zijn samengesteld, zal onderzoeken, en tot waar men zijn onderzoek naar de mogelijkheid van conclusies uit deze feiten zal uitstrekken ontbreekt de eensgezindheid volkomen.

Twee stroomingen hebben daarbij de aandacht.

De eene richting — het is de Duitsche geographie, die tusschen 1875 en 1900 werd geconstitueerd — stelt als opgave der geographie: de verschijnselen van en aan het aardoppervlak te bestudeeren en deze verschijnselen te verdeelen in twee hoofdgroepen: 1. zij, die tot stand gekomen zijn zonder toedoen of inmenging van den mensch, en 2. zij, die het gevolg zijn van, of hun uiterlijk ontvingen ten gevolge van de aanwezigheid van de menschheid op aarde. Het doel van deze geographie is om na te gaan in hoeverre de eerste reeks van verschijnselen op een bepaalde plaats aan het aardoppervlak van in-

vloed is, of is geweest, op het voorkomen van verschijnselen van de tweede reeks op die plaats. Men noemt deze conceptie van het geographisch feiten-materiaal de „Länderkundliche”. Haar belangrijkste vertegenwoordiger is de Duitsche geograaf Alfred Hettner.

De tweede richting, die wij de Fransche geographie zullen noemen, — alhoewel niet alle Fransche geographen haar aanhangen, evenmin als alle Duitsche geographen zich om Hettner scharen — stelt zich op het standpunt, dat de geographie zich dient bezig te houden met de verschijnselen, welke het gevolg zijn van het feit, dat de mensch en de aarde in een voortdurende betrekking tot elkaar staan. Deze Fransche geographie draagt den naam van: „Géographie humaine”. In Nederland noemt men deze conceptie van het geographisch feiten-materiaal: de sociale geographie.

Hoewel beide richtingen zich bezig houden met dezelfde verschijnselen, zijn de punten van onderling verschil veelvuldig. De „Länderkundliche” geographen trachten te komen tot causale reeksen. Zij wenschen de verschijnselen, die beïnvloed zijn of te voorschijn geroepen zijn door den mensch, te verklaren uit het in de — door menschenhand onberoerde — natuurlijke omgeving voorhanden zijnde. Hun onderzoek strekt zich niet verder uit dan tot aan de grenzen van de mogelijkheid eener causale verklaring¹⁾, die slechts gegeven zal kunnen worden, wanneer men de mogelijkheid van den vrijen wil van den mensch verwerpt.

De „géographie humaine” vangt haar beschouwingen eveneens aan binnen het raam van de natuurlijke omgeving. Een van haar belangrijkste vertegenwoordigers, Jean Brunhes, drukte dat uit met de woorden: „De feiten van de sociale geographie leven in de bedding (sont englobés) van de physische geographie”²⁾. Maar de „géographie humaine” beperkt haar onderzoekingen niet

¹⁾ Zie A. Hettner, Die Geographie, ihre Geschichte, ihr Wesen und ihre Methoden, Breslau 1927, pag. 144.

²⁾ Jean Brunhes, La géographie humaine, 4e druk. Parijs 1935. p. 5. Vergel. ook P. Deffontaines, Qu'est ce que c'est la géographie humaine? Avantpropos chez G. Hardy, Géographie et Colonisation, Parijs 1936.

tot de verschijnselen, waarvan het causale verband met de op dezelfde plaats aan het aardoppervlak waar te nemen verschijnselen van het fysisch milieu, kan worden aangetoond. Zij karakteriseert haar verschijnselen zelfs niet als zoodanig, maar zoekt integendeel naar de verschijnselen, welke voortvloeien uit de aardgebondenheid van den mensch. Het zijn niet de verschijnselen van het aardoppervlak, welke haar in laatste instantie interesseeren, maar de verschijnselen van den mensch voor zoover deze gegeven worden door zijn aardgebondenheid. Vanuit dien gezichtshoek gezien, treedt de mensch niet op als een uitsluitend voor en uit zichzelf handelend individu, maar als groepsmensch. De handelingen van den mensch bewegen zich binnen het kader van de samenleving. Het is dus de samenleving, die de „géographie humaine” ziet in haar noodwendige gebondenheid aan het fysische milieu. Terwijl dus de „Länderkunde” zoekt naar de verklaring van de vormen, waarin zich het leven van den mensch aan het aardoppervlak vertoont, zoekt de „géographie humaine” naar de verschijnselen die haar leeren hoe de menschelijke groepen hun fysisch milieu aanvaarden en welke de structureele situatie van die menschelijke groepen is, onder dwang van de wijze van dit aanvaarden. Zij wil het „genre de vie” van den mensch leeren kennen.

De Duitsche geographie kent één bron voor haar feiten; het aardoppervlak. De Fransche geographie ontleent haar conclusies aan twee kenbronnen: 1. het aardoppervlak, dat ons de vormen van de occupatie van den bodem door den mensch leert kennen, en 2. de sociale groepen der menschheid, die laten zien hoe de menschen zich ten behoeve, onder invloed en ten opzichte van die occupatie hebben gegroepeerd.

De Duitsche geographie is materieel. H e t t n e r definieert haar als de wetenschap van de ruimten der aarde naar hun voorwerpelijken inhoud¹⁾. De Fransche geographie is substantieel, naar de

---

¹⁾ A. H e t t n e r, Die Geographie, ihre Geschichte, ihr Wesen und ihre Methoden. 1927, pag. 144.

definitie van Jean Brunhes: „De geographie wil de voorwaarden en de uitingen van het leven leeren kennen”¹⁾).

Deze uiteenlopende interpretaties van de verklaringsmogelijkheden van het geographisch feitenmateriaal mag men niet toeschrijven aan willekeur. Elke ernstige poging om een wetenschap van een structuur te voorzien en haar een doel te wijzen, kan teruggevoerd worden op de bedoeling om de, door de methode der wetenschap te voorschijn gebrachte, feiten dusdanig te groepeeren, dat zij een aaneensluitend beeld vormen op zoodanige wijze, dat zij elkaars belangrijkheid binnen de grenzen van het geheel bepalen, en daarmee de mogelijkheden van een verklaring stellen. Zij moeten dus zóó „gezien” worden, dat zij den grondslag kunnen zijn voor de verstrekkende mogelijkheid van concludeeren.

Men kan echter van meening verschillen over wat men de verstrekkende mogelijkheid van concludeeren mag achten, of anders gezegd: wat men als het doel van de wetenschap zou willen stellen. Maar om waarachtig wetenschappelijk werk te leveren zal men toch altijd moeten trachten, dat doel in de feiten zelf te lezen. Men zal dié ontwikkeling aan de wetenschap trachten te geven, waarvan men meent, dat zij uitgaat van het essentiele der feiten.

Over dat wat men het meest essentiele acht aan de feiten nu, kan men wederom verschillend oordeelen. Dit oordeel is voor een belangrijk deel afhankelijk van de wijze, waarop men zich oordeelen pleegt te vormen. Het verschil tusschen Duitsche en Fransche geographie komt op dit punt duidelijk naar voren. De Duitschers sluiten zich nauw aan bij de wijsbegeerte. Zij kiezen zich een philosophie en organiseeren de begripsvorming van hun wetenschap naar de inzichten van dat wijsgeerig systeem. De feiten hebben geen eigen werkelijkheid maar bestaan slechts binnen de methode, die hen als zoodanig groepeert. Deze wijze van handelen bepaalt (beperkt) tegelijkertijd de grenzen van het terrein, waarop hun oordeelen zich

---

¹⁾ A. Jean Brunhes, La géographie humaine, 4e druk, pag. 892.

betrekken en het karakter van die oordeelen zelf. A. Hettner noemt zijn wetenschap niet ten onrechte „positivistisch.”

De Franschen richten zich ook naar de wijsbegeerte, maar slechts voor zooverre de wijsbegeerte denk-discipline is. Een algemeene wetenschapstheorie ligt zeker ten grondslag aan hun conceptie, maar zij stellen zich zoo onbevangen mogelijk tegenover de feiten; vóór-oordeel-vrij zoeken zij het essentiele van de feiten in de feiten zelf, die zij wel een eigen werkelijkheid toekennen. Zij gaan zelfs zooverdat zij bepaalde feiten, essentiele feiten noemen. Dit zijn feiten, die de meest onmiddellijke uitdrukking zijn van wat zij het essentiele achten van alle geographische feiten, „de aardgebondenheid van alle leven.” Daarom noemen zij hun geographie een concrete wetenschap.

Om deze tegenstelling van meeningen historisch te verklaren behoeven wij niet verder terug te zien dan tot de tweede helft van de 18e eeuw. En dit wel omdat in dien tijd de eerste pogingen vallen waar te nemen, die beoogen om de geographie te constitueeren als een wetenschap met een eigen, uit zijn vooropstelling geboren, doel.

Moet hieruit gelezen worden, dat vóórdien de geographie geen beoefening had gevonden? Neen. Het tegendeel is waar! Vanaf de oudste tijden van onze cultuur heeft men willen weten, waar de gebeurtenissen, waarbij men betrokken was, zich afspeelden en welke de aardse omgeving van die gebeurtenissen was. In de oudheid zijn er al vele reizigers geweest, die hun ondervindingen neerschreven en die een verklaring trachtten te geven voor de dingen, die hun opmerkelijk voorkwamen. Reeds toen begon men met het rangschikken van het geobserveerde materiaal naar innerlijke samenhang en zoo ontstonden de eerste geographieën. Naarmate de gezichtskring zich verwijdde, de schepen verder voeren, en men dieper het land indrong vermeerderde het materiaal en werd de kennis uitgebreid. Zoolang de geheele aarde nog niet ten naaste bij bekend was, is uitbreiding van de kennis van de aarde tevens uitbreiding van de geographie geweest. Geographen zochten naar methoden en hulpmidde-

len om de beschrijving der hen bekende aarde, zoo juist en zoo duidelijk mogelijk te doen zijn ¹⁾).

Maar of wij nu de geographie van de oudheid bezien, of die van de tochten van de Arabieren dan wel de geographie van de groote ontdekkingsreizen, er valt geen principiëel onderscheid te maken. De ruil van goederen, die men in overvloed heeft met goederen, die men niet bezit maar wel wenscht, is vrijwel altijd de aanleidende oorzaak. Een enkele maal leidt evangelisatie-zucht of roofzucht de schreden van stoutmoedige ontdekkers, maar immer is geographie equivalent met kennis van het oppervlak van het aardrijk.

Groot is echter de verandering, die de beoefening van de geographie ondergaat omstreeks de wisseling van de 18e en 19e eeuw. Vóór dit tijdstip schreef men louter kronieken van het aardoppervlak; na 1800 beginnen werken het licht te zien waaraan men kan waarnemen, hoe de schrijvers trachten niet alleen de feiten mede te deelen, maar ook om een dieperen zin erin te lezen, of een inniger band te vinden, dan alleen de natuurlijke situatie van het voorkomen aan het aardoppervlak.

Men kan deze verandering verklaren met het feit, dat omstreeks 1800 het aardoppervlak in grove lijnen bekend was. Was vanaf de vroegste tijden de handelsgeest de voornaamste maatschappelijke drijfveer tot uitbreiding van de aardrijkskundige kennis geweest, met het nu ontdekte kon de handelszin der menschheid zich voorloopig tevreden stellen. De ontdekkingsreizen worden van nu af meer dan dat dat vroeger het geval was, verricht om der wille van de reizen zelve ²⁾. Gedeeltelijk ook worden de reizen afhankelijk van de kolo-

¹⁾ Een voorname plaats namen daarbij de kartographen in. Het kaartbeeld is wellicht de duidelijkst mogelijke geographische beschrijving en gedurende vele eeuwen heeft men er naar gestreeft om het kaartbeeld zoo scherp en zoo compleet mogelijk te doen zijn. Perioden van snelle uitbreiding van aardrijkskundige kennis, zooals bijv. de tijd van de groote ontdekkingsreizen, de 15e en 16e eeuw, worden dan ook altijd begeleid door een verbetering van de kartographische technieken.

²⁾ Dr. W. H u e n d e r noemt in haar dissertatie over de Engelsche geographie van de 20e eeuw (Utrecht 1934) de reizen van James Cook (1768—1776) als een

niale politiek en de koloniale aspiraties van de West-Europesche rijken.

Met het volbrengen van reizen om der wille van de kennis alleen kwam de geographie uit de handen van belangstellende dilettanten, als zeekapiteins, zendelingen en kooplieden in die van vakmensen. Toen nu de geographie onttrokken werd aan de behoefte van het commerciële leven gingen zich geleerden met haar bemoeien, die uit allerlei wetenschappen zich naar haar overbuigend, haar de methoden aan de hand konden doen om de feiten zoo te ordenen, dat zij de een of andere beteekenis kregen door ze te vergelijken, en vergeleken, aanleiding gaven tot een verder onderzoek¹⁾.

Behalve dit is er nog een belangrijke verklaring te geven voor bovengenoemde verandering in de beoefening der geographie en wel de groote invloed die er van de wijsbegeerte van dezen tijd uitging op het wetenschappelijk leven in het algemeen. Wij zijn met het jaar 1800 op den overgang van de *verlichting*, de uit haar voortgekomen *romantiek* en de zich tegenover haar stellende critische filosofie. De *verlichting*, die K a r l V o r l ä n d e r met een enkel woord karakteriseerde als een anthropologische periode van de filosofie, heeft op ken-theoretisch terrein weinig vernieuwing gebracht, maar zooveel te meer de moraal-filosofie en het ethisch-deïstische denken geprikkeld. Het sociologische denken en de moderne economie zien hun oorsprong in dezen tijd van de wonderlijke tegenspraak: twijfel aan het menschelijk kenvermogen en vertrouwen op het verschijnen van een betere wereld in de nabije toekomst.

---

der eerste voorbeelden van reizen, die gemaakt werden met zuiver wetenschappelijke bedoelingen (Pag. 23 e.v.)

¹⁾ Een sprekend voorbeeld is A l e x. v. H u m b o l d t (1769—1859). Oorspronkelijk was hij opgeleid in de staatswetenschappen. Hij hield zich daarna bezig met de geologie en de botanie, en maakte vervolgens zijn beroemde reis door Midden-Amerika, die niet alleen de kennis van dat deel van de aarde ongemeen vergrootte, maar die hem bovendien bracht tot het scheppen van een nieuwe methode van rangschikken en exegetiseeren van aan het aardoppervlak waar te nemen feiten van orographischen en klimatologischen aard, die onderzoekingen op dit gebied ten zeerste hebben bevorderd.

Descartes had tenslotte de moeilijkheid van de noodzaak van het aanvaarden van het afzonderlijk bestaan van subject en object, van ik en de natuur, van zuiver denken en de zintuigelijke waarneming als twee substantzen: denken en uitgebreidheid, niet kunnen ontgaan. De *verlichting* kon zich hiermede niet tevreden geven, noch een oplossing aan de hand doen. Locke (1632—1704) stelde de *ervaring* als de belangrijkste kenbron voorop, en liet de vraag naar het ik (als substantie) voor wat zij is. De ervaring betrok zich volgens hem op dingen, die door den Schepper zijn geordend. Hierop baseerde zich de Engelsche moraal-philosophie van de 17e en 18e eeuw. Voor ons is vooral Shaftesbury (1671—1713) van belang, die de ervaringswereld achtte te kunnen verstaan uit en door de harmonie, die er in de totaal-natuur, die uiteindelijk „in Gods plan” lag, heerschte.

Een dergelijke harmonie der natuur (een gepréstabiliseerde harmonie) veronderstelde ook Leibniz (1646—1716) in zijn monadenleer. Leibniz zocht het wezen der substantie in de kracht tot handelen. Iets wat niet uit zichzelf handelde, was niet als zelfstandig bestaanbaar te denken. De stof was ondeelbaar, maar groepeerde zich in verschillende graden van stijgend bewustzijn. De kleinst mogelijke kracht-dragende eenheden noemde hij monaden, die hij onderscheidde in 5 groepen: de doode stof (zonder bewustzijn), de planten (slapend bewustzijn), de dieren (droomend bewustzijn), de menschen (wakend bewustzijn) en God (de volkomen klaarheid). Alle monaden waren met elkaar verbonden te denken. Zij reageerden in onderling verband, zooals God hen richtte. De wereld zou daarom in gepréstabiliseerde harmonie zijn.

In Engeland vond in dezen zelfden tijd het *deïsme* zijn grondlegging als consequentie van Locke's sensualisme. Het leerde dat God wel de wereld geschapen had, maar zich met het bestuur daarvan niet inliet. Aan deze gedachte ontleende de geographie van de eerste helft van de 19e eeuw voor een gedeelte de stelling, dat men in de naturomgeving van den arbeidenden mensch een, door God bedoeld, opvoedend moment mocht zien. Deze gedachte werd vooral

met klem uitgesproken door den Engelschen wijsgeer Berkeley (1685—1753), die zich overigens niet met het *deïsme* vereenigde. Hij zocht naar het werkelijk bestaande en meende, dat „bestaan” ontstond wanneer een denkend subject het waarnam. Hij zocht daarom niet naar de natuurlijk werkende oorzaken, maar naar de „doeloorzaken der dingen,” zooals Vorländer het uitdrukt. Voor de mechanische opvatting van de werking der natuur op den geest, die het deïsme leerde, voelde hij weinig; hij beschouwde de wereld *teleologisch*.

De Fransche *verlichting* bracht ken-theoretisch weinig nieuws, evenmin als zij een aansporing was tot wetenschappelijk onderzoek. Daarvoor ontstonden haar stellingen te zeer onder den druk van het maatschappelijk gebeuren in de 18e eeuw en waren de oogen van de denkers te zeer vervuld van de revolutie, die zij zich in de nabije toekomst reeds zagen afteekenen.

Montesquieu (1689—1755) die in zijn *l'Esprit des Lois* weliswaar sprak over de volkeren en den invloed, die er van klimaat en bodem uitgaat op hun geaardheid, verdient ondanks dit weinig aandacht. Zeer terecht schreef Friedrich Ratzel (1844—1904) dat Montesquieu de natuurvoorwaardelijkheid van de geschiedenis in ongeographischen zin besprak¹⁾.

Desondanks is deze tijd van meer beteekenis geweest voor de geographie dan gewoonlijk de historie-schrijvers van onze wetenschap meenen. De problemen, die de geographie van de 19e eeuw in gespannen aandacht zou bestudeeren, werden aan de orde gesteld. In de eerste plaats het probleem van de zekerheid der menschelijke kennis in haar afhankelijkheid van de waarneming en in de tweede plaats het probleem van de georganiseerde samenleving in het historisch-geographisch phenomeen van den staat.

Hoewel de verlichting in Duitschland vervlakte tot een nuchter Leibnizianisme, was haar invloed op de constitueering van het geographisch denken van bijzonder grooten invloed door de bemid-

¹⁾ F. Ratzel, *Anthropogeographie*, Stuttgart 1882. § 8.

deling van J. G. Herder (1744—1803)¹⁾, die in zijn boek: *Ideeën zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784—1791), de monadenreeks van Leibniz zoo verstond, dat hij beginnend bij een schets van de cosmos via een beschrijving van de aarde en de aardkorst, de geschiedenis van den mensch schreef, als een voortzetting van de ontwikkeling van de natuur. Deze gelijkschakeling van natuur en geest zou tot stand komen onder invloed van God, die de menscheid zou leiden naar de volledige humaniteit. Daaronder verstond Herder de ontwikkeling, in vrijheid, van de positief menschelijke eigenschappen en de groei naar een harmonische samenleving. Het zijn de ideeën van dézen schrijver geweest, die Karl Ritter (1779—1859) er toe brachten, om zijn aardrijkskunde zoo op te vatten, dat ook hij den mensch zou kunnen schilderen als consequentie van de hem omringende natuur en dat hij, zooals hij dat zeide in zijn rede over het historische element in de geographische wetenschap²⁾, geschiedenis en geographie kon beschouwen als wetenschappen, die het niet zonder elkaar konden stellen, ja sterker, die elkaar geheel doordrongen.

Deze gedachte was reeds voor hem uitgesproken door Immanuel Kant (1724—1804) in een inleiding, die hij schreef bij het in druk verschijnen van zijn colleges over physische geographie, door hem gegeven gedurende eenige jaren van zijn professoraat te Koningsbergen. Kant schreef daarin: „De geschiedenis is van de geographie slechts onder den gezichtshoek van tijd en ruimte te onderscheiden. De geschiedenis is een vertelling van dat wat in verschillende tijden gebeurt en de eigenlijke geschiedenis is niet anders dan een continueerbare geographie”³⁾. Om deze regels geheel te begrijpen, is het noodig om ons duidelijk voor oogen te stellen, wat Kant bedoelde met den

¹⁾ Vergelijk ook: J. Grundmann, *Die Geographischen und Völkerkundlichen Quellen und Anschauungen in Herder's „Ideen zur Geschichte der Menschheit“*, diss. Berlijn 1900.

²⁾ Opgenomen in K. Ritter, *Einleitung zur allgemeinen vergleichende Erdkunde*, Berlijn 1852.

³⁾ Kant, *Physische Geographie*, herausgeg. F. T. Rink, 1802. Inleiding. § 4.

gezichtshoek van tijd en ruimte, en deze vraag brengt ons in aanraking met het ken-theoretische standpunt van den schrijver. Wij zullen dus ons een oogenblik moeten bezig houden met den inhoud van Kant's critische filosofie, maar dit zal zeer de moeite loonen, omdat de invloed van Immanuel Kant, en in het bijzonder die van deze inleiding tot de physische geographie, op de ontwikkeling van de geographie gedurende de 19e eeuw onmiskenbaar is.

Met Kant wordt een geheel nieuwe periode ingeluid in de geschiedenis van de wijsbegeerte. Door zich te stellen, zoowel tegenover het dogmatische rationalisme, dat de rede a priori vertrouwd, en er van overtuigd was, dat het denken zuivere kennis gaf, als tegenover Locke en zijn volgelingen, die de rede a priori wantrouwden en de zintuigen als ware kennisbron zagen, brak Kant alle ontwikkeling in de tot nog toe gevolgde richtingen af en begon, evenals vóór hem Descartes dat deed, opnieuw een onderzoek naar de grondslagen der kennis in te stellen. Descartes werd door Kant becritiseerd. Vroeg Descartes naar het zijn in den zin van: wat draagt het zijn, Immanuel Kant stelde voor: eerst te onderzoeken wat zijn is. Hij wilde dus allereerst weten, hoe kennis mogelijk zou zijn en hij meende, dat kennis kan ontstaan doordat een denkend subject zich tegenover een object stelt. Maar als de ondervinding de bron der kennis is, dan is er geen zekerheid van kennis mogelijk, want „de voorwaarden voor de mogelijkheid van ondervinding zijn dezelfden, als de voorwaarden voor de mogelijkheid voor objecten van ondervinding”. Kant hield zich dus bezig met de kennis van onze kennissoort. Hij onderzocht allereerst de ondervinding en stelde daarbij voorop, dat aan de ondervinding vooraf moet gaan, kennis van de denkvormen tijd en ruimte, omdat wij slechts in tijd en ruimte kunnen ondervinden.

De bovenbedoelde inleiding tot de physische geographie¹⁾ werd

---

¹⁾ Vergelijk K. Dietrich, Kants Auffassung der physischen Geographie, als Grundlage der Geschichte, diss. Jena 1875.

G. H. Schöne, Die Stellung Kants innerhalb der Geographischen Wissen-

geschreven in een tijd, dat Kant zich sterk bezig hield met de zoo even uiteengezette vooropstellingen, die hij in zijn werk: *Kritik der reinen Vernunft*, zou uitwerken. Hij had ze echter nog niet gepubliceerd. Met het verschijnen van de *Kritik der reinen Vernunft* in 1781 rekt men gewoonlijk, dat zijn *critische* periode een aanvang neemt. Men zal er dus goed aan doen, zich wel voor oogen te stellen, dat men deze inleiding niet zoo mag uitleggen, alsof Kant reeds volkomen het *verlichtings*-stadium had verlaten. Dit verklaart ons ook, waarom Ritter, sterk geïnspireerd door Herder, toch in zijn spaarzame theoretische uiteenzettingen, steun zocht bij Kant, ja zich zelfs voor een groot deel door hem liet leiden, zooals wij later zullen aantoonen.

In deze inleiding dan, begint Kant met twee kennisbronnen voorop te stellen, het zuivere verstand, en de ondervinding, die ons door de zintuigen wordt geschonken. „Omdat de zinnen niet boven de wereld uitreiken, (daarom), betreft zich onze ondervindingskennis slechts op de aanwezige wereld.” Deze wereld kan men naar uiterlijken zin beschouwen, zij is dan natuur, en naar innerlijken zin, zij is dan ziel of mensch. „Kennis van den mensch leert ons de anthropologie, kennis van de natuur leert ons de physische aardrijkskunde of aardbeschrijving. Deze laatste is propedeuse van de kennis der wereld. De wereld is een substraat en het tooneel waarop het spel van onze historie plaats vindt.” De wereld kennen wil zeggen, natuur en menschen kennen. Onze kennis begint dus bij de zinnen, welke ons de materie geven, die het verstand in een geëigenden vorm verdeelt. Eigen persoonlijke ondervinding is onvoldoende van omvang, men moet ze paren aan anderer ondervindingen. „Iedere vreemde ondervinding komt tot ons of als vertelling, of als beschrijving; de eerste is geschiedenis, de laatste is geographie.” Nu gaat het

---

schaft, Königsberg i. Pr. 1896.

W. Kaminski, Ueber Immanuel Kants Schriften zur physischen Geographie. Ein Beitrag zur Methodik der Erdkunde, diss. Königsberg i. Pr. 1905.

E. Adiches, Untersuchungen zur Kants physischen Geographie, Tübingen 1911.

verstand indeelen. „Indeeling der kennis naar begrippen is de logische, naar tijd en ruimte is de physische. Geschiedenis en geographie verbreedten onze kennis ten aanzien van tijd en van ruimte. De geschiedenis betreft de gebeurtenissen, die ten aanzien van tijd zich na elkaar voordeden, de geographie betreft verschijnselen, die ten aanzien van de ruimte tegelijkertijd gebeuren. Daarom zijn geschiedenis en geographie *slechts onder den gezichtshoek van tijd en ruimte* van elkaar te onderscheiden.”

K a n t zag dus nog altijd kennis ontstaan door rangschikking van feiten. Wetenschap is verwerking van het door willekeurige onderzoekers te zamen gebrachte materiaal. Hij onderscheidde verschillende geographieën: mathematische, physische en moreele. In zijn physische geographie kwam hij reeds tot een bepaald gebouw. Hij vroeg zich af: wat gebeurt er in de natuur door de krachten, waarvan wij sommige reeds kennen? Dan reconstrueerde hij dat gebeuren uit de ondervindingsfeiten. Wanneer hij echter raakte aan feiten, die de mensch betroffen, kwam hij niet verder dan tot een rangschikking van bepaalde groepen van verschijnselen van menschelijk gedrag. Op de ontwikkeling van de geographie van de eerste helft van de 18e eeuw heeft hij dan ook uitsluitend dézen invloed gehad, dat hij de geographen diep doordrong van het besef, dat geschiedenis en geographie niet van elkaar te scheiden waren, *anders dan in het stadium van de ondervinding*. In de tweede helft der 19e eeuw heeft men merkwaardig genoeg de zinsnede: „geographie en geschiedenis zijn slechts te onderscheiden onder den gezichtshoek van tijd en ruimte”, vergeten, en uitsluitend naar voren gebracht, dat geschiedenis een vertelling was van feiten na elkaar en geographie een vertelling van feiten naast elkaar, om daarmede de geographie en geschiedenis *los van elkaar* te stellen. Men brak daarmee de ontwikkeling der geographie in de tot dan gevolgde richting af, ten onrechte zich baseerend op deze inleiding van K a n t.

Met deze zeer schetsmatige beschouwing der *verlichting* hebben wij ons hopelijk een voldoende scherpe voorstelling gevormd van de situatie van de geestelijke structuur der wetenschap aan het einde

der 18e eeuw, om den eersten grooten modernen geograaf der 19e eeuw: Karl Ritter met voldoende begrip tegemoet te kunnen treden.

Karl Ritter, geboren 7 Aug. 1779, werd in 1819 geschiedenis-leeraar aan het gymnasium te Frankfurt en in 1820 professor in de geographie aan de universiteit en aan de algemeene krijg-school van Berlijn. Hij stierf 28 Sept. 1859.

Wanneer men het werk van Karl Ritter nader beschouwt, dan wordt men getroffen door de omvangrijkheid van het door hem bijeengebrachte materiaal. Alles wat hem bekend kon zijn over de aarde en haar bewoners, heeft hij gebruikt voor zijn negentien-deelig werk over de vergelijkende aardrijkskunde.¹⁾ Een groote belezeneid en een ruime kennis van tallooze onderwerpen moet zijn deel geweest zijn. Zijn bedoeling was, zooals duidelijk blijkt uit den titel van zijn hoofdwerk, om de kennis van de natuur en de kennis van de geschiedenis der menschheid onder één gezichtshoek te beschouwen. Hij is daarin niet geheel en al geslaagd en men heeft hem vaak zeer heftig becritiseerd. In de tweede helft der negentiende eeuw heeft men vooral kwalijk genomen, dat hij zijn boek een vergelijkende aardrijkskunde noemde. Met name Oscar Peschel (1826—1875) stelde zich van een vergelijkende aardrijkskunde heel andere dingen voor. Volgens hem moest de vergelijking gemaakt worden om tot een conclusie te komen over de genese van de vergeleken verschijnselen. Hij eischte een volkomen exactheid bij de bestudeering van de verschijnselen aan de aardkorst.

Dit verwijt aan het adres van Ritter²⁾ is niet geheel terecht.

¹⁾ Die Erdkunde im Verhältnis zur Natur und zur Geschichte des Menschen oder allgemeine vergleichende Erdkunde als sichere Grundlage des Studiums und Unterrichts in physikalischen und historischen Wissenschaften, Berlin 1822—1859.

²⁾ Vergelijk F. Marthe, Was bedeutet Carl Ritter für die Geographie, Berlin 1880.

Met vergelijkende aardrijkskunde bedoelde Ritter iets geheel anders dan wij onder invloed van den opbloei der natuurwetenschappen daaronder verstaan. Hij wenschte niet een vooroordeel-vrij onderzoek in te stellen naar verschijnselen van een gelijke strekking, maar hij wenschte den zin van het geographisch gebeuren te verklaren. Hij stelde zich, naar voorbeeld van Immanuel Kant de aarde voor als een schouwtooneel. De feiten waren verzameld, en het kwam er voor hem alleen maar op aan, om te kunnen demonstreeren hoe deze feiten zóó te rangschikken waren, dat zij inplaats van de bonte verzameling, die zij waren, gegroepeerd konden worden tot een zinvol patroon¹⁾. Ook begreep hij onder geographische feiten iets anders dan Peschel en zijn volgelingen. Een geographisch feit had voor Ritter twee wortels, was de uitdrukking van twee motorische bewegingen, die in hun gezamenlijk effect aan het aardoppervlak konden worden waargenomen, n.l. de natuur en de cultuur.

Men moet zich voorstellen welke de geest van den tijd was, waarin Ritter leefde. De Fransche revolutie was nauwelijks verklonken, en haar machtige invloed deed zich sterk gevoelen. De *verlichting*, die weinig ken-theoretische ruggegraat vertoonde, maar zooveel te meer tot het hart van zijn deelnemers sprak, behoorde in de geschiedenis der wijsbegeerte wel, maar in die der wetenschappen nog niet tot het verleden. Gevoel en zuivere rede waren nog in hun grooten strijd gewikkeld. De denkende menschheid zocht met ongeduld naar de ontsluiting van het raadsel der cultuur en meende deze in de nabije toekomst te kunnen vinden. Een brandende liefde, nauwelijks als zoodanig gevoeld, tot begrip-vormende samenvatting, drukte zijn stempel op het werk van alle schrijvers uit deze periode. Nog altijd heerschte het encyclopaedisme, doch het ging er niet meer om al het weten te omvatten, maar om den zin der ontwikkeling van de menschheid te peilen. Men gevoelde zich begrepen

---

¹⁾ Vergelijk B. Schulze. Charakter und Entwicklung der Länderkunde Karl Ritters. Diss. Halle, a. S. 1902.

in een tijd van verduidelijking; meende dat men de beschikking had over de benooidigde feiten en wilde nu tot elken prijs den weg, dien de menschheid ging en te gaan had, teekenen. Daarbij werd meer gezocht naar een perspectivische groepeerling van de verschijnselen, dan naar een uit de feiten te leeren architectonische idee. Inderdaad was men weinig exact in die eerste jaren der 19e eeuw. Men was wellicht ook niet erg critisch, maar men schreef met een overtuiging en een liefde, die veel van wat men langs den weg der redeneering nooit zou hebben kunnen vinden, intuïtief greep en een plaats gaf. De analytische instelling van de tweede helft der 19e eeuw deed de onderzoekers vóór alles gelijksoortige verschijnselen bestudeeren. De synthetische instelling van de eerste helft der 19e eeuw deed de dichtelijke schrijvers juist trachten de verschijnselen van verschillende orde naast elkaar te stellen. Men zocht niet zooals Kant naar de geographische verspreiding van één bepaald verschijnsel, maar men zocht naar de verbindingsen van allerlei verschillende verschijnselen op een bepaalde plaats op aarde. Zoo schiep Ritter het begrip „geographische individualiteit”,¹⁾ een verschijnselencomplex van aardgebonden structuur, waarop zich zooveel mogelijk feiten betrokken. Daardoor kwam hij tot constructieve ideeën. In de plaats van de architectonische idee van Kant stelde hij, wat ik zou willen noemen, de constructieve idee.

De architectonische idee laat zich vormen uit de te rangschikken feiten zelf. De constructieve idee wordt uit andere bron gepuurd, want de feiten moeten daarin slechts de vervulling van de constructieve idee zijn. Voor alles snijdt men de feiten niet af van hun oorsprong. Men neemt ze niet als feit zonder meer, maar draagt er angstvallig zorg voor, dat men ze gebruikt als feit van een bepaalde omgeving: natuur of cultuur. De constructieve idee wordt geboren uit een overtuiging, uit een accept. De architectonische idee is hartstochtloos. De constructieve idee is altijd van een bepaald mensch,

---

¹⁾ Vergelijk H ö z e l, Das geographische Individuum bei Karl Ritter, (Geogr. Zeitschr.). 1896.

en de ontwikkeling van de constructieve idee is afhankelijk van de ontwikkeling der denkbeelden van de menschheid. Juist omdat Ritter de feiten nam zooals hij ze vindt, mét hun wortel, was zijn wetenschap een positieve wetenschap. Deze wortel van het geographisch feit is zijn historisch element. Nu heeft ook, evenals het woord vergelijking, het woord positief hier een andere beteekenis dan de mensch van de wetenschappen na 1870 daar gewoonlijk aan toekent. Wanneer bijv. Mr. Dr. S. R. Steinmetz schrijft: „De sociographie moet den speculatieven fantast tot een positieven realist maken...¹⁾” dan bedoeld hij daarmee, dat het oordeel uitsluitend gefundeerd mag zijn op de feiten. Men kan zich daarbij afvragen, of de feiten waarop dat oordeel gefundeerd wordt, ook reëel zijn, of geabstraheerd worden uit irreëele vooropstellingen. Tenslotte laat de waarde van een feit zich niet met mathematische zekerheid afleiden. Die waarde wordt het feit toegekend door den onderzoeker, die er reeds vele van gelijke soort onder oogen gehad heeft. Wanneer men de feiten n.l. geen waarde toekent, kan men ook geen oordeel formuleeren. Men komt dan tenslotte op hetzelfde punt uit als Ritter en zijn tijdgenooten en stelt zich de vraag naar de geldige norm. De normen, die de moderne wetenschap aanlegt, zijn de normen der veelvuldigheid. Op deze veelvuldigheid bouwt men zijn vergelijking. De normen, die men in het begin der 19e eeuw aanlegde, waren die van den historischen groei en men bouwde zijn oordeel op zijn overtuiging. Men kan moeilijk ontkennen, dat de feiten, zooals die door Ritter werden gerangschikt en met elkaar in verband gebracht, door dit rangschikken in een geheel nieuw licht kwamen te staan. Wanneer men Ritter een speculatieven fantast zou willen noemen, dan zou men deze uitspraak toch uitsluitend mogen laten gelden voor zijn verklaring van den zin der door hem beschreven verschijnselen en verschijningsvormen, maar zijn ontwerp van wat men moet verstaan onder het geographisch feit en de geographische individualiteit ontsnapt toch zeker aan deze critiek.

---

¹⁾ Inleiding tot de sociologie, Amsterdam 1931, pag. 41.

Wanneer men de Rittersche geographie ontdoet van wat haar aankleeft van de algemeenheden van den tijd, waarin zij ontworpen werd, houdt men nog voldoende over om de figuur van Ritter te beschouwen als den hoeksteen van de ontwikkeling der aardrijkskunde als wetenschap.

Ritter heeft zich nooit los kunnen maken van de verlichtingsgedachte: de rangschikking van natuur (stof) en denken (bewustzijn) zooals Leibniz deze ontwierp in zijn monadenleer: „doode stof, slapende stof, droomende stof, wakende stof en de volkomen klaarheid, het volmaakte bewustzijn van God. Hij kon de aardsche feiten niet anders zien dan als een uitvloeisel van Goddelijk bewustzijn, dat is bewust *zijn* of *wil*. De feiten der cosmos waren uitdrukking van Goddelijken wil. Ritter stond daarbij volkomen onder invloed van Herder, die deze gradatie van stijgend bewustzijn ook meende te mogen zien in de ontwikkeling der cultuur in den loop der tijden. Herder beschreef de menschheid als plan van de klare uitdrukking van Gods immanentie en zag de menschheid op weg naar de stellige humaniteit. Ritter stelde voorop, dat elk geographisch feit uitdrukking was van de natuur en de cultuur, m.a.w. van den mensch zooals hij zijn omgeving aanvaardde. Was het te verwonderen, dat hij het menschdom zag in een, door God bedoelde, ontwikkeling waarbij de aarde verschijnt als het opvoedingshuis der menschheid, als het instrument Gods om de menschheid den weg der Goddelijke bedoeling te leeren?

Het is vooral deze teleologische trek in Ritter's denken, die het mikpunt is geworden van de critiek van het nageslacht. Ten onrechte toch heeft men deze opvattingen van Ritter aangezien voor een wanhopige poging om de geographische feiten volledig te kunnen verklaren. Niets is minder juist. Ritter heeft wel degelijk de beperkingen van zijn gedachte gevoeld en de grenzen weten te stellen. Maar in zijn poging om geschiedenis en aardrijkskunde nader tot elkaar te brengen en vooral te verhoeden dat zij het door de natuur der feiten geboden contact zouden verliezen, heeft hij al heel weinig medewerking gehad van de historici. Het is R a t z e l,

die in de twaalfde paragraaf van zijn Anthropogeographie (eerste deel) er de aandacht op vestigt, dat de geschiedvorschers, wanneer zij spraken over de geographische grondslagen van de geschiedenis, geen enkele verdieping van de gedachte hebben gebracht, maar slechts steriotiepe uitdrukkingen als: „natuurnoodzakelijkheid van het gebied”. De geschiedenis heeft veel nut getrokken uit de geographische schildering van het „Schouwtooneel der historie”, zonder dat zij er de geographie veel voor terug schonk. Dat gaf de geographie het uiterlijk van een dienaar van de geschiedenis en deed de meening post vatten, dat een geheel andere weg moest worden ingeslagen om tot een wetenschappelijke fundeering te geraken. Meer dan de aardrijkskunde gedroeg de geschiedenis zich naar Kant's karakteristiek: Een vertelling van de gebeurtenissen-na-elkaar. In 1824 schreef R a n k e, dat de taak van de geschiedenis was: „Slechts te zeggen hoe het eigenlijk geweest is.”

Eerst in H e g e l's ¹⁾ vergeefsche poging om de geschiedenis daar boven uit te tillen, is een spoor te bekennen van de motieven, die Ritter bewogen hebben om meer nadruk te leggen op wat de aardrijkskunde en de geschiedenis verbond dan op wat hen van elkaar scheidde ²⁾.

H e g e l schrijft in zijn Philosophie der Geschichte, dat hij de ge-

---

¹⁾ Vergel. José Ortega y Gasset, Hegels Philosophie der Geschichte und die Historiologie. Buch des Betrachters (vert. uit het Spaansch), Deutsche Verlags-Anstalt. Stuttgart. Berlijn.

²⁾ Ritter bepaalde zijn standpunt zeer duidelijk in zijn rede: Ueber das historische Element in der Geographie. (afgedrukt in Einl. zur allg. vergl. Erdkunde, Berlijn 1852).

Hij geeft toe dat de geographie, in eerste instantie, — het naast-elkander der aardsche dingen bestudeert, (maar met hun tellurische omgeving en in hun meest eigen voorkomen) terwijl de geschiedenis het na-elkander te beschrijven heeft. Maar alleen in eerste instantie „want”, zoo vervolgt Ritter, „het zuiver gedachte gelijktijdige naast-elkander der dingen is, als werkelijkheid, niet zonder een na-elkander der dingen aanwezig. De wetenschap van de aardoppervlakkige ruimte-verhoudingen kan evenmin een tijdmaat of een chronologische samenhang ontberen, als de wetenschap van de aardoppervlakkelijke tijdverhoudingen een tooneel, waarop deze zich ontwikkelen moesten”.

schiedenis wil verklaren als het verstand, dat de wereld beheerscht. Geschiedenis verklaren is: „De hartstochten van de menschen, hun genie, hun werkende krachten onthullen.” Daarbij doorloopt de menschheid een bepaalden weg en wel de weg naar de vrijheid. Wereldgeschiedenis is voor Hegel: „Niets anders dan de ontwikkeling van het begrip van de vrijheid.” Ook bij Hegel ziet men dus naar de algemeene strooming des tijds, een poging, om de feiten op te vatten als inlichting-gevend over gebeurtenissen, die passen in het plan van een vervulling. Men heeft Hegel's philosophie der geschiedenis niet aanvaard, omdat zijn werk tenslotte geen werkelijke uitbreiding der geschiedkundige kennis bracht en bleef steken in een interpretatie.

Het onderscheid met Ritter springt evenwel duidelijk in het oog, want Ritter ging uit van de geographische feiten zooals hij ze aantrof, n.l. mét een geschiedenis en een geschiedenis vormend en trachtte den zin der feiten te peilen door ze te doordenken. Hij kwam door de bestudeering der geographische feiten tot de ontdekking van hun saamhoorigheid, van hun invloed op de ontwikkeling der menschheid, op de ontwikkeling harer ideeën en lot. Misschien heeft hij in laatste instantie de immanentie van het natuurlijke in deze ontwikkeling niet aangedurfd en er een interpretatie aan gegeven, die men wellicht zou kunnen aanzien voor een uitvloeisel van gemakzucht: een niet verder, of niet ver genoeg, doordringen in de materie. Men mag echter vooral niet zeggen, dat Ritter zijn teleologie vooropstelde en feiten zocht, die het Goddelijk plan bevestigden. Hij beschreef de feiten zooals hij ze vond en voegde er tenslotte zijn meening over den zin van de Schepping aan toe. Het zwaartepunt van zijn geographie lag niet in de teleologie maar in zijn schepping van het begrip geographische individualiteit en zijn opmerkingen over een Goddelijk plan kan men tenslotte nemen voor wat men wil; aan het eigenlijke werk doen zij, in dit stadium van de ontwikkeling van de geographie, weinig toe of af.

Ritter heeft ongetwijfeld de geographie als wetenschap den juisten weg gewezen, omdat hij uitging van de feiten. Toch heeft

Ritter weinig onmiddellijke invloed uitgeoefend in dien zin, dat nu ook de Duitsche geographen of althans het meerendeel zijn spoor onmiddellijk volgden; integendeel, na Ritter's dood vertoonde de geographie een opmerkelijken achteruitgang. De publieke belangstelling nam af, een aantal leerstoelen raakte en bleef onbezet, en het aantal geographen werd zeer klein.

Welke verklaring kan men daarvoor geven?

Wellicht deze: Ritter moet een zeer boeiende persoonlijkheid geweest zijn van groote persoonlijke overtuigingskracht, maar zijn omvangrijke werken misten die overtuigingskracht ten eenen male. Zij verloren zich snel in vage formuleering van nauwelijks klare gedachten. Ritter drukte zich moeizaam, vaak zelfs onbegrijpelijk, uit. Zijn ware bedoeling ging meermalen schuil onder den invloed van het opeengehoopte materiaal, en zijn uitspraken lieten zich op verschillende manieren gebruiken, zelfs in redeneeringen, die het tegendeel beoogden van wat Ritter als zijn meening erin legde. Dat kwam voor een gedeelte, omdat Ritter de groote feitencomplexen nog niet genoeg als zóódanig zag. Zijn gevoel voor de juiste norm was niet sterk ontwikkeld en zijn zelfcritiek was matig. Bovendien heeft hij zijn eigen theoretische suggesties niet altijd in practijk gebracht.

Maar belangrijker dan deze psychologische overwegingen is dat wanneer hij de menschen in hun milieu wilde schilderen, hem het ware begrip van dat milieu ontbrak. Te veel nog zag hij dat milieu uitsluitend ruimtelijk, orographisch, te weinig betrok hij planten en dieren binnen zijn gezichtskring; teveel legde hij den nadruk op de geesteshouding des menschen, te weinig op zijn strijd om het bestaan.

Hij zag daarmee een zeer essentiele betrekking tusschen den mensch en zijn tellurische omgeving over het hoofd. De plaats van den mensch in de totale natuur is immers geheel verschillend van die van de overige levende wezens. Het dier zoekt zijn voedsel en zorgt voor zijn jongen krachtens het dictaat van *zijn natuurlijken drang*. De mensch daarentegen *schept* zich een bestaan en tracht voort-

durend dit bestaan te verbeteren uit de middelen, die hem in en op de aardkorst ter beschikking staan *krachtens zijn geest*. Aan dit verschil voorbijgaan is voorbijgaan aan den dichtsbij liggenden verklaaringsgrond voor den invloed die er van de woonruimte op den geest des menschen uitgaat. R i t t e r beging dit verzuim, omdat hij wel het begrip woonruimte schiep, maar er zich geen scherp omlijnde voorstelling van maakte. Hij zocht hardnekkig, volgens het scheppingsbeeld van L e i b n i z, naar het getal van de verhouding tusschen God en mensch en liet een onderzoek naar de verhouding van den mensch tot de overige natuur na, want hij aanvaardde de vooropstelling van Gods klare bewustzijn, door de verhouding van den mensch tot zijn woonruimte te zien als de uitdrukking van een plan, dat de opvoeding van den mensch tot een harmonische levensontplooiing beoogde, maar hij onderzocht te weinig de concrete verschijnselen, die den aard van de betrekkingen van mensch en woonruimte konden leeren kennen. Hij vergeleek, inplaats daarvan, enkele waarschijnlijke samenhangen, die evengoed coïncidenties als natuurlijke causaliteiten konden zijn.

Omdat hij zelve het begrip woonruimte niet op zijn *kenmerken* onderzocht en verzuimde de trekken duidelijk te formuleeren, kon het gebeuren, dat men na zijn dood het belangrijkste van zijn werk over het hoofd zag en het secundaire naar voren bracht als het essentiele. Het teleologische, dat geheel paste bij den geest des tijds, en niet meer was dan een naklank van de in het werk zelf verstervende *verlichting*¹⁾ werd het predicaat voor dezen geograaf; de wijde perspectieven, die zijn *geographische* ideeën openden, zag men voorbij.

Deze R i t t e r sche werkwijze met alle gebreken ervan, werd ook gevolgd door zijn leerlingen en hen trof het lot van den leermeester. Aan het wezenlijke van hun werk werd evencens voorbijgezien en om-

---

¹⁾ Vergelijk O. Richter, Der teleologische Zug im Denken Karl Ritters. Diss. Leipzig 1905.

dat men hen vereenzelvigde met Ritter werden zij zelfs min of meer vergeten. Van enkelen zijn de namen nog blijven leven. G. B. Mendelsohn, J. G. Kohl en E. Kapp worden nog hier en daar genoemd door een consciensieuzen geschiedschrijver van onze wetenschap, maar dat is wel alle eer, die men hen nog geeft.

Zooals dat gewoonlijk het geval is, is dit lot niet geheel en al verdiend: Mendelsohn was een fijn stylist, Kohl een reiziger, wiens reisverhalen van bijna alle landen van West-Europa tallooze interessante beschouwingen bevatten over land en volk en Kapp was de ordenaar en schifter van het groote aantal gedachten en denkbeelden, die in de eerste helft van de 19e eeuw over de geographische vraagstukken waren opgeworpen. Hij was een natuurlijk denker, rustig en systematisch. Meer dan de anderen bouwde hij verder aan de Rittersche idee: een constructie van de betrekkingen tusschen aarde en menschheid. Zijn werk toont ons het duidelijkst van allen het uiteindelijke doel, waar een denken, dat zich baseert op het Rittersche grond-principe, moet belanden. Het is daarom dat ik dit werk koos als *kernpunt* van de ontwikkeling van de geographie in de 19e eeuw.

Wie eenmaal Kapp heeft begrepen, kan niet meer in twijfel verkeeren over de gedachten-structuur van de Rittersche geographie en de geographische begrippen-systemen, die daaruit rechtstreeks of zijdelings voortkwamen. Hij is daarmee ingeleid in de geographie van de 20e eeuw.

Ernst Kapp werd op 15 October 1808 in Ludwigstadt geboren. Op 17-jarigen leeftijd begon hij zijn studie van de antieke philologie, maar na eenige jaren nam hij kennis van Ritter's werken, die zoo'n diepen indruk op hem maakten, dat zijn geheele wetenschappelijke belangstelling vanaf dat oogenblik aan de geographie was gewijd. In 1849 publiceerde hij zijn

eenige groote werk ¹⁾). Het had een matig maar toch voldoende succes, zoodat een twintig-tal jaren later, in 1868, een tweede druk verscheen ²⁾). Hoewel de tweede druk den eersten aan duidelijkheid van bedoelingen en zorgvuldigheid van bewerking van het materiaal overtrof, maakte hij weinig opgang en Kapp, die in 1849 Duitschland had verlaten, om in de Vereenigde Staten katoenplanter te worden (hij keerde in 1865 terug), trok zich voor de tweede maal uit het strijdgewoel van de geographische meeningsverschillen terug. Hij stierf op 87-jarigen leeftijd, den 30sten Januari 1896.

Ernst Kapp heeft Ritter's denkbeelden in een volkomen nieuw kleed gestoken en ze, ontdaan van alle overbelasting aan feitenmateriaal en suggesties, uitgesteld op een wijze, die aan de nagedachtenis van Ritter en zijn werk niet anders dan ten goede is gekomen. Maar hij heeft meer gedaan dan dat, want hij heeft, weliswaar bijna geheel binnen het schema van die denkbeelden, een hergroepering van de begrippen tot stand gebracht. Voor een nadere bestudeering van zijn wijsgeerige aardrijkskunde zullen wij gebruik maken van den tweeden druk, omdat deze druk op tal van punten beter is dan de eerste en omdat het verschijnen dichter ligt bij den tijd, waarin de richtingen-strijd der tegenwoordige geographie eerst waarlijk geboren werd: de laatste dertig jaren der 19e eeuw. Het verschijnen van den 2en druk overbruggt de kloof, die er gaapt tusschen Ritter's dood in 1859 en het verschijnen van het eerst-

---

¹⁾ Philosophische oder vergleichende allgemeine Erdkunde als Wissenschaftliche Darstellung der Erdverhältnisse und des Menschenlebens nach ihrem inneren Zusammenhang. Braunschweig 1849.

²⁾ Onder de verkorte titel: Vergleichende allgemeine Erdkunde. Braunschweig 1868.

volgens groote fundamenteele geographische werk: Friedrich Ratzel's Anthropogeographie (1882).

K a p p deelt zijn werk in in drie deelen: de physische geographie, de politieke geographie en de cultuur-geographie. Door deze drie-deeling bereikt hij een zekere overzichtelijkheid van het omvangrijke materiaal en komt hij tegelijkertijd tot de vorming van bepaalde begrippen en tot een intensief gebruik van die begrippen. En dat wil hij, want in de voorrede voor den eersten druk kondigt hij zijn werk aan als een philosophie van de aardrijkskunde, als een poging „om de geheele stof van deze concrete wetenschap in het gebied van het denken te plaatsen.”

En dit kan volgens hem, omdat „Ieder gebied in zijn worden het tooneel¹⁾ is van zijn geschiedenis; en iedere daad van menscheijken wil bevat een geographisch element, omdat de realiseering van die wilsdaad slechts binnen bepaalde ruimtegrenzen mogelijk is. De zelfstandigheid van de geographie berust op het feit, dat het object de aarde is. . . . als profeteering van de in den mensch tot verschijning komenden geest, de aarde, zooals zij bestemmend werkt op de ontwikkeling van den geest, en door dien geest bestemd en veranderd wordt.” Zoo is de philosophie van de geographie, een scholing van de politiek.

K a p p sluit de politieke geographie bij de physische aan, omdat de politieke geographie den mensch beziet onder den gezichtshoek, dat zijn staatkundige leven gevat is in de fenomenen, die in de physische geographie behandeld zijn. „Zij moet aantoonen in hoeverre de eigene geest van een volk in den physischen aard van den bewoonden bodem een beperking en grens voor zijn bestaan vindt.”²⁾

Het derde deel van zijn werk, dat K a p p de cultuur-geographie noemde, is wederom een voortzetting van de politieke geographie,

¹⁾ Vergelijk K a n t: „De wereld is een substraat en het tooneel waarop het spel van onze historie plaats vindt”. (Inleiding tot de Phys. Geogr.).

²⁾ K a p p. Allg. verg. Erdk., 2e druk, pag. 188—189.

want de cultuur-geographie laat zien, hoe de mensch door den arbeid, waartoe hij in staat wordt gesteld door zijn scheppenden geest, de beperkingen doorbreekt en de tegenstelling van „geest en natuur” oplost. De cultuur-geographie behandelt dus de „verovering” van de natuur, de volledige dienstbaarmaking van de natuur aan den mensch. Dat is ook de bestemming van de aarde, van de natuur, die er, volgens den schrijver, is om der wille van den mensch.

K a p p bedoeld daarmee duidelijk te maken, dat de mensch niet, zonder meer, een deel van de levende natuur is, maar, door zijn geest, en de mogelijkheden, die krachtens zijn geest, zich voor hem openen, een geheel eigen plaats in de natuur inneemt. Hij kan zich de natuur „denken” en is daarom „het ordenend principe in de natuur”¹⁾. Tot zoover sluit de schrijver zich dus bij de suggesties van K a n t 's inleiding tot de physische geographie aan, maar op eigenaardige wijze geeft hij blijk van den invloed, die H e g e l op hem had, door de opmerking, dat „de mensch zich slechts in het denken kan verheffen boven de tegenstelling van subjectieve en objectieve wereld”²⁾.

Deze invloed blijkt ook uit het onderscheid dat K a p p maakt tusschen geschiedenis en geographie. Meende K a n t dat de geschiedenis en de geographie slechts te onderscheiden waren naar den gezichtshoek van tijd en ruimte, K a p p ziet een duidelijk essentieel verschil want „bij de geschiedenis gaat de vertelling van zelf, maar de geographische idee moet architectonisch³⁾ zijn en zij kan dat zijn „sinds de betrekkingen tusschen natuur en geest gereinigd zijn van de aanname van een onverzoenlijke tegenspraak”⁴⁾. Om dit duidelijk te maken, vindt hij zelfs de vergelijking, „aarde en menschheid verhouden zich als lichaam en ziel”⁵⁾. Het is deze verhouding, welke K a p p wenscht te bestudeeren.

¹⁾ K a p p, 2e dr., pag. 83.

²⁾ K a p p, 2e dr., pag. 19.

³⁾ Verg. K a n t. Phys. Geogr. (uitg. Rink). Inleiding § 2: „De idee is architectonisch; zij scheidt de wetenschappen”.

⁴⁾ K a p p, 2e dr., pag. 23.

⁵⁾ K a p p, 2e dr., pag. 23.

Ook in zijn verdere programma komt op onmiskenbare wijze de invloed van H e g e l's filosofie van de geschiedenis te voorschijn, want na de physische geographie, zoo zegt K a p p, wil hij het organische leven ter sprake brengen en daarvan is de mensch het slot, „waarin de natuur geest wordt. De geest moet zich omhoog werken tot de idee der vrijheid, welke zich realiseert in de staat, die op den bodem zijn geographisch bestaan heeft”¹⁾. De politieke geographie volgt de trekken van de geschiedenis, omdat „de geschiedenis het proces van de vervolmaking van de staatsidee is”²⁾.

Zooals wij ook bij R i t t e r hebben gedaan, willen wij met het aangeven van deze algemeene philosophische verankering schetsen, wat K a p p overnam van de algemeen gangbare denkbeelden van den tijd, waarin hij leefde en werkte. Binnen het kader van dezen tijdgeest onderzoeken we dan welke werkelijke vernieuwingen wij op zijn naam mogen stellen. Daartoe zullen wij zijn boek wat nader moeten beschouwen.

Het eerste deel is van geringen omvang. Het onderwerp is het oppervlak van den aardbol. K a p p bespreekt, zooals ook H e r d e r dat deed in zijn reeds eerder genoemd werk: „Ideeën zur Philosophie der Geschichte der Menschheit”, de aarde als planeet, dus in haar verhouding tot de zon en tot de maan, en komt daarna pas tot het aardoppervlak en de elementen van de aarde: het water, de lucht, het vuur en de bodem.

K a p p begint zijn schets van de levenssfeer met de behandeling van de atmosfeer en de daarin voor het leven belangrijke verschijnselen van het klimaat, dat hij van bepalende beteekenis voor het menschelijk leven noemt. Daarna komt hij tot het aardoppervlak zelf, waarvan hij de verdeeling van land en water beschouwt, zich oppervlakkig bezig houdt met het vulkanisme, om ten slotte te komen tot de veranderingen aan de vaste aardkorst door

¹⁾ K a p p, 2e dr., pag. 27—28, verkort geciteerd.

²⁾ K a p p, 2e dr., pag. 28.

vulkanen en door de werking van het water. Eilanden, die beschouwd worden in hun samenhang met het vaste land behooren hier ook onder. En dan komt hij tot een geographie van de delfstoffen, die volgens de schrijver zeer onvolledig is, wijl zij afhankelijk is van de bodemvondsten. Essentieel lijkt hem hier, dat delfstoffen niet meer tot herproductie kunnen komen. Het hoogste, waartoe zij het kunnen brengen, is hun gestalte.

K a p p schrijdt van zijn geographie van de delfstoffen voort (naar de monaden-reeks van L e i b n i z), naar een geographie van de planten. De betrekkingen van plant en tellurische omgeving zijn drieërlei. Ten eerste: de plaats, ten tweede: de verspreiding en ten derde: de andere planten in de omgeving, de flora, die K a p p de sociale gemeenschap van de planten op een plaats op aarde noemt. Deze gedachten zouden later worden uitgewerkt door F r i e d r i c h R a t z e l in zijn anthropogeographie.

Daarna komt K a p p tot een geographie van de dieren, die volgens hem veel moeilijker valt te geven, omdat het dier zich beweegt. De betrekking van dier en zijn tellurische omgeving is zijn verblijf. Het dier vertoont assimilatie tot zijn verblijfplaats. Dat vermeerderd de mogelijkheden van een verbreiding. Deze verbreiding wordt beperkt door den honger: hoe overvloediger een flora is, hoe grooter het aantal. En hier nu blijkt K a p p onder den invloed te zijn gekomen van D a r w i n's hypothese ¹⁾ ten aanzien van de variaties van de levensvormen op aarde. Aan de meest nuttige variëteit is, ook volgens K a p p, het voortbestaan voorbehouden.

Deze drie sferen van producten van de woonruimte staan in een voortdurende wisselwerking. Vegetatie en klimaat zijn op elkaar van invloed en de band tusschen flora en fauna is onverbreekelijk.

Op volkomen Leibniziaansche wijze slaat daarna K a p p de brug naar de politieke geographie, die het hoofdbestanddeel van zijn werk uitmaakt, door te zeggen: „Het dier heeft slechts het onmiddellijke

---

¹⁾ Charles Darwin, The origin of species, 1e druk 1859 — 6e druk Londen 1929.

bewustzijn van de uiterlijke natuur.... De mensch is zelfbewustzijn. Het dier bestaat in de soort, in het algemeene. De mensch be- trekt zich op zichzelf, gedraagt zich denkend, is geest" ¹⁾). In de politieke geographie behandelt K a p p dan den strijd van den geest tegen de natuur. Daarbij staat de organisatie van den mensch voorop omdat de mensch in zijn organisatievorm zijn algemeene karakter- eigenschappen demonstreert. Deze karaktereigenschappen bepalen juist voor een belangrijk gedeelte het gebruik, dat de mensch van zijn woonruimte zal maken. De staat is daarom voor K a p p een geographische existentieform van den menschelijken geest. Het in woonruimten verdeelde aardoppervlak is de architectonische ruimte voor de ontvouwing van den geest in de wereldgeschiedenis. Toch zijn deze historische verschijningsvormen moeilijk als zoodanig weer te geven, want: „Hoewel het levenspunt van de politieke geogra- phie in de door de natuur bepaalde vorming van historische ver- schijningsvormen te zoeken is, en hoewel de werkelijkheid de natuur en de geschiedenis laat zien in hun wederzijdige doordringing en correlatie, zoo is het toch niet mogelijk voor de wetenschappelijke beschouwing, om deze eenheid in verschijningen precies zoo weer te geven; zij kan slechts scheidend te werk gaan. Daarom is ook tot nu toe de natuurlijke grondslag eerder beschouwd geworden als de indeeling van de ruimte; van de klimatologische en rasbepaaldheden van alle volkeren moet nu voortgegaan worden naar de bijzonder- heden van de physisch begrensde en door bepaalde volksstammen bewoonde en benoemde landen en landschappen" ²⁾).

K a p p zoekt daarom naar den grondslag van de architectoniek van de aardruimte en hij meent die te hebben gevonden in het water, dat hij het „constitutieve element" ³⁾ van de menschelijke werk- zaamheid noemt. Daarom ontvouwt zich de politieke geographie aldus als een exposé van de potamisch-oriëntalistische, de thal-

¹⁾ K a p p, 2e dr., pag. 77.

²⁾ K a p p, 2e dr., pag. 126.

³⁾ K a p p, 2e dr., pag. 89.

lassisch-klassieke en de oceanisch-germaansche wereld ¹⁾). Van volkeren, die zich om stroomen groepeeren, en voor wie de zee zoo goed als niet bestaat, gaat de cultuur over op de volkeren rond de oude wereldzee, die haar op hun beurt moeten afstaan aan de Germaansche volkeren, die de nieuwe wereldzee, de Oceaan, als de stimulance van hun werkzaamheid aanvaarden.

Zoo loopt zijn beschrijving van de aardkorst en de werkzaamheid van de volkeren op die aardkorst mee met de ontwikkeling der geschiedenis, omdat de geographie eerst ontstaat met en gedurende de geschiedenis. Voor K a p p toch is geographie de overwinning van den geest over de natuur. Zóó consequent is K a p p in deze werkmethode, dat hij landen, die meerdere malen in verschillende perioden van de wereldgeschiedenis door hun bloei onze aandacht vragen ²⁾), ook meerdere malen aan een geographisch onderzoek onderwerpt ³⁾).

De geschiedenis nu van de Oriënt verloopt in drie hoofdmomenten van staatkundige ontplooiing: Het Chineesche, het Indische en het Perzische Rijk, die alle drie ontstonden aan de oevers van dubbelstroomen: Het Chineesche Twee-Stroomenland, het Indische Twee-Stroomenland en het eigenlijke Mesopotamië. Het belangrijkste kenmerk van al deze volkeren is, dat zij hun activiteit uitsluitend of bijna uitsluitend ontwikkelen op het vaste land. De Oosterling blijft voor de Oceaan, waarop hij zich niet waagt, staan.

¹⁾ Vergelijk M e t c h n i k o f f. La civilisation et les grands fleuves historiques. Parijs 1889.

²⁾ K a p p, 2e dr., pag. 260—261: „Die Geschichte .... greift .... immer von neuem über die von ihr durchlaufenen Schauplätze zurück“.

³⁾ Italië b.v. komt eerst ter sprake in de thallassisch-klassieke wereld, en later in de oceanisch-germaansche. En dit heeft zijn reden, want het is, door het veranderde beschavingsniveau, en door de veranderde wereldsituatie, een geheel ander Italië, dat in het moderne Europa de aandacht vraagt. Er zijn raakpunten tusschen het Italië der oude wereld en dat der nieuwe, maar er zijn zoo veel verschillen, dat de schrijver zeer terecht de tweede maal het land behandelt alsof hij het nog nooit besproken had. Het is een andere groep menschen, die er woont, er wordt een ander gebruik gemaakt van de mogelijkheden die het land biedt, de betrekkingen van het land en zijn bewoners zijn veranderd.

De volkeren trekken van het binnenland naar de kust, maar verder komen zij niet. Zij dringen vanuit de Hooglanden naar de vruchtbare dalen, verdringen de bevolking, die daar woont of assimileeren zich daarmee, maar hun activiteit wordt een halt toe geroepen, zoodra zij de Oceaan zouden moeten gaan bevaren ¹⁾.

Het is hier de plaats om op te merken, dat in de wijze waarop Kapp de geschiedenis en aardrijkskunde verbindt, iets gewrongens steekt. Maar dit gewrongene komt niet tot uitdrukking in zijn geographische beschouwingen, maar in de geschiedkundige zijde van zijn werk. Telkens toch komt Hegel's filosofie van de geschiedenis, zonder dat ze genoemd wordt, er aan te pas. Ook hier weer blijkt, dat Kapp de menschheid wil schilderen als zijnde op weg naar de volledige vrijheid. Men heeft nu eenmaal op grond der historische feiten Hegel's conceptie van de geschiedenis moeten afwijzen, en op dien zelfden grond moet men ook Kapp's voorstelling van zaken van de hand wijzen. Wanneer wij echter door dezen onjuisten historischen opzet en gewrongen constructie heen zien, dan ontdekken wij in de beschouwingen van onzen auteur veel wat de moeite van het opmerken waard is.

Lees b.v. zijn hoofdstuk over China. Op zeer consequente wijze verbindt hij het karakter van het land met het karakter van de bewoning door zijn bewoners. De oorspronkelijke bewoners van China kwamen uit het Hoogland van Mongolië, door de dalen der rivieren naar het Laagland, waar zij in de derde eeuw voor Chr. onder één dynastie werden vereenigd. En hoewel veelvuldige ver-snijpering van het rijk de veroveringslust van de grensvolkeren

¹⁾ Met deze theorie hinkt Kapp achter de kennis van zijn tijd aan, want niet alleen is het volkomen onjuist te beweren, dat de Chineezzen niet de zee zouden hebben bevaren, of dat de Hindoes zich uitsluitend op het vaste land hebben gehouden, maar men wist dit ook reeds in den tijd, dat Kapp zijn boek concipieerde. Oscar Peschel, die wij reeds noemden als criticus van Ritter, wijst in een interessant artikel, dat hij publiceerde (Ausland 1869, No. 9) naar aanleiding van het verschijnen van de tweede druk van Kapp's werk, op de koloniale politiek van China omstreeks 900 n. Chr. en de, wat hij noemt „oprechte poging” der Hindoe-volkeren om oceanisch te worden.

prikkelde, is het eigenlijke China in wetgeving, zeden en constitutie gedurende duizenden jaren hetzelfde gebleven. De binnenvallende nomaden assimileerden spoedig. De Laagvlakten tusschen de Hoang-Ho en de Jang-Tsekiang zijn het uitgangspunt geworden van de Chineesche cultuur en de Chineesche geschiedenis. Deze beide rivieren verdeelen de vlakte in drie streken, elk met een eigen hoofdstad: Peking, Nanking en Kanton. De Noordelijke streek levert granen, de centrale- en de Zuidelijke streek tropische en sub-tropische producten als rijst, zijde, katoen en suikerriet. Noorden en midden zijn door een kanaal verbonden; de Chineezzen wagen zich niet op zee. Zij voeren een continentale existentie, die generaliseerend heeft gewerkt en de Chineezzen tot een stationair volk heeft gemaakt. Zelfs de rivieren worden als land gebruikt, want door middel van vloten maakt de Chinees zijn rivieren geschikt voor den landbouw. De verbinding van de deelen is daarbij zwak. De Chineesche cultuur is trouwens aan veel remmen onderworpen. Het Chineesche schrift remt de wetenschap, de nijverheid is niet fabriekmatig georganiseerd, de beeldende kunst weet niets van perspectief en de optiek heeft het nog niet tot den verreijker gebracht. Waar alles stokt, stokt ook de staat, die verward is tot een blinde regeeringsroutine. De basis van deze staat is de familie. Hij komt daar niet boven uit en is patriarchaal. Dit Chineesche patriachisme nu berust op den akkerbouw. Het algemeene hoofd toch is de Keizer, de rest is onmondig. De Keizer is tevens de chef van de religie. Natuurrampen, misoogst e.d. zijn verdiend, wijl er moreele samenhang is tusschen het gedrag van de menschen en het gedrag van de natuur. Zeer duidelijk blijken daarbij de historisch-geographische opvattingen van K a p p uit zijn samenvatting, die aldus luidt ¹⁾: „Het blijkt, dat in het Chineesche Rijk en in de deelen van de aardkorst, die daarvan afhankelijk zijn, de geest van de menschen overwegend wordt bepaald door de natuur; het water-arme Hoogland zendt zijn bewoners den loop der wateren achterna de vlakte in

¹⁾ K a p p, 2e dr., pag. 105—106.

van het dubbel-stroomenland. Dit drijft, door zijn vruchtbaarheid, de menschen tot den akkerbouw. De in bezit genomen en verwerkte bodem voert als een rechtmatig familiegoed tot een patriarchaal staatkundig verband, waarvan het bestaan uiterlijk berust op den landbouw en de bodem-cultuur. In dit algemeen natuurwezen (Natuurdasein) buiten welk geen zelfstandig leven van den enkeling plaats vindt, is de substantie van de zedelijkheid te vinden in de eenige machtsvolkomenheid van het opperhoofd, de beheerscher van de natuurmachten.

Omdat de akkerbouw het principe van de instandhouding is, zijn de hoogste natuurmachten zij, van wien het gedijen van de vruchten en de misoogst afhankelijk is; allereerst de atmosferische krachten, vochtigheid en droogte; maar ook de hemel in het algemeen als natuur, dus in wezen de aarde, zooals zij de inhoud is van de physische geographie, d.w.z. de aarde in haar cosmische verhouding, in haar elementaire leven en in haar voorraad aan producten. Daarom is de natuur in haar samenhang met hem, die de natuurmachten regeert, de hoofd-inhoud van de religie. Het innerlijk is naar buiten, naar de natuur gekeerd. De geest is in de natuur verzonken en de geographische existentie is daarom niet alleen de grondslag van de staatsinrichting, zij is ook de grondslag van de religie.

Waar in zoo'n toestand iedere verandering al uitgesloten is, zoo volhardde men daarin zooveel te meer, omdat de Chineezzen bij de afgeslotenheid van hun land niet boven hun zelfgenoegzaamheid en hun vergrendeling uit konden komen. Met de rest van het vaste land bestond slechts een, door de natuur geïsoleerd passensysteem, beperkte communicatie en deze dan nog met volkeren, die zich op een lagere cultuur-trap bevonden en die, als veroveraars, in den Chiëneschen geest zijn opgegaan.

„Het binnendringen van de zijde van den zeekant bleef aan de Europeesche intelligentie voorbehouden”.

Wat K a p p hier dus met het Chiënesche volk, dat wij als voorbeeld namen, (daarom volgden wij het boek vrij nauwkeurig op den voet) doet, is het plaatsnemen binnen het kader van zijn woon-

ruimte. Hij levert een schets van het productie-proces en hij tracht daaruit de sociale organisatie te verklaren; maar tegelijkertijd wenscht hij ook de menschen te bestudeeren, niet alleen als sociale wezens, maar ook als ethische. Hij tracht den invloed van de woonruimte op den mensch zoo ver mogelijk buiten de sfeer van het onmiddellijk aardsche te vervolgen in een gesloten redeneering. In groote trekken moet zijn schets van China juist geweest zijn, want hij paste een algemeene werkmethode toe, die hij had bestudeerd bij *Karl Ritter* en die nog niet geheel en al door het huidige geslacht is verlaten. Hij bestudeert dus niet uitsluitend de verschijnselen aan het aardoppervlak, maar betreft de feiten van de menschelijke bewoning direct in zijn betoog. Hij laat zich niet remmen door het feit, dat de mededeelingen, die hij doet, weinig meer te maken hebben met de ruimte der aarde als zoodanig, maar hij vergeet toch ook nergens, dat hij geograaf is en hij tracht slechts die verschijnselen van de menschelijke samenleving in zijn betoog te betrekken, die een natuurlijk gevolg zijn van het feit, dat de mensch op aarde opgenomen is in een sociaal systeem.

Men kan zich niet vergissen in *Kapp*, want zijn bedoelingen zijn onmiskenbaar. Hij wil laten zien, hoe het karakter van de aardkorst, of liever het karakter van de levenssfeer op een bepaalde plaats op aarde, zich uitstrekt in de geschiedenis en hij ziet in deze geschiedenis slechts het verhaal van den Staat van het betreffende volk. Ook hier zijn wij een sterk Hegeliaanschen invloed op het spoor. Want *Hegel* immers stelt in zijn filosofie van den geest, dat de objectieve geest zich o.a. manifesteert in de zedelijkheid van familie, maatschappij en staat.

Nog sterker blijkt dit uit *Kapp's* hoofdstuk over Indië. Ook het Indische leven bloeit op binnen de begrenzende overweldigende natuurbestemmingen. De mensch komt niet boven de natuur uit, die zichzelf steeds herhaalt en voor den geest den weg naar de vrijheid afsluit. Daarom is er, (geschiedenis is immers de weg naar de vrijheid), geen Indische geschiedenis. Wel een Indische toestand, een op een-bepaalden-bodem geworden staatsbegin. Indië is een

kasten-staat, die oorspronkelijk gebaseerd is op de natuur van den bodem. De Goden zijn natuur-Goden, en de natuur van het land gaf de priesters van het land daarom den voorrang. Dan komt de krijger-kaste, waaruit de vorsten voortkomen, die de bevestiging zijn van een vaste woonplaats, waartoe het land uitnoodigt. Daarna komt de kaste van de akkerbouwers, waarop het bestaan van den staat gebaseerd is. „Deze scheiding en het volledige gescheiden zijn van de werkzaamheden in de kasten, wier rechten en plichten niet die van de menschen in het algemeen, maar die van een bepaalde klasse zijn, weerspiegelt zich trouw in de isoleering van de vestigingen, welke zonder politieken samenhang en verkeer zich streng van elkaar gescheiden houden”¹⁾.

De redeneering is dus deze: De natuur legt de menschen een bepaald productieproces op, en bepaalt daarmee ook de organisatie van de maatschappij, die zich dan in het landschap weerspiegelt. Het landschap is dus een kenbron voor de wijze waarop de menschen de natuur hebben aanvaard.

Bij de beschrijving van West-Azië en de geestelijke structuur der bevolking van deze landstreken, zooals deze in de geschiedenis tot uiting komt, volgt de schrijver hetzelfde procédé. Dit procédé vindt echter zijn meest pregnante toepassing in de beschrijving van Egypte. In dit hoofdstuk trekt hij de grens van causale samenhang tusschen de natuur van het land en den geest van zijn bewoners volkomen scherp wanneer hij schrijft: „De aardkorst beheerscht de menschen, maar slechts tot op een bepaald punt, want zoo weinig als de eerste de beste negerstam, wanneer zij aan de Egyptische Nijl zou worden verpoet, uit zich zelf de Egyptische geschiedenis zou hebben laten ontwikkelen, evenzoo weinig zouden de licht-gekleurde stammen, die Egypte binnen trokken, aan de oevers van de Senegal of van de Zambesi pyramiden en tempelsteden geschapen hebben”²⁾. Egypte heeft voor den schrijver iets dubbel-structureels, want het behoort

¹⁾ K a p p, 2e dr., pag. 115.

²⁾ K a p p, 2e dr., pag. 157.

volgens zijn cultuur tot het Oosten, maar volgens zijn ligging tot Afrika, en men moet het dus geographisch als een deel van Afrika beschouwen. Zeer diep gaat de schrijver in op de verhouding van priester tot pharao. Oorspronkelijk toch waren de priesters de leiders, zooals overal, waar de natuur overheerscht. De kennis van de overstromingen berustte bij de priesters. Deze hadden de krijgers noodig voor de verdediging van hun domein. De daad van Sesostris, die Egypte vereenigde, was tegen de priesterkaste bedoeld. De krijgslieden waren vanaf dat tijdstip het instrument van den pharao. Priesters en krijgers samen overheerschten de akkerbouwers, die erfpachters waren. Het verkeer in Egypte geraakte in handen van de leiders van de nijverheid, en zoo ontstonden ook hier, onder invloed van het, door den aard van de natuur opgedrongen, productieproces, vier kasten. Daarbij moet men bij de beschouwing van de hoorigheid, waartoe het grootste gedeelte van het Egyptische volk vervallen was, wel bedenken, dat het warme klimaat de scheiding tusschen lichamelijken arbeid en geestelijke ontwikkeling absoluut maakte.

Hoewel Egypte aan de Middellandsche Zee lag waren de Egyptenaren geen zeevarend volk (het Egypte van Alexander de Groote en de Ptolemeëen was natuurlijk het eigenlijke Egypte niet meer). Zeer opvallend is dan ook het verschil in levenshouding van het andere belangrijke volk aan de Middellandsche Zee, de Grieken.

De Grieksche geest, zooals deze zich in het productieproces en in de staatsvorming uit, is van een volkomen andere structuur. Hij heeft de phantasie en de durf, die zijn bezitters de zee wijst als een middel tot uitbreiding der macht. Met de behandeling van de Grieken opent dan ook de schrijver zijn tweede afdeeling van de politieke geographie, die hij noemde: de thallassische wereld.

Zooals wij reeds eerder mededeelden, ziet Kapp in het water het constitutieve element voor de ontwikkeling van de cultuur en de daarmee samenhangende ontwikkeling van maatschappij en staat. Mag dan in het Oosten het water uitsluitend of bijna uitsluitend in den vorm van rivieren zijn invloed doen gelden, bij de Middelland-

sche Zee breidt de invloed van het water zich belangrijk uit. De Middellandsche Zee wordt bevaren. En daarom is zij in zich zelf en in haar functie een eenheid tegenover de aanliggende landen, die zij samen vlecht tot een zelfstandigheid ten opzichte van den Oceaan. Gedurende de heele geschiedenis is de Middellandsche Zee het middelpunt gebleven, haar peripherie slechts heeft zich uitgebreid. Bij de beschrijving van deze peripherie komt K a p p tot een fraai geschakeerde beschrijving van het uiterlijk van Europa ¹⁾.

De schrijver is er voortdurend op uit, om voor de verklaring van de ontwikkeling van den geest, die hij later zal trachten te geven, zooveel mogelijk bouwsteen bijeen te brengen en zoo komt hij ook hier tot een bespreking van het klimaat, waarvan hij den invloed op de menschelijke activiteit zeer groot acht. Daarvan legt het volgende citaat getuigenis af ²⁾: „Bij de voordeelen van de volkomenste doordringing van de continentale, de oceanische en de thallassische natuur komt in Europa de gelukkige ligging in de gematigde zône; een ligging, welke evenzeer vrijgesteld is van de polaire koude als van de tropische hitte en slechts aan beide zooveel deel

¹⁾ K a p p ziet Europa als een rechthoekige driehoek, met als rechthoekzijde de grens met Azië en de Middellandsche Zee en als schuine zijde de kustlijn van Spanje tot aan de Witte Zee. Skandinavië en de schiereilanden zijn uitsteeksels, die het oceanisch karakter bevorderen. De platië van Europa wordt vooral duidelijker, zoo zegt K a p p, wanneer wij een scheidingslijn trekken van de Dollard naar het Noord-Oosten van de Zwarte Zee. Ten Oosten van deze lijn is het land vlak, slechts hier en daar onderbroken door heuvelrijen. Ten Westen van deze lijn ligt het bergachtige Europa, waarvan de Alpen de kern zijn. De Alpen, die geen scheidingsmuur zijn, zooals de hooge bergten van Azië, worden begrensd door de groote rivieren: De Donau, de Po, en de Rhône. De Karpaten zijn de uiterste grens van Hoog- en Laag Europa. Wat de stroomsystemen betreft is het verschil tusschen Oost en West dit: In het Oosten heerscht groote gelijkvormigheid en treedt groote waterrijkdom op naast abnormale waterarmoede; in het Westen zijn de rivier-systemen tot een groote, over het geheele gebied verbreide, ontwikkeling gekomen. In deze beschrijving zijn sterke reminiscenties aan zijn leermeester Ritter te vinden en zij is tekenend voor deze geographische stijl.

²⁾ K a p p, 2e dr., pag. 171.

heeft, als noodig is om de leven brengende ¹⁾ tegenstellingen niet te verliezen. Door de aanraking van het continentale klimaat met het oceanische, temperen zij elkander wederzijds."

Daarna betreft K a p p planten en dierenassociaties binnen den kring van zijn voorstudie, als hij vervolgt: „Een verdere consequentie is de verdeeling van planten en dieren, die vrij blijft van een verstikkende volte van de tropische landen en van de armzalige schaarschte van de Siberische steppen. De mensch is op deze wijze door de omgeving, die hem in het groote woon- en opvoedingshuis van de gansche menschheid tot erfdeel is gegeven, zeer bijzonder bevoorreed. En dit is ook noodig om deze reden, dat de volkerenfamilies, die dit continent bewonen, de Romaansche, de Germaansche en de Slavische tot den meest adellijken tak van het Kaukasische ras behooren."

De Westkust van Afrika daarentegen is zeer eenvormig en kwam alleen daar tot ontwikkeling, waar de Europeaan een kust-type vond, wat aan zijn eigen type gelijk was. Over Afrika zelf had hij reeds eerder gezegd ²⁾: Het Afrikaansche type vertoont aldus de grootste, in scherpe tegenstellingen zich herhalende, eenvormigheid naar horizontale en verticale uitgestrektheid. De kust-zônen zijn ongeleed en in het binnenland gaan de terrassen en gebergten zonder noemenswaarde glooiïng in elkaar over. Dit is het principe der scheiding. Bijna hetzelfde klimaat heerscht op de groote landmassa: een gloeiende hitte, verhoogd door zandoceanen en waterarme hooglanden, slechts onderbroken door den plotseling inzettenden regen-tijd in de oceanische gebieden. Dit veroorzaakt ook dezelfde éénvormigheid in vegetatie en dierenwereld. In dit verband valt de geweldige productiekracht in soorten zoo goed als de gebrekkige ont-plooiïng van de geslachten op; aan den eenen kant woekerende volheid, aan den anderen kant armoede van ontwikkeling.... Op dezelfde wijze draagt ook de mensch het karakter van de bandeloos-

¹⁾ Duitsch: Lebendigkeit.

²⁾ K a p p, 2e dr., pag. 149—150.

heid, d.w.z. de beide zijden van de impotentie: de machteloosheid, die zich in de slavernij laat slepen en de bandeloosheid, die menschen eet. Al het leven smacht in de boeien van de eenvormige massa en de geest is verdrukt door de natuurmachten.”

Wij kunnen den schrijver niet op den voet volgen bij zijn beschrijving van de Middellandsche Zee. Gedeeltelijk zijn zijn opmerkingen door een nauwkeuriger kennis van de feiten achterhaald, gedeeltelijk zijn ze in te groote uitweiding begrepen. Maar wanneer wij, evenals wij dat met het eerste deel der politieke geographie deden, de belangrijkste gezichtspunten naar voren brengen, dan moeten wij toch ook voor de behandeling van de thallassische wereld voorop stellen, dat K a p p begint met een beschrijving van de natuur van het land. Bij zijn beschouwing over Griekenland geeft K a p p zich daarna rekenschap van den invloed van den menscheijken geest op de verhouding mensch-woonruimte. Daarvan zijn de volgende woorden een getuigenis ¹⁾:

„... de mensch, die in de vrijheid van zijn geest begint te wéten, wordt zich bewust van de natuurnoodzakelijkheid. De vrijheid van den geest echter houdt zich in stand, doordat hij niet slechts, in bewustwording van deze noodzakelijkheid, van haar onafhankelijk wordt, maar ook doordat hij deze onafhankelijkheid in den strijd tegen het wederbarstige betreft. Zoo wordt de oceanische kuststrook beheerscht door kanalen, dammen, dijken en havenbeveiligingen. Welk een strijd met de elementen! Opdat het algemeene tot zijn recht kome, moet het speciale overweldigd worden. De natuur geeft de werkzaamheid aan de stof, de geest geeft haar den vorm. De visscher graaft geen schachten in de duinen, de ploegschaar wordt stomp in de Alpen, de Bedoein heeft geen vaste woonplaats in de potamische laagvlakten; zoo goed, als binnen hetzelfde volk verschillende beroeps-werkzaamheden, zooals zij met de aardruimten overeen komen, door de natuur opgelegd worden, zoo representeeren

¹⁾ K a p p, 2e dr., pag. 179.

ook geheele naties een menschelijke werkzaamheid met een bepaalde voorkeur. Landbouw is het beroep van den Egyptenaar, maar het leven op zee is het beroep van de Grieken."

Na zijn schets van het physische milieu komt K a p p dan tot een beschrijving van de bevolking. Oorspronkelijk woonde deze in de bergstreken ten Zuiden van den Balkan. Eerst naderhand trok zij naar het Zuiden het eigenlijke Griekenland in, en werden zij Hellenen. Weliswaar animeerde de zee het Grieksche leven waaraan ook de producten van Griekenland deel namen, maar gelukkig was het land niet overvloedig. Het is verbrokkeld, de rivierdalen zijn nauw en smal, gescheiden door bergruggen. Zoo ontstaan vele staten zonder politieke eenheid. Dit werkt de persoonlijkheid van de verschillende deelen in de hand, het ontstaan van democratieën, waarin de enkeling zich kan doen gelden.

Hoe nu is in Griekenland de geest, zich losmakend uit de onmetelijkheid van zijn natuurlijke zijn, de subjectieve geworden?

Ook bij de Grieken ziet K a p p in den godsdienst een verduidelijking van de essentiele motieven, die het algemeene karakter van de wijze van aanvaarden van den bodem hebben bepaald. In de Oriënt was de godsdienst symbolisch en tevens een natuurkrachtenvereering, naar den physisch-geographischen inslag van het productie-proces, „maar in Griekenland, waar de naar zijn beschouwing zoekende geest in de menschelijke gestalte een adequate afbeelding vindt, en waar de natuur slechts als een moment van de vrije menschelijke individualiteit opgevat wordt, zijn de Godheden geestelijke individuen”¹⁾. Het begin van de Grieksche Goden blijft een natuur-element. Later zijn in de Godenleer van de Grieken deze natuurelementen als onwezenlijk tegenover de geestelijke beteekenis op den achtergrond geraakt.

Tegenover de geleedheid van het Grieksche land stelt K a p p de eenvormigheid van Italië. De kusten zijn minder samengesteld van karakter en de uitvarende Romeinen vonden minder rustpunten

¹⁾ K a p p, 2e dr., pag. 192.

onder weg. Zij moesten een grooteren sprong maken; daardoor ontstond bij hen wel de tendenz om steeds verder te willen, maar ook de gevoelens van enge verbondenheid met het moederland. Als de schrijver Spanje, Italië en Griekenland met elkaar vergelijkt, dan noemt hij Spanje Afrikaansch, naar bodem en occupatie, Griekenland Aziatisch en Italië zuiver Europeesch. Spanje en Griekenland zijn naar het Noorden afgesloten, Italië grijpt met de Pô-vlakte in Midden-Europa. Italië zelf is een land van sterke tegenstellingen in landschap en klimaat, met heel plotselinge veranderingen, welke van invloed zijn geweest op het volkskarakter, want scherpe contrasten roepen hartstocht te voorschijn. Daarbij liggen de bergen niet streng naast elkander en de vereenigende macht was in eerste instantie niet physisch bepaald. De vereeniging kwam slechts, mede onder invloed van de geanimeerde hartstochtelijkheid, door geweld tot stand. De Romeinsche staat is de algemeene exponent van het geweld. Daarbij werd de Romeinsche wereld in alle levensrichtingen een wereld van het dualisme als het gevolg van het principe van het geweld. Overal gaapt een kloof tusschen Goden en menschen, tusschen vader en zoon, tusschen man en vrouw, in den gladiatorenstrijd, tusschen Rome en de koloniën, tusschen Patriciërs en Plebeërs. K a p p spreekt van een dubbel-volk (Patriciërs en Plebeërs), een dubbel-stad (Palatinus en Kapitolinus) en een dubbel-natuur van het land. „De natuur van den Italiaanschen bodem komt overal als een dubbel gezicht uit de geschiedenis van zijn bewoners te voorschijn”¹⁾. Omdat de physische situatie van Italië niet tot een eenheid kon leiden, werd de spanning der onverzoenbare tegenstellingen in gewelddadigen heerscherswil omgezet.

Kernachtig is de beschrijving, die K a p p geeft van de geschiedenis van het Romeinsche Imperium. Daarbij hebben Gallië en Germanië zijn bijzondere aandacht, want zij slaan de brug naar de beschouwingen over het oceanische Europa. Het voordeel van Italië's ligging in Europa was, dat de aangrenzende landen in directe ver-

¹⁾ K a p p, 2e dr., pag. 216.

binding stonden met den Oceaan, zulks in tegenstelling met Griekenland. De scheidende werking van de Alpen, al hoewel krachtig, was niet absoluut. Diepe dalen en ruime passen lieten communicatie toe. Gallië zelf werd een tussenlid tusschen Italië en de Britsche eilanden en tusschen Germanië en het Pyreneeische schiereiland. Maar de Cevennes sluiten het grootste deel van Gallië van de Middellandsche Zee af en daardoor wordt het land een vreemd element in het Romeinsche Rijk, alhoewel het karakter van Gallië's plastiek is van „eenvoudige grootte”, die de verovering voor de Romeinen gemakkelijk maakt. Door Gallië trokken de Romeinen Germanië binnen en aan Germanië zouden zij ten gronde gaan, want het Romeinsche Rijk ging ten gronde aan de gebieden, die buiten den invloed van de Middellandsche Zee lagen; het rijk der Parthen en het rijk der Germanen¹⁾.

Het derde hoofdstuk van de tweede afdeeling bevat een geographie van de volksverhuizing. De belangwekkendste paragraaf daarin is de paragraaf over het Grieksche Keizerrijk. Zij bevat een onderzoek naar de geographische momenten, die hebben bewerkstelligd, dat de volledige val van het Oost-Romeinsche Rijk zoo lang is uitgesteld geworden. Het eerste moment is de ligging van Byzan-

---

¹⁾ K a p p schildert de ontwikkeling en de verwording van het Romeinsche Rijk dan als volgt: „De Middellandsche Zee was de vereenigende macht voor het geheele Romeinsche Rijk. Deze heerschappij is van Italië uitgegaan. De tegenstellingen in de natuur van dit land vormden de aanverwante geest van zijn volkeren. Het moment van het gewelddadige begeleidt de Romeinsche geschiedenis.... wat de volkeren aan eigenaardigs hadden, gaven zij aan Rome af .... maar ook Rome bleef niet wat het was; het had zijn geest verloren aan de veroverde wereld.... de nationaliteiten waren vertrappt, Rome zelf had zijn burgerrecht tot alle provinciebewoners uitgestrekt. Alle verschillen verdwenen voor de willekeur van de despotische keizers.... met medewerking van de macht van de Thallassa is de grondvesting van de Romeinsche wereldheerschappij, de ontnationaliseering van de volkeren en de voorbereiding van een historisch terrein voor de opname van den staat een nieuwen geest tot stand gekomen. Deze nieuwe geest was de geest van het Christendom, die oversloeg naar de oceanische wereld. Door deze geest en door de fysieke overmacht, die uit de Germaansche wouden losbrak, verging het Romeinsche Rijk.” Pag. 237—238.

tium aan twee zeeën. (Deze ligging werd vooral van belang, toen Rome's macht zich ook over de Donau uitstreckte). Het tweede moment is: in Byzantium versmolten nog eens de culturen van de geheele oude voor-Christelijke wereld: de cultuur van de Oriënt, het Hellenisme en de Romeinsche beschaving. In dit tweede moment, dat oorspronkelijk de kracht was van het Oost-Romeinsche Rijk, lag ook de kiem van den ondergang, omdat de werkelijke vernieuwing des geestes in deze streken uitbleef. De Islam werd in het Westen verslagen, maar overwon bij Byzantium, omdat het Christendom in het Westen een werkelijk vormend element was en in Byzantium aangepast werd bij de voorhanden zijnde cultuur.

In de derde onderafdeeling behandelt K a p p de oceanische wereld. In dit deel komt onmiskenbaar een zekere verandering in werkmethode en doelstelling. Mocht het nog gelukken, om bij de volkeren van het oosten de trekken van volkskarakter en bodemgebruik verklarend met elkaar te vergelijken, in de oceanische wereld is het uitgesloten, dat men deze vergelijking met vrucht zou kunnen uitvoeren. Het materiaal wordt omvangrijker, de geschiedenis gecompliceerder, het zal dan ook voortdurend moeilijker vallen, om den loop der geschiedenis te verklaren uit de constructie van de ruimten van het aardoppervlak en om de occupatie van den bodem te kunnen verklaren aan de hand van den ontwikkelingsgang der menschheid. Niet dat K a p p dit niet heeft getracht, of dat hij zijn vooropstellingen zou hebben losgelaten, maar het oceanische element in de geschiedenis bewerkstelligt zulke grillige effecten, en zulke onverwachte machtsverschuivingen, dat de schrijver zich hoe langer hoe meer in geschiedkundige beschouwingen gaat verliezen, en dat zijn aardrijkskunde wordt tot een schildering van de omgeving van historische gebeurtenissen. Bovendien gaat in plaats van een juiste karakteristiek van de wijze van occupatie van den bodem en de mogelijkheden van de woonruimte, hoe langer hoe meer, een, uit de structuur van de woonruimte te verklaren, volkeren-psychologie de doelstelling van den schrijver worden. Meer en meer gaat het psycholo-

gisch element, als verklaring, de natuurnoodzakelijkheid overheerschen. Dit bevreesdt den schrijver zelf niet, want door het stijgend beschavingsniveau gelukt het den mensch zich hoe langer hoe meer vrij te vechten uit de beperkingen van de natuurlijke omgeving. De geest grijpt boven de natuur uit. Daarom omschrijft K a p p de taak van de politieke geographie voor dit deel als¹⁾: „...zoowel de relatieve afhankelijkheid van den specialen volksgeest van den ingenomen bodem aan te toonen, als ook op de, van den algemeenen geest boven den aardbodem uitgaande, verklarende terugslag te wijzen, en daarmede dat deel van onze wetenschap voor te bereiden, dat de cultuur-geographie omvat.”

Nu blijft te verklaren, waarom dan juist in West-Europa de volkeren den weg naar den Oceaan hebben gevonden, en zich daarmee uit de beklemming van de woonruimte hebben vrij geworsteld. En het is deze vraag, die K a p p terug wijst naar de psychologie. Hij voor zich stelt slechts de feiten, n.l. dat het de Germaansche volkeren zijn geweest, van wie deze laatste uiteindelijke bloei van den geest en het nieuwe begrip voor de mogelijkheden van de woonruimte is uitgegaan.

Wanneer wij de rassen van Europa bekijken, zooals zij in Europa zijn gegroepeerd, dan zien wij hoe de Slaven in het continentale Europa wonen, en continentaal gebleven zijn, en Romanen rond de Middellandsche Zee thallassisch zijn gebleven, en hoe de Germanen, die in het midden woonden, den Oceaan hebben gevonden, (de Germanen en de Romanen voorzoover zij een Germaansch element in zich dragen). De verbindingen met de geheele wereld worden vanuit Europa gelegd; van uit het Germaansch Europa wordt de geheele wereld met zich zelf bekend gemaakt.

Als een voorbeeld voor de behandeling van het materiaal en de tendenzen van de politieke geographie in het derde deel, moge het hoofdstuk over Holland dienen.

K a p p schrijft dan op pagina 480 e.v. ongeveer als volgt: Holland is een

¹⁾ K a p p, 2e dr., pag. 249.

geschenk van den Rijn en van Europa's grootste delta-gebied in de Noord-Duitsche laagvlakte. De rivier komt uit het gebergte, evenals de meeste van zijn zijrivieren, en bevat daarom slechts slib. Door deze omstandigheid werd de vorming van een kleibodem bevorderd. Holland is een vlak land en het heeft een vochtig klimaat. De ligging tusschen Engeland, Duitschland en Frankrijk in verklaart het gemengde type, dat zijn bevolking vertoont. In het Noorden wonen Germanen, in het Zuiden Germanen met Kelten vermengd. Het belangrijkste deel van het land is het Westen. De schrijver geeft daarna een overzicht van de werkzaamheden van de Romeinen in ons land, het karakter van de Batavieren en hoe zij ondergaan in den strijd met de Franken. Hij schetst de christianisering van onze landen door Karel den Groote en gaat nader in op de leenverhouding met den Duitschen Keizer. Daarna geeft hij een beschrijving van ons land en komt uitvoerig over Amsterdam te spreken: „Amsterdam is een portret van Holland in het klein. Wat Amsterdam voor de provincie Holland is, dat is de provincie Holland voor het Koninkrijk Holland en dat was gedurende langen tijd Holland voor Duitschland. De één was handels-voorpost van den ander. Amsterdam lag zoo dicht mogelijk aan zee en was in voortdurenden strijd met de zee gewikkeld.” De tachtig-jarige oorlog had een grooten invloed op den geest van de bevolking. Handel en wetenschap hingen sterk samen, dat bewijzen de ontdekkingsreizen en de compagnieën van Verre. Het „Verre” werd het wachtwoord voor de Europeesche naties. Deze handel heeft eveneens den geest van de Nederlanders zeer veranderd. Het gaf hun den karaktertrek van het speculatieve. Kapp knoopt daaraan de algemeene opmerking vast, dat al mogen de Nederlanders dan nu veel van dien geest van den gouden eeuw hebben verloren, dat niets zegt tegen de waarheid dat, „het karakter van ieder volk het gevolg is van de voor hem bestemde plaats op aarde.” (Pag. 491). Deze stelling licht hij als volgt toe: „De amphybiachtige onbetrouwbare bodem en de ligging ten opzichte van de zee zijn de leermeesters van de Hollanders geweest. De onophoudelijke strijd tegen de zee, die hem den bodem onder de voeten dreigt weg te spoelen, verleent den Hollander kracht en vasthoudendheid. De zee is als een vijand, die men slechts door krijgslisten de baas kan worden. De strijd met de zee oefent de scherpzinnigheid van den mensch en zijn inventief vermogen, daarom bezit de Nederlander een zeer practisch verstand. Voor de grillen van de roofzuchtige vloedgolven is de mensch nooit zeker, hij moet steeds op zijn hoede zijn, en met vooruitziende werkzaamheid tegenmaatregelen treffen en in stand houden. De geringste nalatigheid kan een verwoestende dijkbreuk ten gevolge hebben, die een rijken kleibodem voor vele jaren onder een zanddek begraaft; daarom is de Nederlander vlijtig en voorzichtig. Een met oneindige moeite en inspanning aan de elementen ontworstelden bodem is de mensch voor alles kostbaar; nergens vindt hij in de natuur zich zelf in die mate terug als in een bodem, waarvan het voorhanden zijn alleen al de schepping van zijn vindingrijken geest is en waarvan de, door zijn werkzaamheid tot het uiterste opgevoerde, vruchtbaarheid hem eveneens hoofd-

zakelijk als zijn eigen werk tegemoet treedt. Zulk een bodem is meer dan alleen maar een vaderland, (dat heeft ook de Bedoein) zulk een bodem is, meer dan eenige andere, het eigendom van zijn bewoners. Zulke, door *gemeenschappelijke werkzaamheid der individuen* en onder hulp van een *leidende maatschappij* ontstane en in stand gehouden, woonplaatsen mogen in hooge mate als vaderland gelden. Daarom heeft de Hollander altijd zijn vaderland met bezonnen moed verdedigd. Daarom houdt hij van de vrijheid en de onafhankelijkheid.

De handel, waartoe de Hollander door de ligging van zijn land is bestemd, maakt hem verstandig, koel, berekend ordelievend. Egoïsme is een grondtrek van zijn karakter. De grijze hemel en het vochtige, vooral de metalen aangrijpende klimaat bevorderen de stille contemplatie en de neiging tot netheid.

Bekend is het Hollandsche flegma. Het gebrek aan afwisseling in den bodemvorm, de eenvormigheid van de vlakke landen vertoont zich in de bewoners als gebrek aan phantasie: De afwisseling, die het landschap biedt, is niet door de natuur, maar door de vlijt van de menschen aangebracht. De natuur is hier minder natuur, als in bergstreken, de scheppingen van den mensch gaan de natuur te boven; daarom is deze meer voorwerp van kennis en weten, dan van phantasie en ziel.

Het karakter van Holland is het landschappelijke; Holland is door kanalen en dijken in een menigte afzonderlijke landschappen verdeeld, waarmee de veeteelende, landbouw of scheepvaart uitoefenende bevolking in zekeren zin een kleine wereld voor zich vormt. Dit Nederlandsche type kan men in de kunst waarnemen als het genre-schilderen. Overigens heeft Holland uitstekende denkers en geleerden onder zijn bewoners geteld, in het bijzonder op het gebied van de natuurkunde en van de philologie."

De schrijver vervolgt dan met een opsomming van de producten van Nederland en zijn koloniën. Hij behandelt de stichting van het koloniale rijk vanuit het werk van de Oost-Indische Compagnie. Aan de politieke beteekenis van deze groote koloniale macht wijdt hij bijzondere aandacht, want door deze koloniale macht werden de Vereenigde Nederlanden in het midden der 17e eeuw de eerste handelsstaat in Europa. De ligging van hun koloniën gaf hen den handel met China en Japan in handen en zij bezorgden Europa de schatten der aarde. Tegelijkertijd onderging de staatshuishouding een volkomen herschepping, want de hoeveelheid baar geld werd de maatstaf voor de welvaart van hun land, zoo zegt Kapp. De invloed, die Nederland op Europa uitoefende, ontleende het aan zijn koloniaal rijk. Het was een oceanischen invloed. Het streven van de staten om de beperkingen van hun verkeer te doorbreken en elkanders producten aan te vullen, bepaalt in het algemeen de toenmalige politiek, die de naties buiten de eigen grenzen dreef en „tot een wedloop op den oceaan met de heerschappij ter zee als prijs."

Ten slotte komt de schrijver nog eens terug op het karakter van de Nederlanders, zooals zich dat ook in de maritieme politiek demonstreert: „De aard

van den bodem en de manier, waarop de bodem voor het grootste gedeelte gewonnen en in stand gehouden wordt, hebben de Hollanders egoïstisch, zelfgenoegzaam gemaakt. In overeenstemming met dit karakter heeft hij den oceaan slechts eenzijdig beschouwd als een gemakkelijk transportmiddel, waarop hem zijn koloniale rijkdommen werden toegevoerd." (Pag. 505). De andere mogelijkheden van den oceaan interesseerden hem weinig. Geen volk heeft zoo weinig voor de wetenschappelijke geographie gedaan als het Nederlandsche.

In de laatste afdeeling van zijn boek, die de cultuur-geographie behandelt, levert de schrijver ons vele bouwstenen voor de moderne geographie. Deze afdeeling is slechts gering van omvang, maar groot is haar beteekenis. De schrijver heeft gevoeld, dat aan het einde van dit lange boek, dat als geographische beschrijving van de aardruimten was begonnen en tenslotte in een geschiedenis op geographischen grondslag was ontspoord, het wèrkelijk geographische een plaats moest krijgen.

In deze cultuur-geographie begint Ernst Kapp met de betrekkingen tusschen mensch en natuur opnieuw aan een onderzoek te onderwerpen. Wellicht voor het eerst bezint zich hier de schrijver op de vraag naar zijn kènbron. In de voorafgaande 600 bladzijden had hij de feiten, die betrekking hadden op het verband van mensch en bodem gerangschikt tot een zinvol geheel, ze zoo gegroepeerd, dat zij elkaars meest efficiënte verklaring konden vormen, maar hij ziet nu heel duidelijk, dat hij daarmee aan *het geographische* niet is toegekomen. Ook in de cultuur-geographie gelukt hem dit niet geheel en al, maar hij stelt ten slotte de geographische problemen zoo, dat generaties van geographen op dezen grondslag konden verder werken.

De inhoud der cultuur-geographie is een bestudeering van den menschelijken geest, zooals deze zichtbaar wordt in de verandering en omvorming van de aardkorst. De mensch toch is meester van de aarde door zijn werk. „Hij is niet den top van het dierenrijk, maar de bekroning van de Schepping.”

Daarom kan de cultuur-geographie, die zich in haar slotconclusies vereenigt met de cultuur-geschiedenis, tenslotte komen tot een

ver„heer”lijking ¹⁾ van de natuur. De cultuur-geographie kan den ontwikkelingsgang der menschheid verduidelijken.

Volgens K a n t waren geschiedenis en geographie slechts te onderscheiden naar tijd en ruimte. K a p p sluit zich daarbij aan, wanneer hij betoogt, dat door een oplossing van tijd en ruimte, de verschillen tusschen geschiedenis en aardrijkskunde verdwijnen. En men kan tijd en ruimte volkomen op elkaar betrekken. De veranderingen aan het aardoppervlak toch, gebeuren in eerste instantie weliswaar in de vaste materie, maar bij nadere beschouwing doen zij zich voor in de door de beweging in den tijd opgeheven ruimtelijkheid. „Ruimte en tijd zijn niet uitsluitend zijns-vormen, maar ontwikkelingsvoorwaarden van den geest, wiens wezen bestaat in de onbelemmerde beweging. De geest bewijst zijn wezen door de empirische ruwheid van ruimte en tijd te breken en hun afstanden zoo veel mogelijk te verkorten” ²⁾.

Daarom bestaat de cultuur-geographie van K a p p uit drie deelen. Een geographie van de cultuur der ruimte, een geographie van de cultuur van den tijd en een ver„heer”lijking der natuur. De cultuur der ruimte gaat voor een gedeelte op in (laat zich vervangen door) de cultuur van den tijd en versmelt met haar tot de waarheid der natuur (waarheid-ver„heer”lijking der natuur).

De schrijver meent, met de geographie van de ruimtecultuur en tijdcultuur te kunnen volstaan, omdat alle menschenlijke werkzaamheid en arbeid besloten is in het rijk van de aardse ruimtelijkheid en tijdelijkheid. „Arbeid is de bewuste, in ruimte en tijd gestalte verkregen, werkzaamheid. De subjectieve vrijheid van den mensch staat tegenover de objectieve noodzakelijkheid van de natuur ³⁾. Het is uitsluitend *de mensch*, die *werkt* en daardoor zijn behoeften kan bevredigen. Men mag physische en geestelijke behoeften onderscheiden, maar eerst wanneer aan de physische behoeften voldoende be-

¹⁾ Duitsch: Verklärung.

²⁾ K a p p, 2e druk., pag. 608.

³⁾ K a p p, 2e dr., pag. 610.

vrediging is geschonken, beginnen de geestelijke te komen. Deze laatste doen de eerste vermeerderen. Bevrediging van deze nieuwe physische wenschen doet weer nieuwe geestelijke ontstaan, en zoo ontstaat de samensmelting van de natuurlijke en de geestelijke wereld.

Arbeid begint daar, waar werktuigen en inrichtingen den mensch boven het dier stellen. De sedentaire landbouwvolkeren zijn de stichters en de ontwikkelaars der beschaving. Hun werkzaamheid is de voorwaarde voor de staatsgemeenschap. Eerst in den staat ontstaat een verveelvuldiging der behoeften, want (deze opmerking mag men fundamenteel achten voor de geheele moderne sociale geographie) „naar de soort en wijze van de bevrediging (van de behoeften) worden de leefwijzen van de volkeren bepaald. De eerste materieele menschelijke behoeften: voeding, kleeding en wonen, worden op verschillende wijze bevredigd. Wij onderscheiden jagers- en herders-, landbouwende- en handeldrijvende volkeren. Het hangt van den bodem af, welke leefwijze een volk oorspronkelijk voert.... de verschillende leefwijzen doordringen elkaar min of meer bij iedere natie.... en eerst vereenigd, bevredigen zij de behoeften van den mensch”¹⁾. Omdat de mensch ter bevrediging van zijn behoeften noodgedwongen moet beginnen met verandering van het aardoppervlak, mag men de cultuur-geographie van de ruimte bezien als: De wetenschap van de omvorming van den grond en den bodem, (occupatievormen), van de bewerking van de producten en van de verbinding van de plaatsen.

Voor het eerst in de geschiedenis van de geographie doet hier het begrip, *leefwijze*, dat naderhand het centrale begrip van onze wetenschap zal worden, zijn intrede en wanneer wij het werk van Vidal de la Blache en van Jean Brunhes leggen naast deze cultuur-geographie, dan zullen wij ontdekken, dat alle elementen van de moderne beschouwingen in kiem reeds aanwezig zijn bij Ernst Kapp.

Ook hier is het niet noodig den schrijver geheel op den voet te volgen. Hij geeft eerst een vrij uitvoerig overzicht van de kunstwer-

¹⁾ Kapp, 2e druk, pag. 610.

ken van den mensch aan het aardoppervlak, van de wezenlijke verschijnselen, die de physiognomie van een landstreek veranderen: land-, tuin- en mijnbouw, en het bouwen van huizen, straten en steden. Een compendium van de cultuur-geographie moest volgens K a p p eigenlijk den aard van de bodemcultuur in alle gebieden, die bij de politieke geographie behandeld zijn, vergelijkend beschouwen: „echter slechts voor zooverre de geographische gezichtshoek n.l. de beschrijving van de, ten gevolge van de menschelijke bewoning aan het aardoppervlak aangebrachte veranderingen, niet wordt verduisterd.”

De relatie tusschen het technische beschavingsniveau en het aantal der bewoners ontgaat den schrijver niet, want even verder lezen wij ¹⁾: „In landen met een dichte bevolking, waar, bij toename van de bevolking de waarde van den bodem stijgt, moet de mensch erop bedacht zijn, om het areaal cultuurgrond te vergrooten en de opbrengstcapaciteit op te voeren door inrichtingen van allerlei aard.”

De houding van den mensch tegenover de verschillende „natuurrijken” is verschillend. Ten opzichte van de planten staat de mensch als veredelaar, ten opzichte van de dieren neemt hij een selectief standpunt in, maar ten opzichte van de delfstoffen staat de mensch als vernietiger. De verschillende beteekenis, die elk „natuurrijk” „an sich” voor den mensch bezit laat zich ook zeer duidelijk van het uiterlijk van de woonruimte aflezen. De mijnbouw, bijvoorbeeld, heeft het karakter van de aardbewoning op vele plaatsen grondig veranderd. „Door den mijnbouw zijn vele gebieden bewoond geraakt, die anders zonder bewoners zouden zijn gebleven. De industrialisatie, die er mee samenhangt, verandert eveneens sterk de physiognomie van het landschap.”

Daarna betreft de schrijver de bewoning, zooals deze aan het aardoppervlak in huizen, dorpen, steden en wegen in het algemeen te bestudeeren valt, binnen zijn beschouwingen. De stijl van de bewoning wijzigt zich met den aard van de bezigheden van den mensch, want de akkerbouw maakt voorraadschuren en blijvende

¹⁾ K a p p, 2e dr., pag. 614.

woningen noodig. De woningen van jagers- en herdersstammen zijn veel minder solide; zij worden dan ook vaak verlaten. K a p p geeft daarna een opsomming van de verschillende woningtypen in overeenstemming met het klimaat en de vegetatie. Gewoonlijk wordt er gebouwd met de materialen uit de omgeving; een enkele maal worden de materialen van zeer ver aangebracht. Het huis is het uitgangspunt voor alle bouwwerken en voor het ontstaan van agglomeraties. Met het gemeenschappelijk leven van menschen in dorpen en steden ontstaan de overige, deels op de behoeften, deels op het genot berekende bouwwerken, als kanalen, bruggen en beurzen, cerezuilen, e.d.

De omvorming der producten wordt behandeld als een propaedeuse van de kennis der staathuishouding. De verspreiding van de vindplaatsen van belangrijke en noodzakelijke delfstoffen, de klimaatsbependingen der plantaardige productie, evenals de natuurlijke limieten van de exploitatie van het dier maken uitgebreide ruil noodzakelijk. En zoo komt de schrijver te spreken over het handelsverkeer en introduceert hij zijn behandeling van de verbinding der plaatsen op aarde onderling door verschillende soorten van wegen: land-, water- en luchtwegen, waarbij hij, altijd zoekend naar maatstaven ter beoordeeling van de beschavingshóógte, in den toestand van den weg een criterium ziet voor het beschavingspeil van een land. De voorwaarde voor de beweging van plaats naar plaats is en blijft de arbeid, die immer met de materie te maken heeft. „In wezen is beweging: der materie immanente tijd”¹⁾. Daarom moet een voortgezette bestudeering van de beweging worden beschouwd onder den gezichtshoek van de geographie-als-cultuur-van-den-tijd.

Ruimte en tijd vinden elkaar in de beweging. Er is evenmin tijdlooze ruimtelijkheid als ruimtelooze tijdelijkheid. Iedere plaats is slechts denkbaar in betrekking op een andere plaats; deze betrekking is allereerst afstand. De afstand, gezien onder den gezichtshoek van beweging, is snelheid. Snelheid meet men met den tijd, die op

¹⁾ K a p p, 2e dr., pag. 651.

zich zelf onderscheidslooze continuïteit is en eerst door den mensch is onderscheiden, volgens 's menschen dagindeeling. Daarom is afstand gelijk aan tijd en ontstaat ruimtelijke toenadering door vergrooing van de snelheid. Tijdwinst is verkleining van de ruimte. De cultuur van den tijd wordt geographisch, voor zooverre zij zichtbaar wordt in de afstanden tusschen de plaatsen van het aardoppervlak. Tijdwinst kan worden gemaakt door verbetering van de communicatiemiddelen. De beschouwing der wegen vormt daarom de overgang van de geographie van de ruimtecultuur naar de geographie van de tijd-cultuur.

De schrijver schetst daarna de verschillende transportmiddelen en den invloed van de physische gesteldheid van het terrein op de keuze van het transportmiddel. De mensch bedient zich van organische en mechanische beweegkrachten en beweegt zich over het land, door het water en door de lucht. Door de verkorting van den afstand komt ook de geestelijke toenadering tot stand, die de voorwaarde tot de menschenliefde en menschenverbroedering is. En vanuit dezen gezichtshoek kan K a p p komen tot zijn derde onderafdeeling, van de cultuur-geographie: de ver„heer”lijking van de natuur.

In deze afdeeling geeft de schrijver zich rekenschap van de beteekenis van de verhouding aarde-mensch voor de verhouding van de menschen onderling. Ook hier weer is de kenbron het aardoppervlak, de natuur. Het aardoppervlak toch houdt de kenteekenen van de ontwikkeling van den menschelijken geest vast, wijl de mensch het innerlijk van de natuur is en de geest de zinnelijke wereld, die de materie van zijn ontwikkeling is, noodig heeft om zichtbaar te kunnen worden”¹⁾. Een kleine vijftien jaar later zou Friedrich R a t z e l deze gedachte uitwerken en spreken van vormen aan het aardoppervlak, „die vertegenwoordigers waren van epochen”²⁾. De aarde is de voorwaarde voor de ontwikkeling van den geest; zij is ook het inhoudsbegrip van zijn natuurlijke kwaliteiten, voor zoover

---

¹⁾ K a p p, 2e dr., pag. 678.

²⁾ F r. R a t z e l, Anthropogeographie (1882). Inleiding.

zij aardsch zijn. Deze zijde van de relatie aarde-mensch beschreef K a p p in zijn politieke geographie. De andere zijde is de omvorming van den aardbodem, de ontwikkeling van zijn producten voor menselijke doeleinden, waarin begrepen zijn de gevolgen van de versnelde beweging van plaats naar plaats.

De top in de rij van de natuurlijke producten is de dierenwereld. De mensch echter is het eenheidspunt, waarin de geheele natuur samenvloeit. „De mensch is doel van al het aardsche leven”¹⁾. De cultuur-geographie nu moet de verklaring opstellen (de tendenzen ophelderen) voor de veranderingen aan het aardoppervlak tengevolge van de menselijke bewoning en de weerslag van die veranderingen in de menselijke maatschappij. „Wat aan den mensch geschiedt, geschiedt ook aan de natuur”²⁾. „Zoo moet de cultuur-geographie het, uit de correlatie tusschen cultuurmensch en cultuuraarde bestaande, voorkomen van de menselijke maatschappij opvatten en sluiten met de *wedergeboorte* van het natuurlijke, die zich doet zien als de meest innige vereeniging van natuur en geest, in den tot kunst gezuiverden arbeid”³⁾.

De schrijver beziet dan de ver„heer”lijking van de natuur (dit is: volledig klaar herkennen van de tendenzen, die voortvloeien uit de correlatie mensch-aarde) onder drie gezichtshoeken: de ethische, de historische en de ideale. Ver„heer”lijken toch beteekent volgens K a p p „de dingen hun taak, om schoon te worden voorhouden”⁴⁾. De ware mensch bezit het schoone. Alle dichten en streven van de menschen is streven naar de gelukzaligheid. „Alle nood en ellende van den tijd is ziekte”⁵⁾. De „physische wedergeboorte moet voorafgaan aan de wedergeboorte van nieuwe zedelijke krachten. De industrie zal de menschen in de gelegenheid stellen hun eigen bedrijvigheid tot vrijheid en tot schoonheid te maken. De machine zal het geld verdienen, de mensch zal scheppend bezig zijn. De machine zal den mensch in staat stellen,

1) 2) 3) 4) K a p p, 2e dr., pag. 679.

5) K a p p, 2e dr., p. 680.

werkelijk vrij te leven naar zijn wil, die gericht wordt naar de kennis van goed en kwaad. Dit is de *ethische* ver„heer”lijking van de natuur.

De *historische* ver„heer”lijking doet ons erkennen, dat de schoone mensch der toekomst een schoonen Staat zal stichten, die de natuurmachten totaal zal omvatten en dienstbaar maken aan het werk. Ieder kan dan het beroep kiezen, dat hem ligt, waartoe hij neiging, geschiktheid en aanleg heeft, zoodat hij in deze vrijheid zijn geluk en zijn bevrediging kan vinden: „De beginselen van het familieleven: de liefde en de zelfverloochening, zullen zich dan van de burgerlijke gemeenschap meester maken en die gemeenschap als sociale idee doordringend, zullen deze beginselen het leven en het aanzien geven aan den absoluten Staat, waarin alles door alles, recht, zedelijkheid, kunst en wetenschap, het één door het ander, tot stand gebracht wordt, tot een rijk geleed organisme van ware humaniteit”¹⁾. Zoo zal ook de Staat, wanneer hij een dóór en dóór organische schepping is (geworden), als een kunstwerk bestaan, waarin de idee van de vrijheid als het Ware en het Goede levend geworden is en als Zedelijkheid aanwezig zal zijn. Zijn constitutie zal overeenstemming brengen tusschen het beroep van den enkeling en het algemeen doel van de gemeenschap. Daar iedere staatsvorm een product der geschiedenis is, zal iedere Staat, welks constitutie de vereenigde vorm van de zedelijke substantie van het volk is, naar de zijde van zijn geographische werkelijkheid, de historische ver„heer”lijking van de natuur zijn”²⁾.

Daarna eerst wordt de *ideale* ver„heer”lijking van de natuur mogelijk, want de geschiedkundige idee, die is de eenheid van natuur en geest, van aarde en mensch, bewerkstelligd door den arbeid van den mensch, verschijnt als de eeuwige liefde. De geschiedenis begint met de onmiddellijke eenheid van de natuur en geest (het paradijs). Met het ontwaken van het bewustzijn ontstaat de strijd van het subject

¹⁾ K a p p, 2e dr., pag. 683.

²⁾ K a p p, 2e dr., pag. 684.

tegen de hem omgevende natuurlijke wereld. Het subject rust niet voordat het de natuur tot een werkelijkheid heeft omgeschapen, die adequaat is aan zijn geest. Eerst dan, wanneer de aarde de afbeelding draagt van zijn idee, kan de mensch terugkeeren tot de eenheid met de natuur.

Na de uitvoerige bespreking van den inhoud van het boek van Ernst Kapp komen verschillende vragen naar voren, waarvan er, willen wij aan ons oorspronkelijk plan om de oorzaken van den huidige richtingstrijd op te sporen, vasthouden, onmiddellijk deze moeten worden beantwoord: 1. Wat is het essentiële van dit werk en waardoor onderscheidt het zich van de geographische werken, die er aan voorafgingen? en 2. Welke is nu de situatie van de geographie geworden?

1. Eén van de meest essentiële trekken van het werk van Kapp is wel dat het de geographie en de geschiedenis in een eenvoudige begrippenstructuur heeft trachten te vatten. Kant meende dat men geschiedenis en geographie slechts naar tijd en ruimte kon onderscheiden. Kapp heeft op de juiste wijze getracht om dit te realiseren, door de geschiedenis en geographie van een landstreek zoo te behandelen, dat ze een onverbrekkelijk verband zouden vormen. In de politieke geographie is dat voor volken met een eenvoudige sociale structuur wel als geslaagd te beschouwen. Bij de toenemende gecompliceerdheid van de volken van de Oudheid werd het reeds bedenkelijk, maar bij de volken van Europa ontspoorde de schrijver in een volkerenpsychologie op geographisch-historischen grondslag. Zoodat wij meenen gerechtigd te zijn om de uitvoering van deze ideeën van Kapp niet geslaagd te noemen.

Deze politieke geographie zou dan ook vrijwel geen waarde hebben wanneer ze gebaseerd was op de aanvaarding van een strenge causaliteit. Deze fout werd echter door Kapp vermeden en nu heeft de politieke geographie juist in zijn gedeeltelijke mislukking de grootste waarde. Want — en dit is uiterst belangrijk — naarmate Kapp te maken kreeg met volken van een gecompliceerder sociale

habitus, werd hij sterker gefrappeerd door het verschijnsel van *den menschelijken geest*. De menschelijke geest toch was van zoodanigen aard, dat hij in het eene volk wel de capaciteiten wekte om de mogelijkheden, die het woongebied het bood ten volle te gebruiken en ze aan het andere onthield. En juist omdat hij het belang van den menschelijken geest ten aanzien van het probleem van de levenswijze van een volk (d.i. behoeftevoorziening, religie en organisatie van den staat, als elkander bepalende evenwichtsfactoren) begreep of althans sterk vermoedde, werd hij geboeid door de psychologie van de volken, zooals die te verstaan viel uit het gebruik, dat die volkeren maakten van de hun, in het woongebied, geboden bestaansmogelijkheden.

In dit gebruik van den bodem onderscheidde K a p p, in groote lijnen, drie verschillende fasen. De houding tegenover de zee, als transport en handelsweg, was daarbij het criterium en het constituerende element van de sociale differentiatie van de volken. Hij kwam zoo tot een continentale-, een binnenzeeëlijke- en een oceani-sche levenshouding. Deze levenshouding was tegelijkertijd voor hem een cultureel criterium, omdat hij meende deze drie fasen zich ook in de geschiedenis, na elkaar te zien ontwikkelen in: De Geschiedenis van het Oosten, de Geschiedenis van de Middellandsche Zee en de Geschiedenis van West-Europa. De historische ontwikkeling was dan, (een sterke inspiratie van H e g e l), de ontwikkeling van de mensheid tot volledige vrijheid, die K a p p vertaalde als: bevrijding uit den dwang van de natuur, ten opzichte van de keuze van het productieproces.

Een verklaringsgrond voor de verschillen in levenshouding van de volken meende K a p p te vinden in de divergeerende eigenschappen van de verschillende rassen, die de aarde bewonen. Dat dit punt het minst overtuigende gedeelte was van zijn betoog, spreekt wel vanzelf.

Nadat K a p p op deze wijze de verschillen in occupatie heeft beschreven en den samengestelden invloed van de woonruimte en den menschelijken geest op de keuze van het productieproces had

aangetoond, kon hij de politieke geographie ter zijde schuiven. Zij was slechts middel geweest om te komen tot de cultuurgeographie.

In de cultuurgeographie stelde K a p p de vraag naar het gebruik van den bodem en den invloed, die daarvan op den mensch uitgaat voor het eerst zuiver ontologisch. Merkwaardig is het om te zien hoe de schrijver, ondanks het feit dat de weg tot de cultuurgeographie gegaan was door de politieke geographie, de fouten van de politieke geographie wist te vermijden. Plotseling is er geen sprake meer van volkeren en rassen, maar van: de ménsch. De mensch, als geestelijk wezen, wordt het onderwerp. Zijn verhouding tot de woonruimte wordt nu ook volstrekt *actief* gezien, want de verhouding van den geest en de natuur wordt, volgens den schrijver, bepaald door den arbeid. De arbeid stelde den mensch in staat om de natuur aan zich te onderwerpen en zich vrij te maken uit haar dwingende omklemming. Als motieven voor den arbeid worden genoemd: de noodzaak van of de behoeften aan voeding, kleeding en bewoning. De toenemende behoeften van den mensch animeeren hem tot voortdurende verfijning van zijn geest, waardoor de arbeid steeds ingrijpender de woonruimte, occupeerende, omvormt; (Geographie der Raumkultur) en door de versnelling en toename van de circulatie, de ruimte verkleint (Geographie der Zeitkultur). Ruimte en tijd worden, in de bevrijding van den mensch uit de banden der natuur, met elkaar verzoend.

De teleologie van R i t t e r kreeg door deze cultuurgeographie een duidelijke structuur en een tweeledigheid, die dreef naar een eenheid op een hooger plan in de ideale ver„heer”lijking van de natuur. De opvoedende dwang van de woonruimte vindt bij den menschelijken geest gehoor, die den arbeid van den mensch in dienst stelt van het streven naar een voortdurend beter gebruik van de woonruimte en een, op dat doel gerichte, beter georganiseerde samenleving. In de ideale samenleving is de verhouding van enkeling en gemeenschap tot evenwicht gekomen, omdat het doel van deze organisatie is: de mogelijkheden en aanleg van ieder individu af-

zonderlijk, binnen het kader van de gemeenschap tot de grootst mogelijke gelding te brengen.

Welke is nu de situatie van de geographie? Dat was de tweede vraag, die wij stelden aan het einde van het overzicht van de „Allgemeine, vergleichende Erdkunde” van Ernst Kapp. Deze vraag is minder gemakkelijk te beantwoorden dan de voorgaande. Want wanneer wij in de wetenschappelijke geschriften, die na 1868 verschenen zijn, zoeken naar directe kritiek op Kapp's werk dan zullen wij daarin weinig van dien aard vinden. Het eenige belangrijke artikel is het reeds eerder genoemde opstel van Oscar Peschel¹⁾. Peschel uit zich over het algemeen waardeerd, vooral voor zoover Kapp zich vrijhoudt van Ritter's teleologie. Zijn hoofdbezwaar is, dat de verklaringen, die Kapp geeft voor de reactie van een volk op de geboden mogelijkheden van zijn woonruimte niet voor elk volk, dat in dezelfde mogelijkheden verkeert, opgaan. Met andere woorden: dat er geen volkomen causaliteit heerscht. Meer in het bijzonder de verklaring van het karakter van de Romeinen uit het karakter van den Italiaanschen bodem, kan weinig genade vinden in de oogen van den criticus. Maar de opzet van het werk, in zijn geheel beschouwd, wordt door Peschel geapprecieerd: „In groote lijnen is de gang der menschelijke ontwikkeling volgens de zeden van het recht beheerscht geworden door de natuur van de vaste aardkorst. Kapp is wel de eerste geweest, die deze afhankelijkheid in Ritterschen geest heeft gezien en helder uiteengezet”. Het kernpunt van de critiek is echter het bezwaar, dat Peschel maakt tegen het woord vergelijken. Wij hebben bij de bespreking van Karl Ritter op dit twistpunt reeds gewezen. Peschel wenscht slechts gelijke dingen met elkaar te vergelijken om daaraan een genetische verklaring te kunnen verbinden. Ritter en Kapp wenschen te vergelijken alle verschijnselen aan de vaste aardkorst om te geraken tot de kennis

---

¹⁾ Ueber die Beziehungen zwischen Geschichte und Erdkunde. (Ausland) 1869.

van hun samenhang en hun beteekenis in wijder verband.

Peschel heeft de door hem voorgestane wijze van vergelijken toegepast in een boekje, dat verscheen kort voor het aanvaarden van een professoraat aan de universiteit van Leipzig. Dit werkje was getiteld: „Neue Probleme der vergleichenden Erdkunde” (Leipzig 1870). Peschel zoekt verschillende voorbeelden van vormen van de vaste aardkorst, die hij vergelijkt, b.v.: de fjorden. Hij beschrijft het uiterlijk van de fjorden, de verspreiding van hun voorkomen over de aardkorst en de overeenkomsten tusschen de verschillende complexen. Daaruit leidt hij dan de wijze van hun ontstaan af. Deze methode van werken is vrijwel uitsluitend toepaselijk op de onderwerpen van de physische geographie, maar voor de geographie in het algemeen heeft deze methode van werken weinig beteekenis. Zij zou het belangrijkste onderzoeksterrein van de aardrijkskunde: de betrekkingen tusschen den mensch en zijn bodem volledig ter zijde moeten laten, wilde zij haar problemen op Peschelsche wijze stellen en oplossen. Peschel's werk kan worden gezien als een exponent van den opbloei der natuurwetenschappen en de angst, die men, in deze jaren, kort na de kennismaking met Darwin's hypothese betreffende de evolutie van de levensvormen door de zelfhandhaving van de meest nuttige variëteit, was gaan voelen voor de vraagstukken, die het associatieve leven opwierp.

Deze houding is teekenend voor de situatie van de geographie in deze jaren. Wij zijn in de eerste periode van den sterken opbloei van de natuurwetenschappen. De strenge causaliteit waarmee deze wetenschappen werkten was buitengewoon fascinerend en de algemeene wetenschapstheorieën uit dezen tijd en de onmiddellijk daaraan voorafgaande jaren vertoonen dezelfde aarzelingen en affecten als het zooeven genoemde boekje van Peschel. Darwin's evolutiegedachte kwam aan dezen drang naar een strenge causaliteit nog tegemoet. Bovendien werden de grondslagen van de ken-theorie van Kant, zoowel als die van Hegel terzijde geschoven door het, zich het eerst in Frankrijk constitueerende, positivisme.

In het kort kan men zeggen, dat het positivisme in zekeren zin als een reactie kan worden beschouwd op de critische filosofie, die ten slotte de mogelijkheid van zekerheid der menschelijke kennis had ontkend. De positivisten wenschten het ken-theoretische probleem buiten beschouwing te laten en slechts te komen tot een wetenschapsindeeling, zonder te vragen naar de waarheid en de werkelijkheid der dingen. Bovendien kenmerken zij zich door een sterk sociaal sentiment.

Een belangrijke en bekende positivist is zeker wel August Comte. (1798—1857). Hij rangschikt de wetenschappen naar hun toenemende gecompliceerdheid en concreetheid, als wiskunde, astronomie, natuurkunde, scheikunde, biologie en sociologie. Deze wetenschappen schrijden in deze volgorde van de deductieve naar de inductieve methode. Vooral de laatste wetenschap, de sociologie, werd door Comte beoefend. Min of meer kan men hem zelfs den grondlegger van deze wetenschap noemen. Comte zag de taak der sociologie zeer wijd: staatshuishoudkunde, psychologie, ethiek en geschiedenisfilosofie behoorden onder haar te ressorteeren¹⁾. Daarbij meenden Comte en zijn volgelingen, dat de ontwikkeling van de menschelijke gemeenschap samen gaat met de ontwikkeling van den menschelijken geest en het was dit gezichtspunt, dat aan de Kapp'sche geographie de gelegenheid schonk tot verdere ontplooiing. Mocht Kapp bij de bestudeering van de verhouding tusschen mensch en natuur in de politieke geographie zich verstrikken in de volkerenpsychologie, Darwin's leer kon het begrip van de woonruimte ongemeen verdiepen door den synthetischen blik, die ze gaf op de associatieve groepen in het planten- en dierenrijk, terwijl de sociologie de trekken van de gemeenschap zeer zou kunnen verduidelijken.

Toch schulde er in het positivisme en in de algemeene wetenschappelijke situatie van de tweede helft van de 19de eeuw een

---

¹⁾ Vergelijk L. van Vuuren, De aardrijkskunde in de faculteit van Letteren en Wijsbegeerte (Ned. Studieblad) 1939.

groot gevaar voor de ontwikkeling van de geographie en dit heeft zich dan ook ten volle aan ons vak gedemonstreerd.

Volgens het positivisme toch kon men de feiten op twee wijzen groepeeren, en wel: naar hun opeenvolging in den tijd (historisch) en naar hun onderlinge oorzakelijke samenhang (systematisch). Onder invloed van den toen gangbaren eisch van een strenge causaliteit meenden nu meerdere geographen, die zich op de basis van het positivisme stelden, in aansluiting op Kant's onderscheiding van geschiedenis en geographie naar tijd en ruimte, een derde groepeeringswijze te moeten voorstellen. Deze derde groepeeringswijze was de groepeeringswijze der feiten naar ruimtelijke samenhang. Zij wenschten dus het ruimtelijke tot een logisch principe te verheffen. De grondleggers van deze richting waren F. Marthe en F. von Richthofen.

Marthe noemde de geographie een choroïstische algemeene wetenschap. Hij stelde geographie en geschiedenis scherp tegenover elkaar. De geographie zou geen eigen exclusief object bezitten, maar de voorwerpen beschouwen naar hun ruimtelijke ordening.

Von Richthofen in zijn inaugureele rede¹⁾, aan de universiteit te Leipzig gehouden in 1883 wees der geographie het vaste aardoppervlak als object toe. De veranderingen, waaraan het aardoppervlak onderhevig was, voerden den geograaf naar de dynamische problemen. Een methodisch onderzoek leerde hem de aardsche causaliteit kennen. Op dezen zekeren grondslag kon men zich wijden aan de bestudeering van de verbreiding van soorten, familiën en orden van de organische natuurrijken (met betrekking tot iedere

¹⁾ F. v. Richthofen, Aufgaben und Methoden der heutigen Geographie. Leipzig, 1883.

vergelijk ook

- China I, pag. 729 e.v. Die heutigen Aufgaben der wissenschaftlichen Geographie. 1877.
- Triebkräfte und Richtungen der Erdkunde im 19. Jahrh. 1903.
- Vorlesungen über allgemeine Siedlungs- und Verkehrsgeographie, herausgeg. v. O. Schüter. 1908.

aparte ruimte en ten opzichte van de geheele aarde) en aan de bestudeering van de oorzaken van het bestaan der enkele vormen en der associaties. Dat wil zeggen, dat hier de geographie dus niet beschouwd wordt als een algemeene wetenschap, maar dat Von Richthofen haar, in tegenstelling tot Marthe, een eigen onderwerp toekende, n.l. de in de natuur gegeven dingen en verschijnselen voor zooverre zij in een kenbare betrekking tot het aardoppervlak stonden. Von Richthofen wenschte, dat de geographie zijn materiaal niet in eerste instantie ruimtelijk zou bekijken, maar het systematisch te samen zetten in: 1. een beschrijvende of speciale geographie en 2. een abstraheerende geographie. Uit deze beide ontstond dan of kon ontstaan een derde beschouwingswijze, de chorologische, die bepaalde groepen van een reeks van (binnen een ruimte op aarde waargenomen) verschijnselen aan een inductieve beschouwing zou onderwerpen, met als doel: het kennen der causaliteitsverhoudingen. Deze chorologische beschouwingswijze was het uiteindelijke doel van de geographie.

De beschrijvende geographie was een *chorographie*, een zuivere beschrijving van de verschijnselen aan het aardoppervlak. De abstraheerende geographie beschouwde het door de chorographie bijeengebrachte materiaal naar vier categorieën: 1. de vorm, 2. de samenstelling, 3. de dynamiek en 4. de genese. Op de anthropogeographie toegepast werden deze categorieën: 1. de verdeling van de menscheit, 2. de groepeerings naar: a. het ethnische principe (ras), b. het linguïstische principe (taal), c. het ethische principe (religie), 3. de wederzijdsche beïnvloeding van natuur en menschen, 4. door samenwerking van geschiedenis en aardrijkskunde: ontwikkeling van het menschelijk geslacht op aarde onder medewerking van dynamische factoren. Het wezen van de *chorologische* beschouwingswijze was: „Dat zij alle factoren, die een deel van de planeet constitueren in hun oorzakelijk samenwerken beschouwt”.

Het verschil met Ernst Kapp's opvattingen springt duidelijk in het oog. Terwijl Kapp van elk geographisch feit zijn verleden bestudeert en geographie en geschiedenis zich niet anders kan denken

dan eng te samenhangend, komt bij Von Richthofen de wensch tot uitdrukking om de geographie, op natuurwetenschappelijke wijze, een bepaald object en een streng bepaalde wijze van onderzoek te verschaffen. Terwijl Kapp tast naar den werkelijken zin der geographische feiten, tracht Von Richthofen slechts een bepaald aantal door een logisch principe uitgezochte feiten aan een beperkt onderzoek te onderwerpen, om ze uit elkaar te kunnen verklaren. De feiten ontleenen nu hun beteekenis nauwelijks meer aan zich zelf, maar aan de wijze, waarop zij voor behandeling en bestudeering werden samengezocht. Dat men daarbij gevaar loopt, een groot aantal belangrijke zaken buiten te sluiten, spreekt van zelf. Maar bedenkelijker is, dat men eigenlijk niet verder komt dan een verklaring der feiten uit zich zelf zonder dat men de werkelijke problemen van de geographie raakt.

De consequenties van deze chorologische beschouwingwijze worden ons zeer duidelijk gedemonstreerd door het werk van Alfred Hettner.¹⁾ Hettner sluit zich volkomen bij Von Richthofen aan; slechts acht hij diens definitie van de geographie als wetenschap van het aardoppervlak niet gelukkig, omdat zij een beschouwing van het plaatselijk verscheidene niet insluit. Daarom zou hij daarvoor in de plaats willen stellen de definitie: „De geographie is de wetenschap van de ruimten van het aardoppervlak, naar hun zakelijken inhoud.”²⁾ De ruimte wordt hiermede nog meer centraal in de beschouwing geplaatst, want „het beschouwen van de plaats der dingen is nog geen geographie, daartoe moeten ze als eigenschappen van de ruimte worden opgevat”.³⁾

Dit laat zich realiseeren in de „Länderkunde”, die zich richt op het wezen van het landschap, want „het doel van de chorologische beschouwingwijze is de kennis van het karakter van de landen en de plaatsen, zooals dit verstaan is uit het-te-samen-zijn en het-te-

1) Vergel. literatuuropgave achter in het boek.

2) Duitsch: Dingliche Erfüllung. Zie noot 1, pag. 4.

3) A. Hettner, Die Geogr. enz., Breslau 1927, pag. 122.

samen-werken van de verschillende natuurrijken en hun verschillende verschijningsvormen". In dit te-samen-zijn en te-samen-werken van de verschillende natuurrijken is ook plaats voor een anthropogeographie, want H e t t n e r denkt elk natuurrijk zijn eigen geographie toe. Zoo is de geographie van den mensch de wetenschap „van de verschillende vormen van de menschheid en hun cultuur in verschillende aardruimten en op verschillende plaatsen".¹⁾ Zij beschouwt den mensch naar de beide gezichtspunten van „ruimtelijke verschillen en wisselwerking met andere verschijnselen"²⁾. Daarbij gaat het dan om de menschenlijke verschijnselen, voor zoover zij verband houden met de natuur van het land. (De invloed van de natuur van het land ondergaan).

De *vrije wil* is bij deze beschouwingen uitgesloten, want de wetenschap moet *deterministisch* zijn, en zoeken naar een, niet door willekeur onderbroken, keten van causaliteit, die het verschijnsel volkomen ontleedt en verklaart. Dan is de mogelijkheid van anthropogeographische wetten gegeven .

Men kán, volgens H e t t n e r, deze keten van causaliteit vinden, omdat de geographie den mensch en zijn cultuur, met in achtneming van plaatselijke verschillen, als een deel van de natuur van het land opvat. Daartoe moet men de „beschouwing voldoende aanpassen aan de indeeling naar natuurlijke landschappen, dan kan men den mensch zoo dicht brengen bij de natuur der streek, dat men de oorzakelijke samenhang duidelijk kan waarnemen"³⁾.

De „Länderkunde" beschouwt dus de verschijnselen aan het aardoppervlak in hun onderlinge verschillen en als eigenschappen van de ruimte. Het totale beeld, dat op deze wijze ontstaat, behoeft een causale verklaring.

Wat is nu het *chorologische* aan deze beschouwingwijze? Naar mijn inzien spreekt het wel vanzelf, dat verschillende verschijnselen,

¹⁾ A. H e t t n e r, Die Geographie des Menschen. (Geogr. Zeitschr.) 1907, pag. 423.

²⁾ A. H e t t n e r, Die Geogr. enz., Breslau 1927 pag. 144.

³⁾ A. H e t t n e r, Die Geographie des Menschen. (Geogr. Zeitschr.) 1907, pag. 414.

die zich tegelijkertijd aan het aardoppervlak voor doen, naast elkaar voorkomen. Dit naast-elkaar-voorkomen ligt volkomen in de natuur der dingen en kan dus niet het essentieele van hun karakter zijn. Hoe moet men dan deze verschijnselen opvatten als eigenschappen van de ruimte? Zijn niet de onderlinge verschillen van deze verschijnselen verschillen, die voortkomen uit het essentieele karakter van de verschijnselen en niet uit hun voorkomen-naast-elkaar. Wanneer men de verschijnselen aan het aardoppervlak gaat opvatten als eigenschappen van de ruimte, dan misvormt men het materiaal. Men ontnemt aan zijn wetenschap het eigenlijke onderwerp van bestudeering. Indien H e t t n e r de wetenschappen indeelt naar de wijze van groepeerling der feiten in: systematische, historische en chorologische en voor zich wenscht te bestudeeren de verschijnselen der natuurrijken aan het aardoppervlak in hun ruimtelijke groepeerlingen, dan heeft hij hiermede een object verkregen, waarmede elke geograaph wellicht tevreden kan zijn. Maar dan zal hij toch eerst het wezenlijke van die verschijnselen moeten zoeken om te kunnen vaststellen, wat het doel van zijn wetenschap is. Dit nu heeft H e t t n e r verzuimd. Hij heeft gemeend, uit het ruimtelijke-zijn van de verschijnselen een verklarende wetenschap te kunnen opbouwen, zonder te bedenken, dat hij het ruimtelijke-zijn er zelve ingelegd had door de wijze, waarop hij zich een object verschafte. M a r t h e noemde zijn wetenschap dan ook zeer terecht choroïstisch. Met aan het object: het aardoppervlak „naar haar zakelijken inhoud” toe te voegen, verschafte hij het evenmin een chorologischen inhoud. En op dezelfde wijze houdt H e t t n e r zich voor den gek, als hij uitsluitend dié menschelijke verschijnselen wil bestudeeren, die in verband staan met de natuur van het land; ze daarom ruimtelijk rangschikt en dan meent wetenschappelijken arbeid te hebben verricht, wanneer de oorzakelijke samenhang tusschen deze verschijnselen en de natuur van het land duidelijk blijkt.

De „Länderkunde” komt nergens boven de beschrijving van het aardoppervlak uit, hoe geraffineerd de beschrijving van dit aardoppervlak ook mag zijn en hoeveel kartographische verduidelij-

kingswijzen men ook mag toepassen. De geographie van H e t t n e r verkeert nog in het vóór-Rittersche stadium.

Verschillende geographen hebben getracht, de geographie als wetenschap van het aardoppervlak uit deze impasse te verlossen, zonder zich te ver van H e t t n e r's opvattingen te wagen¹⁾. Deze pogingen komen voornamelijk daarop neer, dat zij de chorologische beschouwingwijze laten vallen, maar de „Länderkunde" als werkwijze trachten te behouden.

H e r m a n n L a u t e n s a c h, in zijn opstel over „Wesen und Methoden der geographischen Wissenschaft"²⁾, ontwikkelt de stelling, dat de „Länderkunde" het kerngebied van de geographie is. De geographische totaliteit moet niet als chorologische causaliteit opgevat worden, maar is naar zuiver beschrijvende gezichtspunten te nemen. De eerste taak van de geographie moet zijn: een aanschouwelijke voorstelling van het „beeld van de landen" te geven. Daarna evenwel gaat de geographie over tot een analyse in 1. een genetische beschouwingwijze, om de ontwikkeling van het beeld — en 2. een dynamische, om de krachten, die in deze ontwikkeling tot uiting kwamen, te leeren kennen. Zoo leert men de causale samenhang kennen. De afsluitende synthese wil de verschijnselen in hun genetische en causale samenhang samenvatten.

De „länderkundliche" indeeling zoekt L a u t e n s a c h tot stand te brengen door het onderscheiden van individueele landschapstypen, meest van cultuurgeographischen aard, (de cultuur-geographie beschouwt de verschijnselen aan het aardoppervlak, die het gevolg zijn van de menschelijke werkzaamheid op dat aardoppervlak), die door de werking van éénzelfde agens tot een (cultuur-geographische) individualiteit zijn geworden.

Kort gezegd komt het neer op een verklarende beschrijving van het landschapsbeeld. Dit is tenminste niet een doelstelling, die de mogelijkheden, die het positivistisch-chorologisch indeelingsprincipe

¹⁾ Vergelijk O. T u l i p p e, *La Géographie dans les Universités allemandes*, Luik 1930.

²⁾ *Handbuch der geographischen Wissenschaft*, Deel I, Allg. Geogr. S. 23.

der wetenschappen laat, te boven gaat. Maar wat wil men met deze verklarende beschrijving aanvangen? Wat voor zin heeft het voor den lezer, indien hij weet dat het landschap, in dit of dat land, er zoo en zoo uitziet, dit of dat karakter heeft en dat het door deze en die genetische en dynamische factoren is te verklaren. Indien dit de geographische wetenschap zou moeten zijn, wat zullen we ons dan aftobben? Wanneer men dergelijke verklarende landschapsbeschrijvingen leest en ziet hoe zij het landschapsbeeld voor ons in stukken snijden: de vaste bodem, het plantendek, het menschendek, de vestigingen, het verkeersnet, ontkomt men nooit aan den indruk, dat het belangrijkste aan den lezer wordt onthouden, dat de tijd hem ontstolen is met een reeks banaliteiten. De belangstelling van de beschaafde wereld voor de geographie verbloedt aan deze hope-looze onbelangrijkheid.

Dit is ook in Duitschland gevoeld en de pogingen zijn er om aan dit bezwaar tegemoet te komen. Allereerst zijn er geographen, die de belangstelling trachten op te wekken, door de introductie in de „Länderkunde” van het geheimzinnige.

Het zijn de pogingen van Banse, Volz en Gradmann. Zij zoeken allen de fout in een te onscherpe voorstelling, die den lezer van het landschapsbeeld krijgt, indien men zich tot het onmiddellijk waarneembare beperkt. Volgens Banse¹⁾ heeft het landschap een ziel: het metaphysische van het landschap. Deze ziel te kennen ligt buiten de grens van de empirie en is slechts door middel van de eigen ziel te verstaan. Beschrijving en verklaring zijn slechts etappes van de „Neue Geographie”, die een expressionistische „Wesensschau” is. De geographie wordt dan een kunst. Afgezien nu nog of men er genoeg mee zou kunnen nemen dat de geographie

¹⁾ Verg. E. Banse. Geographie. (Peterm. Mit.) 1912.

- Expressionismus und Geographie. Braunschweig 1922.
- Künstlerische Geographie. (Die neue geog. Jahr. 1. H. 1.). 1922.
- Landschaft und Seele. München, Berlijn 1928.
- Die Geographie und ihre Probleme. Berlijn 1932.

een kunst en geen wetenschap zou zijn, is het doel: het metaphysische van het landschap te leeren kennen, wel zeer ver verwijderd van de concrete grondslagen van onze wetenschap. Zoodat wij niet gelooven, dat dit de ware uitweg is.

V o l z en G r a d m a n n zoeken het in, de elkaar niet veel ontlopende ideeën, van rythme en harmonie als doel van de „länderkundliche” voorstelling.

V o l z stelt de wisselwerking, die er bestaat tusschen de feiten, „waarvan ieder stuk natuur op het aardoppervlak vervuld is”, op den voorgrond. Door het samenwerken van alle factoren ontstaat een toestand, meent hij, een momentbeeld van geographisch gebeuren. Door het zich toevoegen of wegvallen van factoren verandert het beeld, verandert zich de harmonie van het gebeuren¹⁾. Deze harmonische afwisseling noemt V o l z het rythme. Dit rythme te vinden is het doel van het geographische onderzoek en de geographische beschrijving. En dit doel kan bereikt worden, want wij kunnen de verandering, die in den loop der tijden in eenzelfde ruimte optreedt, evengoed waarnemen als de ruimtelijke veranderingen in eenzelfden tijd. „Daarmee heeft de verandering haar uitgesproken geographischen zin in het ruimtelijke chorologische moment”²⁾.

In deze conceptie is een gedachte begrepen welke ook deel uitmaakt van de sociaal geographische begripsvorming, n.l. dat het geographische beeld altijd slechts een momentbeeld is. Deze gedachte treedt altijd op zoodra de beschouwingen een tijd-ruimtelijk karakter verkrijgen, historisch „verzadigd” zijn. Daarbij evenwel spreekt V o l z van wisselwerking van geographische factoren. Wat bedoelt hij daarmee? Wat zijn geographische factoren? Het beeld ontstaat door samenwerking van factoren. Door wegvallen of toetreden van factoren verandert het beeld. Dit samenwerken moet dus (en dit is trouwens de eenige aanvaardbare lezing) verstaan worden in pas-

¹⁾ Vergelijk: V o l z : Das Wesen der Geographie in Forschung und Darstellung, (Schles. Jahrbücher) 1927—1928 pag. 239 e.v.

²⁾ V o l z, Der Begriff des Rhythmus in der Geographie. (Mitt. Gesells. f. Erdk.) 1923—1925.

sieven zin. Het beeld bestaat uit factoren, de factoren zijn op het beeld betrokken, kunnen slechts als factoren van het beeld bestaan. Vallen factoren weg, dan verandert het beeld, dat wil tevens zeggen: dat de verhouding der resteerende factoren van een *ander* beeld ook *andere* factoren zijn. Dit noemt men zeer ongelukkig: wisselwerking van geographische factoren. Geographische factoren kunnen niet bestaan. Geographisch wil toch altijd den naam zijn van een wetenschappelijke conceptie, het bijvoegelijk naamwoord van een idee. Wat zijn conceptioneele factoren? Hierop is geen antwoord te geven.

Met de uitdrukking wisselwerking van geographische factoren geeft men dus in het geheel geen naam aan een gebeuren, een *zijn*, maar drukt daar alleen mee uit dat de factoren van het geographische beeld (hier: het landschap) in variable verhouding tot elkaar staan. Met het rythme van de verandering van een landschap dus terug te voeren op de voortdurende verandering van de factoren, is noch een verklaring, noch een bewijs voor dat rythme geleverd. Voortdurende verandering van het landschapsbeeld valt niet te ontkennen, maar om ze rythmisch te noemen, daarvoor ontbreken de aanknoopingspunten.

Toch zou tijd-ruimtelijke beschouwing een stap vooruit hebben kunnen beteekenen, indien het positivistisch standpunt van wetenschapsindeeling, dat ook uit deze geographische opvatting blijkt, het object niet reeds bij voorbaat gefixeerd had. Want indien *V o l z*, met wat hij geographische factoren noemt, krachten meent, wat is dan het verschil met *L a u t e n s a c h*'s genetisch-dynamisch analyseerende beschouwingwijze? Het rythme is daarom een schijnconceptie, die op geen enkele wijze kan bijdragen tot verdieping van de „länderkundliche" opvatting.

Hetzelfde geldt voor *G r a d m a n n*'s „Harmonische Landschaftsbild" ¹⁾. Het harmonische landschapsbeeld komt voort uit het

¹⁾ *R. G r a d m a n n*, Das harmonische Landschaftsbild (Zeitschr. Gesells. f. Erdk.) 1924. Vergelijk ook *G r a d m a n n*, Geographie und Landeskunde (Geogr. Zeitschr.) 1915.

beeld van het natuurlijke landschap. Het harmonische in het landschap is een zaak van eigen beleving. Om dit aan te toonen analyseert Gradmann het gedrag van den wetenschappelijken onderzoeker als volgt: De onderzoeker krijgt eerst een „seelische Gesamteindruck”, die hij aesthetiseerende weergeeft. De harmonie leert hij daarna kennen wanneer de oorzaken van het beeld bekend zijn, want zij slaat een brug van de eene verschijnselen-rij naar de andere. Door een domineerende factor geraken deze verschijnselen-rijen gelijk gestemd. Deze harmonie hooren is uitsluitend de vrucht van wetenschappelijken arbeid. Deze harmonie *laten* hooren is minder gemakkelijk, want men kan zijn eigen beleving niet restloos op een ander overdragen en slechts den weg, die men zelf gegaan is, kan men duiden. Daarom komt men altijd weer op het „länderkundliche Schema” terecht. Daarmee geeft Gradmann dus te kennen, dat deze geographische harmonie hooren tot het particulier genoeg van den onderzoeker beperkt blijft. Zij, die de resultaten van zijn wetenschappelijken arbeid onder oogen krijgen, bemerken niet of hij harmonieën en zoo ja, welke hij beluisterde. Voor den lezer blijft alles bij het oude.

Binnen het kader van de Duitsche geographie, die de „Länderkunde” als geographische vormgeving accepteert, wordt een aparte positie ingenomen door Hans Spethmann, die in zijn boek: „Dynamische Länderkunde”¹⁾ een critiek leverde op de gebruikelijke „Länderkunde”. Volgens Spethmann raakte de „Länderkunde” den kern der zaak, het geographische, niet. Hij zelf, vergend dat de „Länderkunde” het wezen van het landschap zou toonen, meende dit wezen te zien in de krachten, die er den vorm en inhoud van bepaalden. Het landschap is het product van die krachten en daarom is het de taak van de geographie een beeld te toonen van deze krachten. De krachten zijn uitsluitend in hun effect (het landschap) te kennen. Maar om hun karakter en waarde te kunnen be-

¹⁾ H. Spethmann, Dynamische Länderkunde. Breslau 1928.

Vergelijk ook H. Spethmann, Das länderkundliche Schema in der Deutsche Geographie. Berlijn 1931.

oordeelen is het huidige landschap een te geringe kenbron. Spethmann wil daarom trachten de vroegere vormen van het landschap te reconstrueeren. Hij wil doorsneden maken voor verschillende fasen in het verleden, om zoo de ontwikkeling van het landschap naar zijn huidig uiterlijk toe en daarmee ook de dynamica van het landschap te kunnen aantonen.

In deze gedachten van Spethmann uit zich het besef dat ruimte en tijd op elkaar betrokken zijn. Maar ook hier vragen wij ons af: Wat is in den grond van de zaak het onderscheid tusschen deze methode en de causale van Lautensach? Reeds v. Richthofen heeft op de dynamische probleemstelling gewezen. Met deze nieuwe „länderkundliche” methode is niets veranderd. Alleen heeft Spethmann misschien een goeden weg gewezen om de genetisch-dynamische analyse grondig te kunnen uitvoeren.

Wat kan de verklaring zijn, dat de geographie langs dezen weg volkomen vast geloopt is? Deze: reeds het uitgangspunt is geheel onjuist. Met Karl Ritter kreeg de geographie een eigen uiterlijk, met Ernst Kapp werd zij bevestigd in het door Ritter ingenomen standpunt: de geographische verschijnselen vloeien voort uit het feit, dat de mensch op aarde leeft en dat hij door zijn arbeid aan de aarde ontleent wat hij voor zijn instandhouding van noode heeft. Door de natuurwetenschappen, wier wijsgeerige grondslagen rusten op het positivisme en het zich aan haar constitueerende neo-Kantianisme laten de Duitsche geographen zich hoe langer hoe meer van den Ritterschen grondslag afdringen. In plaats van voort te gaan met een nadere bestudeering van de verschijnselen verstrikt de geographie zich in de vraag naar object en methoden. Zij ziet voorbij aan het essentieele van de geographische feiten en brengt het ten slotte niet verder dan een inventarisering van de verschijnselen aan het aardoppervlak.

De gedachtengang van Ernst Kapp was intusschen niet geheel vergeten geraakt. Integendeel, zij onderging een werkelijke verdie-

ping en verbreding in het werk van Friedrich Ratzel, dat den grondslag zou vormen voor de tweede richting der moderne geographie: De Fransche geographie.

Friedrich Ratzel werd in 1844 te Karlsruhe geboren. Hij studeerde pharmacie, zoölogie, geographie en geologie. Als correspondent van de Kölnische Zeitung bereisde hij Italië, Frankrijk, Centraal-Europa, Noord-Amerika, Mexico en Cuba. Op 32-jarigen leeftijd werd hij hoogleeraar in de geographie te München (1876). In 1886 ging hij als hoogleeraar naar Leipzig. Hij stierf in 1904.

Van de vele werken, die Ratzel schreef, zijn voor ons het meest van belang te achten de beide deelen van de Anthropogeographie, waarvan het eerste deel in 1882 verscheen ¹⁾ en het tweede deel in 1892 ²⁾. In deze boeken toch belijdt Ratzel zijn eigen ideeën over de geographie het omvangrijkst en het duidelijkst. Ook geeft hij in deze deelen, meer dan in zijn andere werken, de gedachtelijnen aan, die hem met het verleden verbinden.

De schrijver tracht, evenals K a p p, de aarde, het milieu, te betrekken op de menschheid, omdat ook bij hem het levensverschijnsel, zooals het zich op aarde gedraagt, het kernprobleem van zijn geographie is. In de inleiding van zijn werk schrijft Ratzel: „Het ons bekende leven is slechts als een tellurisch te begrijpen; daarin ligt. . . de gedachtekeren van elke bio-geographie” ³⁾.

Mede onder invloed van Darwin (1809—1882) ziet Ratzel het levensverschijnsel als een totaliteit. Planten, dieren en menschen

---

¹⁾ Met den ondertitel: Grundzüge der Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte.

²⁾ Met den ondertitel: Die geographische Verbreitung der Menschen.

³⁾ Ratzel, Anthropogeographie. Stuttgart 1882, pag. XXI.

moet men bestudeeren in hun associaties. De oude cosmologische inleiding van de geographie, die bij H e r d e r nog een geheel boekdeel in beslag nam, bij K a p p verkleind werd tot een zeventig bladzijden, dringt R a t z e l in één bladzijde samen, waarbij hij evenals K a p p de zon als krachtbron ziet. Omdat de aarde tegenover deze krachtbron een eenheid is, is alles doordrongen van een diepe noodzakelijkheid, die de verschillende soorten (species) van het leven een groote saamhoorigheid geeft. Daarom kan de anthropogeographie slechts worden gedacht binnen een algemeene biogeographie, die de bestudeering van het voorkomen en de verspreiding van de associaties van het levensverschijnsel op aarde is, betrokken op de ruimte in haar begrenzende en stimulerende eigenschappen. De algemeene wetten van de verbreiding van al het leven op aarde moeten den hoeksteen vormen van de anthropogeographie.

Krachtens deze overtuiging betreft R a t z e l het levensverschijnsel op de ruimte, want „de ruimte is de laatste algemeenste levensvoorwaarde”¹⁾. Voor zijn existentie heeft het organisme ruimte noodig. Het levensverschijnsel op aarde is een strijd om ruimte, die men niet verwarren moet met den strijd om leven. De menschheids-groepen verplaatsen zich om zich de benoodigde ruimte te verschaffen. De realiseering van de ruimte als laatste algemeenste levensvoorwaarde is de beweging. R a t z e l's wetenschap is daarom een bewegingsleer, die de trek van de menschheids-groepen wil leeren kennen, zooals ook blijkt uit den ondertitel van het tweede deel van zijn boek.

Bijzondere aandacht dus schenkt R a t z e l aan den invloed van de natuur op de menschen. Hij knoopt daarbij aan bij een artikel van H u m e, dat den invloed van de omgeving op het nationaal karakter van een volk behandelt. H u m e komt tot de conclusie, dat die invloed niet bestaat, omdat hij nergens de overeenstemming kan vinden tusschen het klimaat van een land en de gebruiken van een volk. R a t z e l meent, dat dit geweten moet worden aan de

¹⁾ R a t z e l, Anthropogeog. II. pag. XVIII.

methode van H u m e, die niet scherp genoeg was. Het gaat n.l. niet om de directe betrekkingen tusschen land en volk, maar om betrekkingen, die zich hebben kunnen ontwikkelen, in een bepaalde tijdsruimte bij een volk, dat vrij bleef van vermenging. Deze laatste restrictie voor het materiaal heeft H u m e verzuimd te maken. Wanneer men de zaak zoo bestudeert, zullen wel eerst physiologische en psychologische problemen aan de orde komen en nadat het psychologisch gebeuren vastgesteld is, gebruikt de geographie de feiten. Behalve wanneer het om verschuivingen in de ruimte gaat. Want als ruimtevraag is het altijd een geographisch probleem. De schrijver komt dan tot een viertal categorieën van betrekkingen van natuur en mensch: 1. De beïnvloeding van lichaam en geest van de enkeling, die tot onderwerp van de geographie wordt, wanneer de verandering zich uitstrekt over geheele volkeren. 2. Een wegwijzende, bespoedigende of remmende werking op de ruimtelijke uitbreiding der volksmassa's. 3. Een bemiddelende werking op het wezen van de volkeren door de ruimtelijke verhoudingen, die tot de isoleering of vermenging leiden, d.w.z. tot verscherping of afslijping van eigenschappen. 4. Een werking op den socialen opbouw van een volk door af- of aanwezigheid van giften der natuur, die een bezwaring of een verlichting van de voorziening van de onmiddellijke nooddrift beteekenen. De geographie heeft zeer veel belang bij de bestudeering van de laatste drie punten, maar staat innerlijk zeer ver af van de bestudeering van de eerste categorie. Nu mag men de invloeden van de natuur op een volk niet behandelen zonder te denken aan het „worden” van dat volk, want juist door dit „worden” is de invloed van de natuur niet zoo direct. Veel van wat D a r w i n aan het klimaat toeschrijft, zal eerst door het sociaal medium hebben moeten werken. „De meeste werkingen der natuur op het hoogere geestelijke leven, voltrekken zich door het medium van de staatshuishoudkundige en sociale verhoudingen, welke zelve zeer nauw met elkaar verbonden zijn”¹⁾. Wanneer een volk even-

¹⁾ R a t z e l, Anthropogeog. I, § 16.

wel een bepaalden invloed van de natuur heeft ondergaan, dan behoudt het meestal de trekken, die het gevolg zijn van dien invloed, zeer lang. Wanneer een volk zich verplaatst verliest het die eigenschappen meestal niet. In den loop van de geschiedenis echter, verandert wel de invloed der natuur, zonder dat men mag zeggen, dat de volkeren zich steeds meer van de natuur los maken.

Op dit punt van R a t z e l's werk blijkt het duidelijk, hoe verhelderend D a r w i n's natuur-philosophie heeft gewerkt in de kwestie van de verhouding mensch-woonruimte¹⁾. Het werk van K a p p toch is nog geheel doordrongen van de Herdersch-Hegelsche hypothese van de voortschrijdende vrijmaking van den mensch. K a p p stelt met zooveel woorden, dat bij een stijgend niveau de geest de natuur overwint en de invloed van de natuur op de volkeren voortdurend afneemt. De algemeene economische wetten der sociale biologie brengen R a t z e l tot een directe ontkenning van de opvattingen van zijn voorgangers, wanneer hij betoogt, dat bij stijgende cultuur en toenemende schakeering van het economische leven een volk zich hoe langer hoe meer verbindt met de natuur van het land. Een natuurlvolk is daarom volgens R a t z e l niet een volk, dat zoo nauw mogelijk met de natuur verbonden is, maar dat leeft onder een natuurdwang. Het verschil tusschen een natuur- en een cultuurvolk (een term, die in R a t z e l's dagen veel opgeld deed) bestaat dan ook in de verschillen van den aard van de betrekkingen van een volk met de natuur.

R a t z e l heeft zelf gezegd, dat men dikwijls geen antwoord krijgt op de vraag van den invloed van de natuur op den mensch, omdat men het probleem niet scherp genoeg stelt²⁾ en in zijn boeken bemerkt men dan ook, dat hij er immer op uit is, om de door hem aangeroerde vraagstukken steeds scherper te stellen. Daarom vangt hij na de boven omschreven algemeene conclusies van den invloed van de omgeving op het menschelijk gedrag, die vraag door

¹⁾ Zie pag. 81 voor de restrictie op deze opmerking!

²⁾ R a t z e l, Anthropogeog. I, § 13.

het probleem van de betrekkingen tusschen de volkeren en hun bodem.

Allereerst beschouwt hij dan den bodem en de maatschappij. De staat toch is zonder bodem en grenzen niet denkbaar en de bodem komt in de geschiedenis van den staat duidelijker tot zijn recht dan in de geschiedenis van de gemeenschap. Maar de gemeenschap wortelt veel dieper in den bodem, juist omdat zij niet zoo dikwijls van bodem verwisselt als de staat. De verhouding van de gemeenschap tot den bodem blijft altijd bepaald tot de behoefte van wonen en voeding. De voeding is daarbij de dringendste behoefte van den enkeling en van de gemeenschap en gaat aan alle andere eischen vooruit. Zij bepaalt de grootte van het ingenomen gebied en den duur van het verblijf, waarbij bedacht moet worden, dat toenemende cultuur het een gemeenschap mogelijk maakt, om zich met een kleiner bodemoppervlak tevreden te stellen. Hoe vaster voeding en woning een gemeenschap aan den bodem binden, des te sterker wordt de neiging van die gemeenschap, om haar bodem vast te houden. Daartoe organiseert zij zich in den staat. De staat is volgens de definitie van R a t z e l: „De gemeenschap, die zich georganiseerd heeft om den bodem vast te houden” ¹⁾). Wanneer het aantal leden der gemeenschap zich uitbreidt, zonder dat zich zijn woonruimte vergroot, wordt de natuurlijke wasdom belemmerd en ontstaan opgedrongen vormen van vermindering van het aantal (bloedwraak e.d.).

De sociologie, die, volgens R a t z e l zich in het geheel niet om den bodem bekommert, heeft ook aan dit verschijnsel te weinig aandacht geschonken. Hoe meer de bevolking zich verdicht, te minder menschen leven er direct van den bodem, want er gaat dan differentiatie van de gemeenschap optreden. „Zoo beïnvloeden de betrekkingen der gemeenschap en bodem de natuur van den staat op iedere trap van ontwikkeling” ²⁾). De handel bezorgt dan de gemeen-

---

¹⁾ R a t z e l, Anthropogeog. I, § 25.

²⁾ R a t z e l, Anthropogeog. I, § 27.

schap verbindingen met het buiten de grenzen gelegen deel van het aardoppervlak. De staat moet deze verbindingen beschermen door handelsverdragen en tariefsbepalingen. De taak van de anthropogeographie, tegenover deze feiten van de betrekkingen van mensch en woonruimte, is een beschrijving der gebieden en ontwerpen van kaarten, waarop de feiten van menschelijke aanwezigheid worden aangeteekend.

Er zijn drie categorieën van de relatie tusschen mensch en woonruimte. 1. Het kader, dat de grenzen van de mogelijke verbreiding van den mensch op aarde bevat, 2. De ruimte, waarbinnen de mensch zich beweegt en 3. De plaats, die de mensch op aarde inneemt. Binnen deze drie categorieën wordt de menschheid bestudeerd ¹⁾.

Daarna vraagt de anthropogeographie niet alleen waar de menschen zich bevinden, maar ook waar zij vandaan komen en betreft dus de bewegingen der menschen, in hun afhankelijkheid van den bodem, binnen de beschouwing. De geographie komt daarbij in nauw contact met de geschiedenis ²⁾, die eveneens de beweging der menschheid waarneemt, maar meestal niet „doorkijkt” tot op den bodem. De anthropogeographie is, volgens R a t z e l, in eerste instantie een beschrijvende wetenschap, maar aan een goede beschrijving gaat een classificatie vooraf; een natuurlijke en niet een gedwongen classificatie. Deze classificatie is zeer moeilijk, maar er vormen zich, op een gelijken bodem, op elkaar gelijkende verschijnselen in het volks- en staatsleven, die men geographisch classificeren kan, mits men immer de *ligging* en de *natuur van de woonplaats* in de criteria betreft.

Eén van de zwakke punten van R a t z e l's werk is gebleven, dat hij er niet in geslaagd is, om een classificatie te ontwerpen, die inderdaad als propaedeuse van de beschrijving zou kunnen dienen.

¹⁾ Vergelijk ook L. R a v e r n a u, L'élément humain dans la géographie. (Annales de géogr.) 1891—92, pag. 331.

²⁾ Vergelijk ook R a t z e l, Die anthropogeographischen Begriffesgeschichtliche Tiefe und Tiefe der Menschheit. Leipzig 1889.

Gelukkiger is R a t z e l met de bepaling van de grenzen der geographische wetenschap. Met het bevolkingsvraagstuk toch hangen alle problemen uit de levende en doode natuur samen, en zoo zou de anthropogeographie grensloos kunnen worden. Een grenscriterium ligt echter in het zuivere wetenschappelijke doel. De anthropogeographie toch wil beschrijven en verklaren de verbreiding van het menselijk levensverschijnsel op aarde en zij moet ter zijde laten alle vraagstukken, die daar niet mee van doen hebben. Al baseert zich de anthropogeographie op de physische geographie, van nut zijn slechts de conclusies van de physische geographie, over de vraagstukken van het aardoppervlak, wijl het leven in alle vormen juist een oppervlakte-verschijnsel is. „De anthropogeographie heeft altijd slechts met de volkeren te doen, voor zoo ver zij binnen haar werkerrein vallen, zij beschouwt ze altijd slechts op hun bodem”¹⁾.

Op dezen bodem teekenen zich de wetten van het volksleven af. De geschiedenis moet daarbij zijn verklaring leveren voor schijnbare tegenstrijdigheden. Een bepaald gedeelte der problemen kan niet uit de physische geographie worden verklaard, maar slechts uit een psychologie van den mensch²⁾.

Wanneer wij het hier medegedeelde uit R a t z e l's werk in het kort overzien, dan is het wel duidelijk, dat dit werk een groote vooruitgang in de geschiedenis van onze wetenschap beteekent. De Rittersche conceptie van het feitenmateriaal heeft bij R a t z e l een groote verduidelijking gevonden. R a t z e l was weliswaar een man uit den tijd van den sterken opbloei der natuurwetenschappen, die door het neo-Kantianisme een duidelijke voorstelling van hun begripsvorming begonnen te krijgen, maar hij zag des ondanks helder genoeg de beteekenis van zijn voorgangers in, (al imponeerde hem de natuurwetenschappelijke methode), om zich het begrip van zijn onderwerp te laten bederven. Hij meende, dat R i t t e r's inzichten

---

1) R a t z e l, Anthropogeog. I, § 40.

2) Vergelijk ook over R a t z e l: A. A. Herbertson en F. D. Herbertson, Man and his work, an Introduction to human Geography. Londen 1899.

en vooropstellingen vruchtbaar konden zijn, wanneer men ze gebruikte in de nieuwe begrippenwereld van de levende natuur, zooals deze door Darwin was geschapen en wanneer men niet voorbijging aan de verduidelijkingen, die de sociologie had gebracht omtrent de betrekkingen der menschen onderling. Zoowel dit moderne sociologische denken als de Darwinistische hypothetische conceptie van het levensverschijnsel op aarde, waren aan K a p p niet voorbijgegaan, maar hij bracht zijn kennis van hun bestaan pas vagelijk ter sprake in het laatste summiere deel van zijn werk. Voor R a t z e l waren deze moderne wetenschappelijke inzichten daarentegen de grondslag van het begrippensysteem, dat hij voor de geographie opbouwde.

K a p p's belangstelling ging uit naar den invloed van de natuur op de psychologie van het volk. Hij stond daarbij zeer onder den invloed van H e g e l en diens geschiedenis-philosophie. R a t z e l's belangstelling ging uit naar den mensch als een sociaal wezen.

Hoewel R a t z e l de menschheid niet zag als getal, maar onderverdeeld in volkeren, die op een bepaalde plaats en in een bepaalde ruimte wonen (statistische gegevens, die zich niet op een bepaalde plaats of bepaalde ruimte betrekken, noemde hij zinloos), viel hem toch den invloed op, die de bevolkingsdichtheid had op de structuur van de betrokken samenleving en vagelijk duidt hij reeds aan, dat toenemende behoefte ten gevolge van toename van het aantal zonder uitbreiding van ruimte, moest leiden tot differentiatie van de werkzaamheden van de gemeenschap en tot een verhooging van het technische peil van die gemeenschap. De grootste vooruitgang ten opzichte van K a p p is misschien wel het inzicht, dat de mensch bij toename van het aantal en bij verder voortschrijdende differentiatie van de gemeenschap zich niet van de natuur los maakt, maar zich integendeel steeds nauwer aan de natuur bindt en dat dus bij verdere voortschrijdende beschaving niet de band met den bodem lossert, maar integendeel hechter wordt.

Toch heeft R a t z e l's conceptie van de geographie ernstige schaduwzijden. Op een zeer belangrijk punt vertoont zij een ver-

arming ten opzichte van de wijsgeerige geographie van Kapp. Hóófdzaak in de beschouwingen van Kapp was de *menschelijke geest*, die, volgens dezen auteur, het doel van de Schepping was. Deze menselijke geest, die, na door de menselijke werkzaamheid zijn adequate beeld op de Schepping te hebben gedrukt, de mensch met de natuur zou „verzoenen” in de ideale ver„heer”lijking met de natuur, vond in Ratzel's systeem niet de plaats, die hem ingeruimd *moet* worden, wil men de concrete grondslagen van de geographie niet uit het oog verliezen.

Ratzel noemt den menschelijken geest wel op een van de eerste bladzijden van zijn „Anthropogeographie” en hij geeft toe dat de mensch „het levende gelaat van de aarde op het diepste omgevormd heeft” door *zijn geest*, die „een volkomen nieuw verschijnsel is op onze planeet, eigenaardiger en invloedrijker dan alles, wat de ontwikkeling van het leven eerder heeft doen rijpen.” Maar het blijft bij deze constatering, zonder dat deze gedachte ten grondslag werd gelegd aan de behandeling van den mensch in de biogeographie. Ratzel beschouwt den menschelijken geest *in zijn effect* en niet naar zijn karakter. Wanneer hij den geest des menschen aan een nadere beschouwing had onderworpen had hij nooit getracht om den mensch te plaatsen *in het kader* van zijn biogeographie. De vrije wil en de bevrijding van den mensch uit de kluisters van de natuur werden door Kapp wellicht onjuist geïnterperteerd, maar in Ratzel's werk moesten ze, onder invloed van de mechanisch-biologische vooropstellingen van Darwin en Lamarck, onherroepelijk ondergaan.

De denkbeelden van Darwin, die verhelderend werkten voor verschillende détails van de verhouding mensch-woonruimte, trokken tegelijkertijd de grenzen te nauw toe om het kernprobleem van de geographie van Ritter en Kapp, namelijk de vraag: „Welke zijn de wegen, die de menschheid heeft te gaan om te komen tot de *juiste aanvaarding* van de tendenzen van zijn woonruimte.”

Zoo moest Ratzel's „Anthropogeographie” een onvoltooiden indruk blijven maken en, ondanks zijn vele verdiensten té spoedig

gaan behooren tot dié boeken, die geen levende bron meer kunnen zijn voor ons eigen denken.

Een van de vele verdiensten van R a t z e l blijft het evenwel, dat hij, zich baseerend op K a n t's, meerdere malen reeds genoemde, onderscheiding van de geschiedenis en de geographie, de grenzen van onze wetenschap scherper heeft bepaald. K a p p kwam tot den slotsom, dat deze twee wetenschappen niet van elkaar te scheiden waren, omdat tijd en ruimte, in de cultuur, met elkaar „verzoend” worden. R a t z e l, daarentegen, meende in K a n t's vooropstellingen voldoende criteria te zien om daarop een classificatie van de te bestudeeren verschijnselen te baseeren ¹⁾. De anthropogeograaf moet volgens hem bestudeeren: de verschijnselen aan het oppervlak der aarde en in de onderste luchtlagen; en hij moet die verschijnselen classificceeren naar de plaats van hun voorkomen. Toch is het hem niet gelukt, om voor die classificatie zèlf een bevredigend voorstel te doen, en daardoor verliep zijn werk gedeeltelijk in de vage doelstelling, dat de anthropogeographie het beschavingsbezit der volkeren, zooals wij dat aan het aardoppervlak leeren kennen, wil bestudeeren en daaruit den ruimtelijken weg der volkeren wil reconstrueeren.

Een juiste classificatie, die den grondslag kon vormen voor een, de stof omvattend; begrippensysteem, werd ons eerst geschonken door zijn geestverwanten in Frankrijk: P. Vidal de la Blache en diens leerling J e a n B r u n h e s.

Het zijn deze geographen geweest, die het werk van R i t t e r, K a p p en R a t z e l voortgezet hebben. In Duitschland ontspoorde de geographie in het deterministisch-positivistische werk van H e t t n e r en zijn volgelingen. In Frankrijk brak ten deele het juiste inzicht in de structuur van onze wetenschap zich baan. Daarom geven wij, tegenover de richting-H e t t n e r, aan deze opvattingen den naam: Fransche geographie.

¹⁾ Vergel. R a t z e l, *Raum und Zeit in Geographie und Geologie*, herausgeg. v. Barth, Leipzig 1907.

Paul Vidal de la Blache, werd 1845 geboren. Als jongeman was hij aan de Fransche school te Athene werkzaam. Van 1867—1871 bereisde hij de Levant. In 1871 werd hij leeraar aan het Lyceum te Angers, 1872 aan de geographische faculteit te Nancy, 1878 aan de normaalschool te Parijs. In 1899 werd hij benoemd aan de Sorbonne. Hij overleed plotseling in April 1918. *Latijns*

Jean Brunhes werd in 1869 te Toulouse geboren. Als leerling van de normaalschool te Parijs kwam hij in aanraking met- en onder invloed van Vidal de la Blache. Zijn studiën voltooide hij aan het „Institut Thiers”, waarna hij hoogleeraar in de physische geographie werd te Fribourg (Zwitserland). In 1912 werd hij hoogleeraar in de „géographie humaine” aan het „Collège de France” te Parijs, waar hij 1929 overleed.

Jean Brunhes¹⁾ definieert in zijn buitengewoon heldere boek: „La géographie humaine”²⁾, het object van de geographie als³⁾: „De voorwaarden voor het leven en de uitingen van het leven”. Het conditioneele van het object is gelegen in de aarde, „wijl de mensch leeft op de aarde, is hij van de aarde afhankelijk⁴⁾. Dit conditioneele wordt voornamelijk bestudeerd door de physische geographie. De uitingen van het leven kan men eveneens aan de aardkorst waarnemen, want zij zijn: „het totaal van al die feiten, waaraan de menschelijke werkzaamheid deelneemt; een samengestelde groep van

¹⁾ Wij behandelen Brunhes voor Vidal de la Blache, omdat Brunhes' hoofdwerk ouder is (1e dr. 1910) dan Vidal de la Blache's postume uitgegeven „Beginselen van de géographie humaine” (1922). Dit laatste werk is in zekeren zin een correctie op Brunhes.

²⁾ 4e dr., Parijs 1934.

³⁾ 4e dr., pag. 890.

⁴⁾ 4e dr., pag. 894.

oneindig veranderlijke feiten, vol verscheidenheid, die altijd begrepen zijn in het kader van de physische geographie, maar die altijd dit, gemakkelijk te herkennen, kenmerk hebben: min of meer met den mensch te maken te hebben¹⁾. Déze verschijnselen behooren tot het studieveld van de „géographie humaine.”

Aan zijn beschouwingen van deze uitingen van het leven legt Brunhes twee beginselen ten grondslag: 1. het beginsel van de „werkzaamheid” en 2. het beginsel van de „onderlinge afhankelijkheid.”

In het beginsel van de werkzaamheid brengt hij de voortdurende verandering, waaraan alle verschijnselen onderhevig zijn, tot uitdrukking. Men moet de verschijnselen altijd waarnemen in hun ontwikkeling, hun voortschrijden, „en pleine vie”.

Het beginsel van onderlinge afhankelijkheid bepaalt dat men geen verschijnsel in zijn isolement kan bestudeeren. Alle verschijnselen en alle deelen van de aarde hangen te samen door het leven en beïnvloeden elkaar; zij zijn in meer of mindere mate door elkaar gede-termineerd. „Geen stuk van de aarde draagt in zich zelf alleen zijn verklaring.” Vidal de la Blache noemde dit „l'unité terrestre.”

De werkzaamheid van den mensch is, „begrepen in het net van aardsche verschijnselen”²⁾, juist door dit beginsel der onderlinge afhankelijkheid. Daarom heeft men het recht deze „nieuwe kracht” van de menschelijke werkzaamheid, die niet uitsluitend van materiele orde is, maar die zich in materiele resultaten demonstreert, binnen de geographische wetenschap te betrekken.

De uitingen van het leven worden door Jean Brunhes allereerst teruggevoerd op de instandhouding (voeding, woning en kleding). De noodzaak tot instandhouding leidt tot exploitatie van de aarde. Bij de verschijnselen van de bewoning voegen zich dus die van de voedselvoorziening (jacht, veeteelt en landbouw). Dit is de

¹⁾ 4e dr., pag. 5.

²⁾ 4e dr., pag. 34.

tweede serie van uitingen. Uit het feit dat de mensch niet in afzondering leeft, maar een sociaal wezen is, komt de derde serie van verschijnselen voort, namelijk de voorwaarden voor de voortbrenging, de arbeidsdeeling en de verdeling van den bodem. Het tegelijk bestaan van vele menschengroepen heeft ten slotte de vierde reeks van verschijnselen ten gevolge: de verschijnselen van de houding van de groepen tegenover elkaar; wat hen verbindt en scheidt. Want het historisch verloop van dit „gelijktijdig-bestaan wortelt geheel en al in de aardsche werkelijkheid”. Het contact van deze menschengroepen, dat samenhangt met algemeene of locale feiten van geographischen aard wordt bestudeerd door de „géographie de l'histoire”.

De „géographie humaine” is een concrete wetenschap en als zoodanig heeft ze allereerst behoefte aan een systematiek der verschijnselen naar categorieën. Om aan die behoefte te voldoen, stelt Brunhes een verdeling op in drie groepen en zes typen van essentiele feiten.

De eerste groep is die der feiten van onproductieve occupatie van den bodem. Van deze feiten zijn er twee typen: huizen en wegen. De huizen worden beschouwd naar materiaal, hun uiterlijk, en hun voorkomen. Daarna wordt de bewoning in nederzettingen onderzocht. De wegen, na in hun structuur te zijn bekeken, leiden den schrijver naar het phenomeen der circulatie. De nederzettingen te samen met de circulatie beschouwd, brengen hem tot een studie van het verschijnsel: de stad, als phenomeen van de concentratie van de menschen op bepaalde plaatsen op het aardoppervlak.

De tweede groep van essentiele feiten zijn die van de verovering van plant en dier. Wederom twee typen: landbouw en veeteelt. De landbouw is afhankelijk van vier geographische voorwaarden: warmte, vochtigheid, bodem en het voorhanden zijn van arbeidskracht. De belangrijke granen en andere voedingsproducten, alsmede de grondstoffen voor de textielnijverheid worden dan naar hun eischen ten opzichte van de vier bovengenoemde geographische voorwaarden in hun voorkomen beschreven. De veeteelt brengt den schrijver op het nomadisme der veeteelers. De regelmatige trek der dieren in

berglanden (transhumance), behoeft echter niet gepaard te gaan met menschelijk nomadisme. Het derde verschijnsel van den trek is de migratie ten gevolge van de instantie van de markt en het regelmatige, doch voortdurende rondtrekken in spaarzaam van bevolkingscentra voorziene gebieden, van enkele leden van het gezin, bijvoorbeeld de boer met producten van het bedrijf (colportage).

De derde groep zijn de feiten van die occupatie, die met vernieling gepaard gaat. De twee typen zijn hier: vernietiging van dier en plant en exploitatie van delfstoffen. Deze „destructieve economie” is als begrip gelijk te stellen met het Duitsche „Raubwirtschaft”. „Raubwirtschaft” is een vorm van het vroeg-economische stadium van de „Sammelwirtschaft.” De natuur wordt echter met veel grooter hevigheid aangepakt. De mogelijkheid van uitputting komt hier dreigend naar voren, want „waar zich de meest ontwikkelde beschaving concentreert, wordt deze „Raubwirtschaft” ook zeer intensief beoefend” ¹⁾.

Na een overzicht van de exploitatie van den bodem door de primitieven volgt een overzicht van de exploitatie door de beschaafden met als voorbeeld de exploitatie van de olie. Daarbij worden alle aanverwante verschijnselen als die van de groote ophooping van menschen op een geringe ruimte van het aardoppervlak beschouwd.

Na op deze wijze de essentiele feiten van de uiting van het leven op aarde te hebben geclassificeerd, toont *J e a n B r u n h e s* hun onderlinge afhankelijkheid in een viertal synthetische monographieën. Drie daarvan behandelen „eilanden van bevolking” ²⁾. Onder eilanden van bevolking verstaat *B r u n h e s* groepen van menschen die door natuurlijke omstandigheden vrijwel van de overige wereldbewoners geïsoleerd zijn, althans met hen niet gemakkelijk een verkeer kunnen onderhouden. Voorbeelden zijn: bewoners van oasen, bewo-

¹⁾ 4e dr., pag. 447.

²⁾ *J e a n B r u n h e s* vindt deze „eilanden van bevolking” zoo interessant, omdat ze door hun zelfgenoegzaamheid een zeker afgesloten „genre de vie”, van onsamengestelden aard, laten bestudeeren, waarin hij zijn vooropstellingen gemakkelijk met practische voorbeelden kan verduidelijken.

ners van eilanden, bewoners in een hooggebergte. Toch blijft J e a n B r u n h e s niet bij deze essentiele feiten staan.

Het hoofdstuk: „achter de essentiele feiten” bewijst wel het tegendeel. Wèl ziet B r u n h e s de verschijnselen van den mensch zeer nauw betrokken op het milieu. „De essentiele feiten zijn *niet de geheele* „géographie humaine”, maar alles wat „géographie humaine” is, is zeer sterk *diréct* verbonden met één of meer essentiele feiten” ¹⁾. „Door deze essentiele feiten verraden zich zelfs op het gebied van de geographie, dié niet te bepalen en immaterieele factoren, die het leven der gemeenschappen, de zeden, de geschiedenis, de beschaving uitmaken” ²⁾.

Daarbij moet in het oog gehouden worden, dat B r u n h e s in de aarde het beperkende vindt gelegen voor de menschelijke werkzaamheid. „Zij (d.i. de menschelijke werkzaamheid) kan, binnen zekere grenzen, haar spel en haar bewegingen wijzigen, maar zij kan zich niet gedragen alsof die grenzen niet bestaan; ze te wijzigen is haar dikwijls toegestaan, ze te negeeren, nooit” ³⁾. Het kader blijft hetzelfde, maar de menschen, die er binnen wonen hebben verschillende zorgen en behoeften, die elkander kruisen en zich compliceeren. Daarom moet een *psychologisch element* ⁴⁾ mede in de beschouwing worden betrokken. Dit psychologisch element is voor B r u n h e s: „de grondslag van het geographische feit, het noodzakelijke medium tusschen de natuur en den mensch” ⁵⁾.

Deze overwegingen geven B r u n h e s de overtuiging, dat in de „géographie humaine” geen sprake kan zijn van een zoo strenge opvatting der causaliteit als in de physische geographie heerscht. In de physische geographie regeert uitsluitend het wetmatige, maar in de „géographie humaine” regeert het compromis. „Niets is er absoluut, noch *définítief* voor den mensch op aarde, dan die alge-

¹⁾ J e a n B r u n h e s, 4e dr., pag. 910.

²⁾ „ „ 4e dr., pag. 919.

³⁾ „ „ 4e dr., pag. 888.

⁴⁾ Vergelijk pag. 89.

⁵⁾ J e a n B r u n h e s, 4e dr., pag. 884.

meene en die fundamenteele voorwaarden, die de grenzen trekken waarbuiten alle leven is uitgesloten."

Centraal in de beschouwingen en opvattingen van *J e a n B r u n h e s* staat dus de menselijke werkzaamheid, die zich laat aflezen uit het landschap, uit de essentieele feiten. Na de bestudeering van die essentieele feiten gaat *B r u n h e s* over tot het bezien van de gevolgen voor den mensch zelf van de *keuze* van zijn *productieproces*, en wijst hij op de talrijke relaties, die er bestaan tusschen deze essentieele feiten en de verspreiding van de bevolking en de sociale verhoudingen binnen die bevolking. Het nauwe verband evenwel, dat er bestaat tusschen de bevolking der aarde in haar *eigenschappen* en het karakter van de menselijke activiteit komt op deze wijze niet duidelijk naar voren. Anders uitgedrukt: In zijn eisch, dat aan de geographie een uiterst nauwkeurige waarneming ten grondslag zou liggen en zijn scherpzinnige systematisering van de waar te nemen verschijnselen, *heeft B r u n h e s* *vergeten naar de producent van de menselijke activiteit te zien*. Hij is van deze „nieuwe kracht" uitgegaan. Maar naast zijn „wijl de mensch op aarde leeft, is hij van de aarde afhankelijk" moet toch gesteld worden: „*Omdat de mensch leeft in de gemeenschap, is hij van de gemeenschap afhankelijk*."

Dit is niet minder geographisch dan *B r u n h e s*' gezichtshoek. De menselijke activiteit zooals deze zich in de essentieele feiten aan het aardoppervlak demonstreert is niet de activiteit van den enkeling, maar van de gemeenschap. De manifestatie van het leven aan den aardbodem wordt in haar aard niet uitsluitend door den bodem (het milieu) bepaald en de relatie tusschen deze manifestaties en den mensch mogen dus niet zonder de gemeenschap in de beschouwing te betrekken, worden verabsoluteerd.

Dit ligt ook niet in de bedoeling van *B r u n h e s*, maar door zijn essentieele feiten op den voorgrond te schuiven in die mate, dat zij het belangrijkste deel van zijn wetenschap zijn geworden, is hij gebracht tot een twee-deeling van de geographie, die juist de relatie mensch (gemeenschapsmensch)-bodem uit het oog verliest.

Hij verdeelt de „géographie humaine” in 1. een eigenlijke „géographie humaine” met als onderwerp de essentiele feiten en als doel (conséquence): „de concrete philosophie van de betrekkingen tusschen de menschheid en het natuurlijke kader; de hoofdrol van den psychologischen factor”¹⁾ en 2. een „géographie de l'histoire”²⁾, die de verschijnselen van bevolking, productie, verdeling der menschheid in staten en de beschaving „in samenhang met of in betrekking tot de essentiele feiten van de „géographie humaine” beschouwt. Deze verdeling komt voort uit de overgrootte waarde, die Brunhes aan de waarneming van de verschijnselen van de vaste aarde heeft toegekend en het voorbijzien van het waarnemingsterrein van de gemeenschap als „voorwaarden en uitingen van het leven”. Door in zijn eigenlijke „géographie humaine” de gemeenschap, als bepalend element voor de menschelijke activiteit, niet de waarde toe te kennen, die overeenkomt met haar functie, is hij verplicht den factor van de psychologie in te lassen. De essentiele feiten laten zich nu eenmaal niet restloos verklaren uit de menschelijke activiteit en de eigenschappen van het milieu zonder meer. Bovendien moet hij voor de gemeenschap een aparte geographie (géographie de l'histoire) inrichten waarin de relatie mensch-bodem veel minder in het middelpunt van de beschouwingen staat, dan wel het geval zou kunnen zijn. In dit systeem is een schakel te veel (de psychologische factor) en tenminste één begrip te weinig: de menschelijke gemeenschap.

↓
Zeer duidelijk blijkt dat ook uit de wijze waarop Jean Brunhes zich rekenschap geeft van de ruimtelijke begrenzing van de menschelijke werkzaamheid.

Hij volstaat er mede na te gaan wat de physische grenzen voor het menschelijke leven in 't algemeen zijn. Dié grenzen berusten op de physische capaciteiten van den enkeling. In de sociale geographie worden echter de grenzen voor de menschelijke activiteit daar ge-

---

¹⁾ Brunhes, 4e dr., pag. 925.

²⁾ Vergelijk ook J. Brunhes en C. Vallaux, La géographie de l'histoire, Parijs 1922.

trokken, waar de bestaansmogelijkheden voor de gemeenschap verdwijnen. De enkeling kan doordringen waar de gemeenschap moet ondergaan ¹⁾).

Deze bezwaren zijn ook gevoeld door P. Vidal de la Blache. In het woord, waarmee hij Brunhes' werk aanbod aan de Académie des sciences morales et politiques, zeide hij: „De classificatie is geïnspireerd op het denkbeeld van het oppervlak, zij richt zich op voorwerpen, door welke de arbeid van den mensch zich aan dat oppervlak demonstreert; zij laat terzijde de bestudeering van de collectieve groepen, waardoor de verspreiding van de menschheid op aarde wordt gekenmerkt.... Men kan zich evenwel afvragen.... of een te uitsluitende aandacht voor de huidige werkelijkheid niet nadeelig is voor het zoeken naar de antecédentes, zonder welke niets wordt verklaard.”

Vidal de la Blache, hoewel ook hij de verhouding mensch—bodem als uitgangspunt neemt, rangschikt de verschijnselen die uit deze verhouding voortvloeien dan ook volgens een andere methode en voert een reeks van essentiele feiten van een andere orde in. Ook voor hem staat de menschelijke activiteit in het centrum van zijn belangstelling, maar meer dan Brunhes ziet hij deze activiteit in haar vorm mede bepaald door de sociale omstandigheden van den werkenden mensch. Waar Brunhes schrijft „mensch”, schrijft Vidal de la Blache „collectieve groep”. „L'activité humaine” noemt Vidal de la Blache liever „l'action humaine” omdat hieruit meer een visie voor het collectieve blijkt. De essentiele feiten zoekt hij dan niet aan de zijde van de aarde, maar aan de zijde van den mensch.

Wanneer wij de activiteit van den mensch bezien naar haar realisering aan de aardoppervlakte, richten wij ons naar de essentiele

---

¹⁾ Dit is natuurlijk aan Brunhes niet onbekend geweest. De vraag is evenwel deze: In hoeverre heeft Brunhes er rekening mee gehouden bij den opbouw van zijn begrippensysteem. Het antwoord luidt: In het geheel niet!

feiten, zooals Brunhes deze beschreef en systematiseerde, maar wanneer wij de activiteit van den mensch bezien naar haar realiseering aan het aardoppervlak en den mensch zèlf, dan verkrijgen wij de bestaansvormen van den mensch tot ons object.

Daarom richt Vidal de la Blache zijn aandacht allereerst op de bewoning der aarde, en wel als „un phénomène en marche” want, „één van de meest suggestieve betrekkingen is die, welke bestaat tuschen het aantal inwoners en een zeker deel van het aardoppervlak”¹⁾.

Achtereenvolgens worden dan de dichtheidsvormen bezien in samenhang met de bestaansvormen van de samenstellende elementen, omdat „deze heterogene groepen zich combineeren tot een sociale organisatie, die één geheel maakt van de bevolking van een streek”. De bestaansvormen van verschillende groepen verschillen. De groepen hebben een verschillend „genre de vie”²⁾. Dit is afhankelijk van de ruimte, die de produceerende groep tot zijn beschikking heeft, dat wil zeggen dus: het „genre de vie” is afhankelijk van de dichtheid van bevolking.

Tot een goed begrip moet onmiddellijk hierbij worden opgemerkt dat Vidal de la Blache hier niet bedoelt te zeggen dat het „genre de vie” uitsluitend van de ruimte afhankelijk zou zijn. Op bladzijde 116 van zijn werk lezen wij: „De mensch heeft zich „genres de vie” geschapen. Jager, visscher, landbouwer, hij is dat dank zij een combinatie van werktuigen, die zijn eigen werk zijn, zijn verovering, hij is dat, dank zij hetgeen hij eigenmachtig toevoegt aan de Scheping. Zelfs in „genres de vie”, die een bescheiden beschavingspeil niet te boven gaan, is het uitvinden genoeg ontwikkeld om de vruchtbaarheid van het initiatief te bewijzen. En daardoor komt er in de groepen een nieuw beginsel van differentiatie. Want *het*

¹⁾ P. Vidal de la Blache. Principes de géographie humaine pag. 10.

²⁾ Vergel. ook P. Vidal de la Blache, Les genres de vie (Ann. de géogr.).

„genre de vie”, door de voeding en de gewoonten, die het insluit, is, op zijn beurt een oorzaak, die het menschelijk wezen verandert en doordringt”¹⁾).

Onder het „genre de vie” hebben wij dus te verstaan: het type van het gekozen productie-proces, zooals dit voortvloeit uit de geboden mogelijkheden (bodem, klimaat en ruimte) en het beschavingsbezit (door nabootsing en uitvinding verkregen kennis) met betrekking tot de economische en sociale functie van den producent. De vormen van de beschaving, betrokken op het „genre de vie”, vormen daarom het tweede deel van het geciteerde werk, terwijl het verbindende element van het totale „genre de vie” der aardbewoning: de *circulatie*, ten slotte wordt behandeld.

Door dezen gedachtengang heeft Vidal de la Blache de mogelijkheid geschapen om binnen de waargenomen feiten ook de verklaring daarvan te geven. Niet alleen wordt op deze wijze het effect van de menschelijke werkzaamheid en zijn afhankelijkheid van de geboden mogelijkheden gedemonstreerd, maar tevens zijn bijzondere beteekenis voor de verdeeling der menschheid in groepen, binnen de beschouwing betrokken, terwijl tevens een verklaring voor zijn verschillend karakter in het zelfde „natuurlijke kader” is gevonden in de verschillende beschavingshoogten.

Zoo vormen de werken van Vidal de la Blache en Brunhes een aanvulling van elkaar omdat zij beide van het zelfde beginsel uitgaande: den relatie mensch—bodem, elk daarvan een anderen kant bekijken. De essentiële feiten van de activiteit van den mensch aan het aardoppervlak vinden in Vidal de la Blache's werk hun verklaring naar de zijde van de menschelijke groep, in het werk van Brunhes naar de zijde van de aarde. Vidal de la Blache heeft dus veel meer aandacht voor de ontwikkeling en daarom gaat hij in zijn redeneering ook altijd uit van de resultaten van de pré-historie en de ethnologie, die een ruime

¹⁾ Vidal de la Blache, Principes de géographie humaine. 1922, pag. 116.

plaats in zijn werk hebben. Hij ziet daarbij een voortdurende wisselwerking tusschen toenemende bevolkingsdichtheid, d.i. afnemende voedselvoorraad en de beschavingshoogte, die bepaald wordt door de hoeveelheid overgeërfde of ontleende en het aantal zelfgedane uitvindingen. Van overbevolking kan men dan ook slechts spreken, als men er bij zegt: bij een bepaald beschavingsniveau. Tot op zekere hoogte gaat de circulatie de migratie vervangen, die vaak samenhangt met wijzigingen in het „genre de vie”, maar die in ieder geval het resultaat is van de betrekkingen tusschen den mensch en de aarde. Over het algemeen is Vidal de la Blache sociologischer dan Jean Brunhes. Tevens is hij veel formeeler. Het „genre de vie” is daarom bij Vidal de la Blache vóór alles een groepsbegrip en beduidt de betrekkingen, die de collectieve groepen onderhouden met het aardoppervlak, uit hoofde van hun beroep en den invloed, die deze aardgebondenheid op dat beroep uitoefent.

De tegenstelling tusschen de „Länderkunde” en de „géographie humaine” is onverzoenbaar. De uiteenlopende meeningen over den vrijen wil van den mensch en de causaliteit in de geographie van den mensch graven een kloof tusschen deze twee richtingen die niet te overbruggen is. Beter dan welke beschouwing ook leert ons dat de bestudeering van een auteur die tot nu toe ongenoemd is gebleven: Otto Schlüter.

Wanneer wij de Fransche en Duitsche geographie tegenover elkaar stellen, zooals dit in de voorafgaande bladzijden is gebeurd, dan moeten wij Schlüter een plaats aanwijzen tusschen beide in. Daarom is zijn werk uitermate geschikt om de grove, zoowel als subtiele, verschillen tusschen beide richtingen ons duidelijk bewust te doen worden.

Schlüter heeft altijd behoord tot diegenen, die Hettner's chorologische indeeling der wetenschappen en zijn chorologische beschouwingwijze afwezen ¹⁾). Aangezien hij de wetenschappen indeelt

¹⁾ O. Schlüter, Die Ziele der Geographie des Menschen, 1906, Anmerkung 8.

naar hun objecten, mogen wij van hem aannemen dat hij zich stelt op het realistisch-philosophische standpunt. Het vaste aardoppervlak, „als een zijnd iets”, is voor hem het voorwerp der geographie. „De geographie tracht het landschapsbeeld te begrijpen”¹⁾. Het karakter der geographische wetenschap is volgens Schlüter *natuurwetenschappelijk* voor alle onderdeelen, tot welke natuurrijken de verschijnselen ook mogen behooren. Dit verschaft de geographie haar eenheid. De „geographie van den mensch” richt zijn aandacht op de sporen van menselijke werkzaamheid, die in het landschap te vinden zijn en vat de verschijnselen te samen in een cultuur-geographie. Het doel van de „geographie van den mensch” is een morphologie van het cultuurlandschap.

Bij deze menselijke werkzaamheid moet in het oog gehouden worden, dat de geographie niet het enkele exemplaar, maar de associaties beziet. De menselijke associaties zijn de bevolking, die de geographie in haar „reine” eigenschap van de verspreiding (dichtheid) bestudeert in de bevolkingsgeographie. De bevolkingsgeographie beschouwt de bevolking uitsluitend in zooverre ze in kenbare relatie tot het landschap staat. Wanneer men de verdeeling der bevolking nagaat, treffen zich bevolkings- en cultuur-geographie in het „vestigingskundige” deel van de cultuur-geographie. Richt men zich op de economische verhoudingen en afhankelijkheden van mensch en bodem, dan treffen ze elkaar in het economische deel van de cultuur-geographie. Zoo kan men ook het verkeer bezien betrokken op de bevolkings- en op de cultuur-geographie²⁾.

Bevolkings- en cultuur-geographie synthetisch beschouwd geven het aanzien aan drie deelvlakken: de economische geographie, de vestigingsgeographie en de verkeersgeographie. De economische geographie beschouwt de samenhang van bevolkingsdichtheid en eigen-

¹⁾ O. Schlüter, Die Stellung der Geographie des Menschen in der erdkundlichen Wissenschaft, Berlijn, 1919, p. 17.

²⁾ Zie het schema van het begrippensysteem van Schlüter op blz. 95—96 van dit boek.

schappen van het milieu, en wel onder den gezichtshoek van de instandhouding (voeding). De vestigingsgeographie ziet de samenhang van de bevolkingsdichtheid en eigenschappen van den bodem onder den gezichtshoek van het wonen. De verkeersgeographie onder den gezichtshoek van de beweging.

Bij het gezichtspunt van de instandhouding moet het beschavingsniveau van de bevolking gezien worden, want het beschavingsniveau bepaalt, voor een deel, welke mogelijkheden tot instandhouding de bodem biedt. „Zij vormt de eerste vooropstelling, waarvan de geheele verhouding van de bewoners tot de natuur afhankelijk is”¹⁾.

Onder het gezichtspunt van het wonen doen de verschijnselen van het cultuurlandschap zich voor in hun socialen aard, want de aard van het wonen is het resultaat van de verhouding van „Individu en gemeenschap.” Gemeenschap en individu zijn de componenten van de sociale ontwikkeling. Zij behooren te samen en strijden toch voortdurend met elkander. Het is deze strijd, die ook ten grondslag ligt aan de verschijnselen van de vestigingsgeographie.... Door de verschillende sterkte van de elkaar overal doorkruisende factoren ontstaat een bonte veelvuldigheid van de verspreiding en de verdichting (van de bevolking) in de vestiging”²⁾. Schlüter verduidelijkt deze denkbeelden met een schetsje³⁾, dat wij hier in zijn geheel overnemen.

Bevolkingsgeographie

Cultuurgeographie

I. Inleidende Deel.

Bevolkingsdichtheid.

Beschavingsniveau.

II. Economische geographie.

De economische verhouding
van de bevolking tot den bodem

De economisch gebruikte
en omgevormde deelen van
het aardoppervlak.

¹⁾ Schlüter, Die Ziele, enz., pag. 21.

²⁾ — , Die Ziele enz., pag. 36, 37.

³⁾ — , Die Ziele, enz., Anmerkung 15.

III. Vestigingsgeographie.

De bevolkingsverdichtingen   De vestigingen.
in woonplaatsen.

IV. Verkeersgeographie.

Het verkeer.   De wegen.

Door op deze wijze een morphologie van het cultuurlandschap naast die van het natuurlandschap te stellen, en voor beiden de natuurwetenschappelijke methode te laten gelden, meent Schlüter de geographie tot een gesloten en conform geheel te hebben gemaakt. „Ons streven bedoelt de geographie van den mensch op gelijke hoogte te brengen met de physische geographie, door te trachten ook voor haar hetzelfde leidende gezichtspunt in te voeren”¹⁾.

Maar hier begint het te haperen, want Schlüter moet erkennen, dat de vormen van het cultuurlandschap in een voortdurende verandering zijn begrepen. Dit nu zijn de vormen van het natuurlandschap ook, maar de verandering geschiedt zoo langzaam, dat men deze vormen als „een zijnd iets” mag beschouwen. Want „de beschouwingwijze der geographie is, naar haar idee, tijdloos”²⁾.

De veranderingen van de vormen van het cultuurlandschap volgen elkaar veel sneller op dan in het natuurlandschap. Een historische beschouwingwijze voor het cultuurlandschap toepassen, zou nieuwe scheuring in de geographie brengen. Schlüter weet daarom als eenige oplossing slechts voor te stellen, bij voorkeur dié vormen in de beschouwing te betrekken, die aan langzame veranderingen onderhevig zijn.

Dit is geen oplossing. In de eerste plaats is voor elk wetenschappelijk onderzoek de grootst mogelijke nauwkeurigheid geboden, maar nog afgezien daarvan, kan men toch zeggen dat, indien men de verschijnselen aan het aardoppervlak naar hun vluchtigheid gaat beschouwen, om zoo het terrein van onderzoek te beperken, men zich

¹⁾ Schlüter, Die Ziele, enz., pag. 41.

²⁾ — , Die Ziele, enz., pag. 42.

toch van historische criteria zal moeten bedienen. De historische methode heeft dan reeds haar intrede gedaan.

Rickert, in zijn bekende werk over de natuur- en cultuurwetenschappelijke begripsvorming¹⁾, stelde vast, dat er geen zuivere natuur- of cultuurwetenschappen zijn. Of het karakter van een wetenschap natuur- of cultuurwetenschappelijk is, hangt er slechts van af, welke van de beide methoden de overhand heeft. Maar Rickerts filosofisch uitgangspunt is niet dat van Schlüter, die het historische denkt te kunnen negeren in zijn methode, om zodoende „in de verandering een eeuwig Zijn te ontdekken, teneinde een overwinnen van den tijd mogelijk te maken”. Dit moge mogelijk zijn, maar het brengt deze beschouwingswijze niet verder, want als de tijd in het Eeuwig-Zijn overwonnen is, dan is ook het materiele zijn, dat Schlüter bestudeert, overwonnen. Zijn en worden mogen zich in het Eeuwig Zijn oplossen, het Eeuwig Zijn realiseert zich slechts in het tijdelijke, want het reële zijn is worden.

Wij wezen reeds op Schlüters tusschenpositie tusschen de „län-derkundliche” en de sociaal-geographische conceptie, maar willen daar nog eens op terug komen, want daarin schuilt de oorzaak van Schlüters moeilijkheden. Aan zijn opvattingen toch liggen twee concepten ten grondslag, die elkander niet verdragen. Ten eerste is er de gedachte van het *landschap*. Hij zoekt een verklaring van de vormen van het cultuurlandschap; het landschap is zijn doel. Maar dan is er ook de gedachte van de *relatie mensch-bodem*. Dit blijkt onomstootelijk uit het opmerkelijke schema dat wij overnamen. Hij scheidt de verschijnselen in twee groepen en brengt ze onder in twee deelwetenschappen: bevolkingsgeographie en cultuurgeographie. De cultuurgeographie evenwel is betrokken op de bevolkingsgeographie. Zonder bevolking geen cultuur.

De drie verschillende gezichtshoeken waaronder hij het gezamenlijke feitenmateriaal ziet: de instandhouding, het wonen, het verkeer

---

¹⁾ H. Rickert, Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft, 3e dr., Tübingen 1915.

komen alle drie voort uit den relatie mensch—bodem. Waartoe moet dan de eerste conceptie dienen? S c h l ü t e r kan het ons niet duidelijk maken waarom „de geographie tracht het landschapsbeeld te begrijpen”. Dit is een dogma, dat uitsluitend nadeelig werkt. Want waarom beperkt hij zijn studie van de relatie mensch--bodem anders slechts tot drie categorieën?

Door aan zijn cultuurlandschap absolute waarde toe te kennen, verminkt hij het feitenmateriaal. Anders zou hij toch inzien, dat het probleem der instandhouding niet uitsluitend het probleem der voedselvoorziening was, maar evengoed dat der bewoning. De verhouding groep—enkeling demonstreert zich even sterk in de gebruiksvormen van den bodem als in de bewoning en het verkeer is niet uitsluitend de realiseering van het cultuurlandschappelijke verschijnsel der beweging, maar even goed van het economisch-sociale verschijnsel der circulatie.

S c h l ü t e r's gedachten zijn vol van wederspraak. — Gaarne zou hij bijvoorbeeld „een geographie der gemeenschappen” in zijn systeem opnemen, maar het gelukt hem niet om haar in zijn „morphologie van het cultuurlandschap” in het object te passen, zoodat hij zich gedwongen ziet om aan deze en dergelijke onderwerpen voorbij te gaan. Zijn drie aan het cultuurlandschap ontleende gezichtshoeken zijn alle drie een belemmering voor den vrijen blik op de aardsche verschijnselen, die men verkrijgt, indien men ze direct vanuit den relatie mensch—bodem beziet, en ze niet eerst door de cultuurlandschappelijke wan drijft.

De verschillen tusschen de „Länderkunde” en de „géographie humaine” springen nu wel duidelijk in het oog. De „Länderkunde” baseerde zich op een onjuiste interpretatie van het onderscheid dat I m m a n u e l K a n t maakte tusschen geschiedenis en geographie en op algemeene positivistische suggesties. En niet ten onrechte had R a t z e l van de positivisten geschreven, dat zij niet wisten, wat wetenschap was, omdat zij zich geheel verstrikten in de methoden. Dat de positivisten zich vrij wenschten te houden van elke kennis-

theorie, was hun goed recht. Maar dat zij de feiten gingen indeelen volgens geheel willekeurige beginselen, die slechts de allure van logica hadden, zonder rekening te houden met den eigen aard der feiten, was een grove dwaling.

H e t t n e r en zijn volgelingen hebben niet alleen dit positivisme aanvaard, zij hebben het zelfs een uitbreiding gegeven, die het tot een caricatuur maakte. Door de feiten aan de aardkorst slechts op hun ruimtelijke betrekkingen en ruimtelijke beteekenis te onderzoeken, sneden zij bij voorbaat de mogelijkheid tot werkelijk verklarend werk af. Wanneer men niet uitgaat van de feiten, zooals zij zich voor den onbevungen waarnemer voordoen, dan kan men nooit tot een exegese van hun wezenlijke beteekenis geraken. De „Länderkunde” blijft in de beschrijving steken.

Tegenover deze tijdlooze behandeling van het geographisch feitenmateriaal stelt J e a n B r u n h e s het woord: „Feiten van het heden, zonder kennis van de feiten van het verleden hebben geen waarde”. De „géographie humaine” beschouwt de feiten dus als momenten van een gebeuren en zij tracht dit gebeuren te analyseeren en te verklaren. Daarmede stellen V i d a l d e l a B l a c h e en J e a n B r u n h e s zich in den rij van geographen, die in den loop der 19e eeuw het Rittersche standpunt (de geographie onderzoekt de betrekkingen tusschen de mensch en zijn woonruimte) tot basis van hun systeem hadden gekozen. Zij vervullen, voor een deel, de uiteindelijke bedoelingen van E r n s t K a p p. K a p p had de beginselen van de moderne „géographie humaine” uitgestippeld door de geschiedenis en de geographie zooveel mogelijk te versmelten, opdat hij tenslotte een schets zou kunnen geven van de reële betrekkingen tusschen den mensch en de aarde. Het is daarom, dat wij deze inleiding tot de geographie van de 20e eeuw meenden te moeten geven op den grondslag van deze denkbeelden. Zijn navolgers toch hebben de methoden verfijnd en, profiteerende van de moderne wetenschappelijke onderzoekingen van de menschelijke betrekkingen onderling en van een betere kennis van de morphologie van het aardoppervlak, hebben zij een juistere schets kunnen geven van den aard van de betrekkingen

tusschen mensch en aarde, dan K a p p dat vermocht, maar zij hebben de geographie geen andere richting gegeven.

R a t z e l gaf het geographisch denken zijn sociologiseerende trek. J e a n B r u n h e s schonk de geographie de uiteindelijke classificatie van de verschijnselen aan het aardoppervlak en V i d a l d e l a B l a c h e voerde het begrip „genre de vie” in, waarmee hij een verzamelnaam schiep voor de veelvuldige elkaar doorkruisende betrekkingen van den mensch en zijn woonruimte.

Ons bezwaar tegen de „Länderkunde” was, dat ze, aan het concreet essentiele van de geographische feiten voorbij ziende, zich verloor in de vraag naar object en methoden en, zich op een te smalle basis fundeerende, òf wel aan een groot gedeelte van het feitenmateriaal de levende kern onttrok, òf wel geen sluitend begrippensysteem kon verkrijgen.

Onder een sluitend begrippensysteem verstaan wij dan een dusdanige groepeerings der feiten dat verschijnselenreeksen ontstaan, die alzijdig met elkaar in verband kunnen worden gebracht (als adequaat beeld van de concrete werkelijkheid), zonder dat een innerlijke tegenstrijdigheid overblijft.

Wanneer wij nu de meeningen en denkbeelden van P. V i d a l d e l a B l a c h e en J e a n B r u n h e s als organisch samenhangend en dus als één denkbeeld en wel dat der „géographie humaine” beschouwen, zien wij dan een sluitend sociaal geographisch begrippensysteem voor ons? We zullen deze vraag beantwoorden door te probeeren een begrippensysteem voor de „géographie humaine” op te bouwen.

De mensch leeft op aarde, dat is de grondslag-leggende betrekking van de „géographie humaine”. Deze betrekking wordt bepaald door den arbeid. De mensch treedt tegenover de aarde (natuur) echter niet op als een volstrekke individu, maar als lid van een collectiviteit. De aarde is voor den mensch zijn woongebied. Wanneer wij planten en dieren in de beschouwing betrekken, spreken wij van woonruimte. De collectieve groepen richten zich op de occupatie van

de woonruimte door den collectieven arbeid, die het stempel draagt van de persoonlijkheid van die collectieve groepen. Het woord: collectieve arbeid zullen wij liever vervangen door het woord: productieproces. Persoonlijkheid van de collectieve groep is ook een te vage term. Hoe kunnen we hem door een andere vervangen? Het productie-proces wijst een ieder binnen de collectiviteit een plaats, naar de eigenschappen van het individu en de machtsverhoudingen binnen de groep. Door de betrekking tot het woongebied krijgen de collectieve groepen een sociale structuur. Sociale structuur lijkt ons een juistere uitdrukking voor: persoonlijkheid van de collectieve groepen.

De woonruimte ondergaat een verandering in het uiterlijk tengevolge van de occupatie door den mensch. Zij wordt een sociaal-geographisch landschap. Het landschap enerzijds en de sociale structuur anderzijds kunnen ons leeren „hoe de mensch leeft”. Zij toonen ons het „genre de vie” van de collectieve groep. Het „genre de vie” van een groep beschrijven wil zeggen; beschrijven hoe deze groep, gezien haar beschavingsbezit, de bestaansmogelijkheden, die de woonruimte haar biedt, verstaat en tot uitdrukking brengt.

Het zou ons wel kunnen lijken dat men dit een sluitend begrip-systeem zou mogen noemen. Maar dit is maar schijn, want wanneer wij hier onze pogingen zouden beëindigen dan bleef onverklaard waarom het „genre de vie” van een collectieve groep zich voortdurend wijzigt. Van de twee beginselen, die J e a n B r u n h e s ten grondslag wilde leggen aan de „géographie humaine”: dat der „onderlinge afhankelijkheid” en dat der „werkzaamheid” komt het eerste uitstekend tot zijn recht, maar het tweede wordt gemist. V i d a l d e l a B l a c h e noch B r u n h e s geven ons echter het gezichtspunt aan waaronder dit *dynamische* motief in het begrip-systeem zou kunnen worden ingebracht.

In B r u n h e s' werk breekt de ontwikkeling van de dynamische motieven dáár af, waar de strenge causaliteit der verschijnselen niet meer is aan te toonen. B r u n h e s geeft dat toe, door te zeggen dat in de „géographie humaine” het compromis regeert. Hij is nog

te natuurwetenschappelijk geschoold om de positivistische vooropstellingen in zijn systeem geheel los te kunnen laten. Daarom voert hij de „psychologische factor” in als uitdrukking voor de vrije wil van den mensch in de keuze van het productie-proces.

Met de invoering van dit compromis ontnemt Brunhes aan zijn concept het beginsel van de werkzaamheid. De dynamiek van de verhouding mensch-natuur wordt vervangen door de psychologische factor.

Voor Vidal de la Blache heeft eveneens de „onderlinge afhankelijkheid” der verschijnselen groote beteekenis gehad, maar ook aan zijn werk is het dynamisch element vrijwel vreemd gebleven. Hij bestudeerde de „genres de vie” van de collectieve groepen die de aarde bewonen bij hun verschillend beschavingsbezit en de uitwisseling van de producten van den arbeid, hun wederzijdsche beïnvloeding, maar hij zag voorbij aan andere spanningen in de samenleving, dan die te voorschijn geroepen worden door de verschillende mogelijkheden, in de verschillende woongebieden, aan de groepen geboden.

De verdienste het begrippensysteem van de „géographie humaine” tot leven te hebben gebracht, komt toe aan de sociale geographie, zooals deze zich in de laatste jaren in Nederland heeft ontwikkeld, onder leiding van L. van Vuuren, hoogleeraar te Utrecht.

Van Vuuren heeft de reeds door Kapp met zooveel nadruk naar voren geschoven *menschelijk geest* de plaats ingeruimd, die evenredig is aan haar beteekenis in het levensproces op aarde. Hij deed dit krachtens de rekenschap, die hij zich gaf van de gevaren, die er voor ons vak aanwezig waren in de mechanistische opvattingen van het positivisme en de onmogelijkheid om te voldoen aan de eischen van een streng causaal determinisme, zonder de concrete werkelijkheid als grondslag voor de geographie te verliezen.

Hij schrijft: „Alle ideëele opstijging van den menschelijken geest wordt door het naturalisme vernietigd, aangezien de mensch slechts wordt beschouwd als een onbeteekenend deeltje van de ééne natuur,

welke onderworpen is aan een streng causaal, natuurwetenschappelijk gedetermineerd proces" ¹⁾).

En inderdaad, met de juiste „waardeering” van de menschelijke geest krijgt de „géographie humaine” haar pregnante uitdrukking en haar sluitend begrippensysteem. Het bezit toch van zijn geest verzekert den mensch de aparte plaats in de schepping en maakt het mogelijk dat de mensch de aarde kan beschouwen als zijn woonruimte. De menschelijke geest schept de arbeid en niet die alleen: zij drijft den mensch tot ontwikkeling en voordurende verrijking van zijn beschavingsbezit. Zij leidt den mensch tot verbetering van zijn productieproces, mede onder invloed van de spanningen, die het gevolg zijn van de toename van het aantal bewoners van een bepaalde woonruimte. De menschelijke geest is dan ook de werkelijke stimuleerende kracht van de sociale structuur, omdat de mensch van den beginne af aan een sociaal wezen is. De menschelijke geest brengt de mensch tot voorzorg voor toekomst en nageslacht; zij is het werkelijk dynamische moment in de schepping.

Nu is ook een sluitend begrippensysteem mogelijk, zooals V a n V u u r e n dit ontwerpt wanneer hij schrijft: „De sociale géographie..... is de jonge concrete wetenschap, die de verschijnselen wil leeren kennen, welke voortvloeien uit de relaties, welke er bestaan tusschen de menschelijke groep en het woongebied, waarin die groep zich georganiseerd heeft. Naar twee zijden werkt deze relatie. In haar welvaartsstreven, dat in den aanvang nagenoeg uitsluitend gericht is op de instandhouding van de groep, kiest de groep een bepaald productieproces, dat volkomen aangepast is en *noodwendig* aangepast moet zijn, eenerzijdsch aan het geestelijk niveau door de groep bereikt, anderzijdsch aan de geboden mogelijkheden in de gekozen woonruimte. Dit zijn de twee facetten. Onafscheidelijk zijn ze verbonden; dat beteekent dat er een nauwe relatie tusschen die beide facetten moet bestaan. Inderdaad blijkt de menschelijke geest,

---

¹⁾ L. v a n V u u r e n, Een waarschuwend woord aan het Nederlandsche volk, Utrecht 1936, pag. 14.

.... door voortdurende inspanning des geestes in staat zich tot een hooger niveau te kunnen opheffen.... Deze plasticiteit (van den geest) onderscheidt de menselijke groep, die zich in een gebied georganiseerd heeft, van de planten- en dieren associaties. Deze laatsten zijn evenzeer aangewezen op hunne relaties tot de eeuwigheidswaarden van den „grond”, maar zij putten die volkomen uit tot eigen ondergang toe, zijn niet in staat, die eeuwigheidswaarden te behouden, door aan den bodem terug te schenken wat voor de in standhouding van de soort noodig is. Men kan dit zoo uitdrukken:

De menselijke geest wordt binnen de gekozen woonruimte het scheppende, het omvormende, terwijl de woonruimte zelve in hare eigenschappen de grenzen aan de activiteit van den menselijken geest stelt^{1) 2)}.

1) L. van Vuuren, De mensch als subject in de wereldeconomie. (Manusc. te Utrecht, Geogr. Inst.), Utrecht 1934.

Vergelijk ook: L. van Vuuren, De Merapi, bijdrage tot de sociaal-geographische kennis van dit vulkanisch gebied, Utrecht 1932.

L. van Vuuren, Richtlijnen voor de stadsgeographie. (Tijdschr. v. econ. geogr.) 1936.

2) De Sociale geographie, op deze wijze geconstitueerd, biedt ook de gelegenheid tot regionale beoefening naar de criteria van de „géographie humaine”: „de regionale geographie moet de synthetische bekroning zijn en niet het analytische begin van het geographische onderzoek.... De werken en atlassen, die aan de „géographie totale” zijn gewijd, kunnen geïnspireerd zijn op een methode, die geheel en al conforme is aan de vereischten van de moderne „géographie humaine”. (J. Brunhes, La géographie humaine, 4e dr., pag. 750).

In dezen zin heeft Van Vuuren de verwachtingen, die men van sociale geographie mag hebben, gerealiseerd in een aantal rapporten, die een streek of stadgewest van Nederland sociaal-geographisch bespreken.

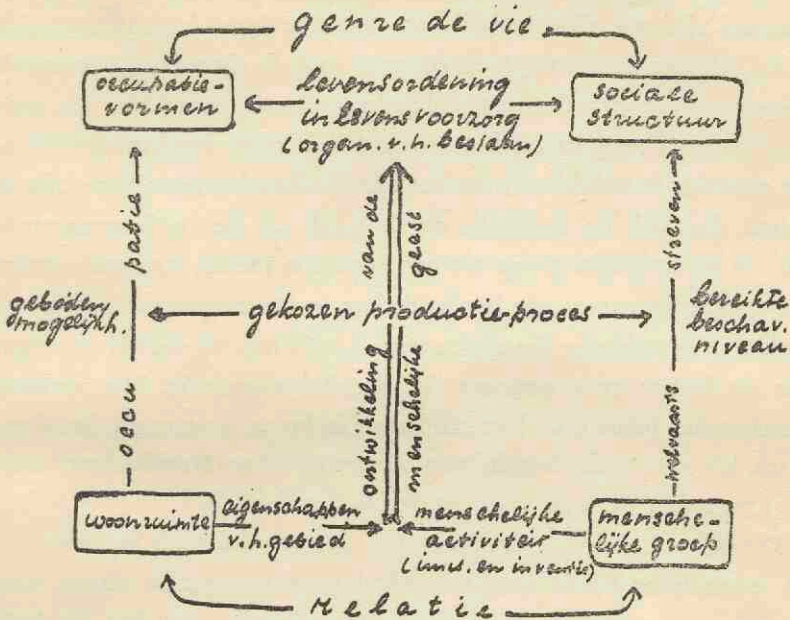
Voor ieder toegankelijk zijn:

1. *Rapport* betreffende de Maasgemeenten, uitgebracht aan de Kamer van Koophandel en Fabrieken te 's Hertogenbosch, naar aanleiding van een Sociaal-economisch-geographisch Onderzoek (in machineschrift) s Hertogenbosch 1935.

2. *Rapport* betreffende een onderzoek naar de Sociaal-economische structuur van een gebied in de provincie Utrecht, omvattende Utrecht als centrumgemeente en negen randgemeenten. Utrecht 1938.

3. *Rapport*, betreffende een onderzoek naar de welvaartsbronnen van de gemeente Zwolle. Zwolle 1939.

Het begrippensysteem van de sociale géographie ziet er dan ten slotte zoo uit:

Ter verduidelijking dit:

Tusschen mensch en bodem bestaat een relatie, die zich demonstreert in een direct contact of door middel van het phenomeen der circulatie. Uit deze grondgedachte komen de eerste twee concreta der sociale geographie voort n.l. de mensche-lijke groep en haar woonruimte. Deze beide, wyl voortvloeiende uit de levensrelatie, zijn correlatief, d.w.z. de één is zonder de ander niet te denken. De relatie tusschen woonruimte en mensche-lijke groep laat zich reël ontbinden; aan de eene zijde de eigenschappen van het gebied, aan de andere zijde de mensche-lijke activiteit, die zich door de determinanten imitatie en inventie richt op de exploitatie van deze eigenschappen en ze daardoor in haar welvaartsstreeven brengt tot occupatie. In wezen zeggen wij het zelfde met: de eigenschappen van het gebied en de mensche-lijke activiteit op exploitatie daarvan gericht,

resulteeren in de inspanning van den menschelijken geest. De occupatie van het woongebied en het welvaartsstreven van de menschelijke groep zijn lateralen van deze inspanning van den menschelijken geest. Daarom zijn ook zij correlatief en deze correlatie demonstreert zich in het gekozen productieproces dat zich naar de zijde van de occupatie aanpast bij de geboden mogelijkheden, naar de zijde van het welvaartsstreven aanpast bij het bereikte technische beschavingsniveau. De geboden mogelijkheden en het bereikte beschavingsniveau zijn in wezen dan ook de occupatie en de aard van het welvaartsstreven van de menschelijke groep tot een bepaalde sociale structuur ervan. De occupatie-vormen zijn het landschap in den zin van totaliteit van sociaal-geographische determinanten. Landschap en sociale structuur zijn de laatste twee concreta der sociale geographie. Het verband tusschen hen beide is de levensordering in levensvoorzorg. („Im Gang einer, als notwendig begriffenen, oekonomischen Entwicklung” zegt Jaspers in „Die geistige Situation der Zeit”¹⁾).

Dit geheele complex van begrippen dat zoo duidelijk laat zien hoe de spanningen, die in onze samenleving aanwezig zijn, daarin aanwezig moeten zijn, omdat zij voorwaarde zijn van het aardsche leven zelf, dat in zijn manifestatie van wederzijdsche betrekkingen van bodem en mensch, het conditioneele, het uitgangspunt van onze wetenschap is. Deze abstractie wordt samengevat en voltooid in het door P. Vidal de la Blache uiteindelijk ingevoerde totaalbegrip: „genre de vie”. Hiervan vormen de tot nu toe ontwikkelde begrippen de begripselementen. Maar zoo goed als in den grondslag: het leven, iets ondefinieerbaars steekt, zoo goed is dat, moet dat, het geval zijn met het „genre de vie”. Het is uitermate logisch dat het leven, in een specifieke situatie, vanuit een bepaalden gezichtshoek gezien een „genre de vie” vertoont, en dat daarin het zelfde onbekende schuilt als in het leven zelf. Zoo goed als het leven zelf slechts te duiden is als een beweging, een *zijn* tusschen twee kenbare

¹⁾ K. Jaspers, Die Geistige Situation der Zeit, Berlijn 1933.

momenten en zelve onkenbaar is (buiten de grenzen van ons bewustzijn valt), zoo goed is ook het „genre de vie” slechts te zien als een beweging, een spanning tusschen de kenbronnen occupatie-vormen en sociale structuur.

HANDWIJZER VOOR DE LITERATUUR.

Ter inleiding:

L. F é v r e, *La terre et l'évolution humaine*, Parijs 1922. — H. B. G e o r g e, *The relation of geography and history*, 1924. — F. H a h n, *Methodische Untersuchungen über die Grenzen der Geographie gegen die Nachbarwissenschaften*, (Peterm. Mitteil.) 1914. — H. H a s s i n g e r, *Ueber einige Beziehungen der Geographie zu den Geschichtswissenschaften*, (Jahrb. f. Landesk. Nieder-Oestreich) 1928. — E. H u n t i n g t o n, *The human habitat*, Londen 1928. — K. J a s p e r s, *Die geistige Situation der Zeit*, Berlijn 1933. — L. K l a g e s, *Mensch und Erde*, Jena 1920. — R. L e h m a n n, *Die Einführung in die Erdkundliche Wissenschaft*, Leipzig 1921. — A. L e u t e n e g g e r, *Begriff, Stellung und Einteilung der Geographie*, Gotha 1922. — E. d e M a r t o n n e, *Traité de géographie physique*, Parijs 1925, (Chap. I, § 4, 5). — E. O b s t, *Die gegenwärtige Stand der Geographie, als Wissenschaft*, 1926. — E. P l e u v e, *Untersuchung über den Begriff der Vergleichende Erdkunde und seine Anwendung in der neueren Geographie*, (Ztsch. Ges. f. Erdk., Berlijn, Ergänz. Heft 4) 1922. — E. R i c h t e r, *Die Grenzen der Geographie*, Graz 1899. — P. H. S c h m i d t, *Philosophische Erdkunde*, Stuttgart 1937. — C. V a l l a u x, *Les sciences géographiques*, Parijs 1925. — P. V i d a l d e l a B l a c h e, *Les genres de vie*, (Ann. de géogr.) 1911. — E. W i s o t s k i, *Zeitströmungen in der Geographie*, Leipzig 1897. — M. W o e i k o f, *De l'influence de l'homme sur la terre*, (Ann. de géogr.) 1901. — A. W o l f, *History of sciences, technic and philosophy in the XVIIIth century*, Londen 1938.

Kant, Herder, Hegel en Darwin:

I. K a n t, *Physische Geographie*, herausgeg. v. F. T h. R i n k, Königsberg 1802. — E. A d i c k e s, *Untersuchungen zur Kants physische Geographie*, Tübingen 1911. — K. D i e t r i e c h, *Kants Auffassung der physischen Geographie als Grundlage der Geschichte*, Crimmitschau 1875. — P. G e d a u, *Einleitung zur Kants physischer Geographie*, (Philos. Bibl., Bd. 51) 1905. — G. G e r l a n d, *Immanuel Kant, seine geographischen und antropologischen Arbeiten*, Straatsburg 1906. — W. K a m i n s k i, *Ueber Immanuel Kants Schriften zur physischen Geographie — Ein Beitrag zur Methodik der Erdkunde*, Königsberg i. Pr. 1905.

— G. H. Schöne, Die Stellung Kants innerhalb der geographischen Wissenschaft, Königsberg i. Pr. 1896.

J. G. Herder, Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, 1784—1791. — Id., Briefe zur Beförderung der Humanität, 1793—1797. — O. Braun, Herders Ideen, 1911. — J. Grundmann, Die geographischen und völkerkundlichen Quellen und Anschauungen in Herders: Ideen zur Geschichte der Menschheit, Berlin, 1900. — J. H. F. Kohlbrugge, Herders Verhältnis zu modernen Naturanschauungen, (Die Wissenschaften, Hft. 46) 1913. — F. Lehmann, Herder in seiner Bedeutung für die Geographie, 1883.

G. W. F. Hegel, Philosophie der Geschichte, herausgeg. v. Kuno Fischer (Reclam). — R. Kroner, Von Kant bis Hegel, 1924. — J. Ortega Y Gasset, Hegels Philosophie der Geschichte und die Historiologie, Buch des Betrachters (vert. Hel. Weyl), Deutsche Verl. Anst. Stuttgart, Berlin. — J. Plenge, Hegel und die Weltgeschichte, Münster i.W. 1931.

Ch. Darwin, The Origin of Species, 1e dr. 1859. (Hoofdstukken XII en XIII).

Von Humboldt, Ritter en zijn leerlingen, Peschel:

A. v. Humboldt, Ansichten der Natur, mit wissenschaftlichen Erläuterungen, 3de dr. Stuttgart, Tübingen 1849. — Id. Kosmos, Stuttgart 1845—1862. — K. Bruhms, Alexander von Humboldt, Leipzig 1872. — O. Peschel Alexander von Humboldt, (Deutsche Vierteljahrschrift) 1860. — Id., Alexander von Humboldts Stellung in der Wissenschaft, (Ausland) 1866.

K. Ritter, Die Erkunde im Verhältnis zur Natur und zur Geschichte des Menschen, oder allgemeine vergleichende Erkunde als sichere Grundlage des Studiums und Unterrichts in physikalischen und historischen Wissenschaften, Berlin 1822—1859. (in het bijz. Deel I: Afrika) — Id., Die Vorhalle europäischer Völkergeschichte, Berlin 1820. — Id., Einleitung zur allgemeine vergleichenden Erdkunde, Berlin 1852. — E. Hölzel, Das geographische Invidium bei Karl Ritter, Leipzig 1896. — A. Kirchhoff, Ueber Humboldt, Ritter und Peschel, (Deutsche Revue) 1878. — Kramer, Karl Ritter, 1869. — F. Marthe, Was bedeutet Carl Ritters für die Geographie, Berlin 1880. — O. Richter, Der teleologische Zug im Denken Karl Ritters, Leipzig 1905. — B. Schulze, Charakter und Entwicklung der Länderkunde Karl Ritters, Halle. a. S. 1902. — O. Peschel, Ueber die Beziehungen zwischen Geschichte und Erdkunde, (Ausland) 1869.

E. Kapp, Philosophische oder allgemeine vergleichende Erdkunde als wissenschaftliche Darstellung der Erdverhältnisse und des Menschenlebens nach deren inneren Zusammenhang, Braunschweig 1849. — 2de dr. onder den titel: Allgemeine vergleichende Erdkunde, id. 1869. — J. G. Kohl, Das verkehr und die Ansiedlungen der Menschen in ihrer Abhängigkeit von die Gestaltung der Erdoberfläche, Dresden 1841. — Id., Die Völker Europa's, Kultur- und Charakterskizzen der europäischen Völker, 2de dr., Hamburg 1872. — Id., Die natürlichen Lockmittel

des Völkerverkehrs, Bremen 1878. — G. B. Mendelsson, Das germanische Europa, Beiträge zur geschichtliche Erdkunde, Berlin 1836.

O. Peschel, Neue Probleme der vergleichende Erdkunde als Versuch einer Morphologie der Erdoberfläche, Leipzig 1870. — I d., Abhandlungen zur Erd- und Völkerkunde, herausgeg. v. J. Löwenberg, Leipzig 1877—1878. — I d., Völkerkunde, 5de dr., herausgeg. v. A. Kirchhoff, Leipzig 1881.

De „Länderkundliche“ geographen:

G. Braun, Geographie als Wissenschaft (Jahresber., d. Geog. Ges., Greifswald) 1921. — I d., Zur Methode der Geographie als Wissenschaft, (id., Ergänz. Heft) 1925. — E. Bause, Geographie, (Peterm. Mitt.) 1912. — I d., Expressionismus und Geographie, Braunschweig 1922. — I d., Künstlerische Geographie, (Die neue Geogr.) 1922. — I d., Landschaft und Seele, München, Berlin 1928. — I d., Die Geographie und ihre Probleme, Berlin 1932. — R. Gradmann, Beziehungen zwischen Pflanzengeographie und Siedlungsgeschichte, (Geog. Ztschr.) 1900. — I d., Pflanzen und Tiere im Lehrgebäude der Geographie, Berlin 1919. — I d., Das Harmonische Landschaftsbild, (Ztschr. Ges. f. Erdk., Berlin) 1924. — O. Graf, Vom Begriff der Geographie, München 1925. — H. Hassinger, Zum Darstellungsproblem in der Geographie, (Geog. Ztschr.) 1931. — I d., Ueber Beziehungen zwischen der Geographie und den Kulturwissenschaften, Freiburg i. B. 1930. — A. Hettner, Die Entwicklung der Geographie im 19. Jahrhundert, (Geog. Ztschr.) 1898. — I d., Das Wesen und die Methode der Geographie, (Geog. Ztschr.) 1905. — I d., Die Geographie des Menschen, (Geog. Ztschr.) 1907. — I d., Die Einheit der Geographie in Wissenschaft und Unterricht, Berlin 1919. — I d., Methodische Zeit- und Streitfragen, (Geog. Ztschr.) 1923. — I d., Die Geographie, ihre Geschichte, ihr Wesen und ihre Methoden, Breslau 1927. — I d., Der Gang der Kultur über die Erde, Leipzig, Berlin 1929. — H. Lautensach, Wesen und Methoden der geographischen Wissenschaft, in: Handb. der geog. Wissenschaft, Allg. Geog. I. — F. Marthe, Begriff, Ziel und Methode der Geographie und Von Richthofens China, Bd. I, (Ztschr. Ges. f. Erdk., Berlin) 1903. — L. Neumann, Die methodischen Fragen in der Geographie, (Geog. Ztschr.) 1896. — F. v. Richthofen, Aufgaben und Methoden der heutigen Geographie, Leipzig 1883. — I d., Triebkräfte und Richtungen der Erdkunde im 19. Jahrhundert, Berlin 1903. — J. Sölich, Die Auffassung der „Natürlichen Grenzen“ in der wissenschaftlichen Geographie, Innsbruck 1924. — H. Spethmann, Dynamische Länderkunde, Breslau 1928. — I d., Das Länderkundliche Schema in der deutsche Geographie, Berlin 1931. — W. Volz, Das Begriff des Rythmus in der Geographie, (Mitt. Ges. f. Erdk., Leipzig) 1923/25. — I d., Das Wesen der Geographie in Forschung und Darstellung, (Schles. Jahrb. f. Geistes- und Naturwissenschaften) S. 240. — I d., Geographische Ganzheitlichkeit, (Ber. Math. phys. Klinik, Sächs. Akad. d. Wiss.) 1931.

Ratzel, de „Fransche” geographen, Schlüter, Van Vuuren:

F. Ratzel, *Anthropo-Geographie, oder Grundzüge der Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte*, Stuttgart 1882. — Id., *Antropogeographie. Die geographische Verbreitung der Menschen*, Stuttgart 1891. — Id., *Die antropogeographischen Begriffesgeschichtliche Tiefe und Tiefe der Menschheit*, Leipzig 1889. — Id., *Die Erde und das Leben*, Leipzig, Wien 1901—1902. — Id., *Raum und Zeit in Geographie und Geologie*, herausgeg. v. Barth, Leipzig 1907. — A. J. en F. D. Herbertson, *Man and his work, An introduction to human geography*, London 1899. — C. Ch. Semple, *Influences of geographic Environment on the basis of Ratzels system of antropo-geography*, Londen 1911. — L. Ravrneau, *L'élément humain dans la géographie*, (Ann. d. géogr.) 1891—1892. — P. Vidal de la Blache, *La géographie politique à propos des écrits de M. Frédéric Ratzel*, (Ann. d. géogr.) 1899.

P. Vidal de la Blache, *Les genres de vie*, (Ann. de géogr.) 1911. — Id., *Les principes de la géographie humaine*, édit. p. E. de Martonne, Parijs 1922. — J. Brunhes, *La géographie humaine*. 4de dr., Parijs 1934. — Id., *Du caractère complexe des faits de géographie* (Ann. de géogr.) 1913. — J. Brunhes et C. Vallaux, *La géographie de l'histoire*, Parijs 1922. — P. Deffontaines, *La géographie de Jean Brunhes*, (Ann. de géogr.) 1911. — Id., *Problèmes de géographie humaine*, Parijs 1939. — A. Dauzat, *Les conceptions géographiques de Mr. J. Brunhes*, (La Nature) 1925. — E. Huntington en S. W. Cushing, *Principles of human geography*, New-York en Londen 1921. — M. Zimmerman, *La géographie humaine d'après J. Brunhes*, (Ann. de géogr.) 1911.

O. Schlüter, *Die Ziele der Geographie des Menschen*, München en Berlijn 1906. — Id., *Die Stellung der Geographie des Menschen in der Erdkundlichen Wissenschaft*, Berlijn 1919. — Id., *Die Erdkunde in ihren Verhältnis zu Natur- und Geisteswissenschaften*, (Geog. Anzeiger) 1921.

L. van Vuuren, *De Merapi, bijdrage tot de sociaal-geographische kennis van dit gebied*, Utrecht 1932. — Id., *De mensch als subject in de wereldeconomie*, (in machineschrift) Utrecht 1934. — Id., *Richtlijnen voor de stadsgeographie*, (Tijdschr. voor econ. geogr.) 1936. — Id., *Een waarschuwend woord aan het Nederlandsche volk*, Utrecht 1936. — Id., *De Aardrijkskunde in de faculteit van Letteren en Wijsbegeerte*, (Ned. Studieblad) 1939.

STELLINGEN

I.

De zinsnede van Mr. Dr. S. R. Steinmetz op pag. 4 van zijn „Inleiding tot de sociologie”, (Haarlem 1931):

....” Het is een ramp geweest, waaronder wij nog steeds lijden, dat de studie der volken als zoodanig, in hun verscheidenheid dus, toevertrouwd was aan de schoolgeographen resp. aan de topographen, en later, toen de studie van het aardoppervlak en vooral die van het vaste deel ervan, dus de geomorphologie reeds tot wetenschap werd, aan alleen physisch geïnteresseerde onderzoekers. De volken zelve werden dus niet wetenschappelijk onderzocht, en in de leerboeken en -boekjes ook uiterst stiefmoederlijk bedeed”.....

is op vele punten onbegrijpelijk en, voor zooverre begrijpelijk, onjuist.

II.

Door de wijze waarop de heer W. H. Vermooten in een artikel van het tijdschrift voor het onderwijs in de aardrijkskunde (1933, p. 169) een passage van pag. 7 van O. Maull's Anthropogeographie, (Berlijn 1932) laat doorgaan voor Maull's definitie van de Anthropogeographie, geeft hij de bedoelingen van den besproken auteur onjuist weer.

III.

Ten onrechte wekt Dr. A. Hettner op pag. 122 van: „Die Geographie, ihre Geschichte, ihr Wesen und ihre Methoden, (Berlijn 1927), den indruk alsof er geen verschillen van inzicht in de geographische probleemstelling zouden bestaan tusschen Dr. O. Schlüter en Dr. J. Brunhes.

IV.

Terecht identificeert de heer H. D. M. Burck de smeltwater-ruggen, die de stuwwallen-resten van oostelijk Overijsel omgeven (fluvio-glaciale mantel), als „kames”. (zie: H. D. M. Burck, Over de smeltwatervormingen in oostelijk Overijsel, 's Gravenhage 1938).

V.

Het begrip „Urkultur” heeft, door de uiteenlopende beteekenis, die verschillende aanhangers van de cultuurhistorische school eraan toekennen, geen eigenlijken inhoud meer.

VI.

De geschiedschrijving, zooals zij zich in de 19e en 20e eeuw ontwikkeld heeft, kan het verwijt niet ontgaan, dat zij den lezer in het ongewisse laat over haar probleemstelling, over de historische realiteit, die zij beschrijft en over haar a prioristische idee. (Zie: José Ortega Y Gasset, Hegels Philosophie der Geschichte und die Historiologie, Buch des Betrachters, Stuttgart, Berlijn).

VII.

Het verdient aanbeveling om, bij het aardrijkskundeonderwijs in de vierde klasse van het Gymnasium, de behandeling van de Middellandsche Zee sterk te beknotten ten behoeve van een uitvoeriger bespreking van eenige capita selecta uit de algemeene Volkenkunde.

Verbetering van zinstorende fouten.

- Op bladz. 48, 4e r. v. o. staat: den top, lees: de top.
„ „ 49, 5e r. v. b. „ : wannaar, lees: wanneer.
„ „ 77, 9e r. v. b. „ : bepaald tot, lees: bepaald door
„ „ 94, 3e r. v. o. „ : deelvlakken, lees: deelvakken.
„ „ 102, 11e en 10e r. v. o. de . . . . *menschelijke geest*, lees den . . . .
menschelijken geest.

